

LJUTOVID,

ŽUPAN POSAVSKIH HÈRVATAH.

POVĚSTNIČKA PRIPOVĚST IZ IX. VĚKA.

SPISAO

JANKO ŠVIGLIN.

U ZAGREBU.

Brzotiskom Antuna Jakića.

1861.

MINISTERSTVA ZAHRANIČNÍCH VĚCÍ
SLOVANSKÁ
KNIHOVNA
V PRAZE

Predgovor.

Stari Slavjani kao krotki i miroljubivi narod poděljeni na više plemenah ili narodićah sprovadjahu život u medjusobnoj ljubavi i slozi, zanimajući se poljodělstvom, zanatom i tèrgovinom: radje uzbijahu nepriatelje nego na nje navaljivahu. Ali pri svoj svojoj krotkoći nisu bili nespretni za boj: oni su se znali nepriatelju u svojoj domovini muževno oprěti. I ako bi njih koje pleme, bojni narodi Skitah, Gotah, Sarmatah, Frankah, Němacah . . . predobili, i podjarmili: to su oni, (poděljeni na nebrojene male obćine, lišeni vladara iz svoje kèrvi) i na dalje těrali poljodělstvo, tèrgovinu — i kad im jur dodija nesnosna desnica tudjine, osvěstiše se, sakupiše svoje sile i udariše na nepozvana gosta, prognaše tudjine i sbaciše tvèrdi jaram njihov. Nisu oni znali med sobom zlobe, varkah i nepravde: veće miroljubivost, uljudnost, gostoljubivost, prostota i prijaznost te veledušnost nad pobědjenimi bile su

1

krěposti njihove. Prastara njihova věra, pravo, običaji i način živlenja ovim je duhom dihao. Oni věrovahu u jedinoga Boga, neumèrlost duše, nagradu dobrih, a pedepsu zlih dělah. Upravljanje domovine bilo je u rukuh samoga naroda: otci porodicah (familiah) vladaše nad svojom porodicom, a u vrěme rata odabirahu si vodju. Imadoše svoje zakone i pravice, koje su po ustmenom predavanju prelazile od otca na sina; ali su ipak svi uživali jednaku slobodu, jednaka prava: dakle je kod njih bila „jednakost, sloboda i bratinstvo!" Nisu oni znali robstva, kakovo je kod drugih narodah bilo; robstvo je k-njim došlo poslě od Němacah, Talijanah i Gèrkah.

Najstarije i najčověčnije pravo i zakon kod njih je bio: da Slavjanin rob (bio on u čijoj goder vlasti) stopèrv bi stupio na zemlju bratje svoje, na zemlju slavjansku, odmah je prestao biti robom, i nitko nije imao pravo na njegovu osobu. Tako su isto činili sa robovi tudjinah; a zauzetih u boju nisu dèržali u robstvu do smèrti, već ih samo nisu něko vrěme pušćali kući, davši im medj sobom, gdě mogoše živěti, a zatim pustiše na volju: oli ih je volja kući se povratiti, oli posrěd njih u miru, slozi i bratinskoj ljubavi živěti.

Providjivanje ubogih, staracah i nemoćnih bila je pèrva i sveta dužnost, i obća krěpost slavjanska: u zemlji se njihovoj nije vidělo ni skitalicah. Go-

stoljubivost i prijatnost k prihodnikom i gostom, iz prirodjene dobrote i plemenitoga sèrca slavjanskoga proizlazeća, bila je i zakonom za svetu dužnost priznana i odredjena,

Nesloga i neuzbudjena svěšt narodna poděli Slavjane na mnoge malene narodiće, kao: Obodritah, Lutićah, Vilcah, Pomoranah, Poljakah, Rusah, Čehah, Sèrbljah, Hèrvatah itd., svaki ovi opet poděliše se na manje i manje grančice, ovi neimajući nikakvoga srědotočja i hoteći svaki biti posve slobodnim, nikomu se nehteći pokoriti; neznaše bo da bi samo sjedinjenimi silami mogli uzdèržati samostalnost svoju, i samo onda mogli biti srětni, ako bude jedan za sve, svi za jednoga vojevati, zato i spadoše u robstvo tudjinah, koji vodiše brata proti bratu, otca proti sinu, pravu svoju kèrv prolěvati. Ovako nepoznavajući se medju se nemogahu odoljavati tudjoj sili; jedan po jedan podvèrgavahu se i padahu u tudje sužanjstvo, i kad im jur dodija tudjim sužnjem biti, onda se složiše u jedno moćno tělo, i věrujući u moćni duh slavjanski, svladaše nepriatelje svoje, te budu slobodni. Tako su činili većputa Slavjani Polabski; tako Samo utemelji prostrano slavjansko carstvo, god. 623.

Tako Svatuplukovo žezlo široko daleko dopiraše i činjaše treptiti pred njim Germanske i ine narode. Ali prodjimo na Hèrvate!

Okolo 634. godine (po Isukèrstu) odpusti car

Heraklio Dalmaciu (koju mu Obri (Avari) g. 630. oteše) odpusti rekoh Hèrvatom Dalmaciu pod tim uvětom, da oni iztěravši Obre, i naselivši one pokrajine njegovomu gospodstvu podložni budu. —

Hèrvati podjoše odmah pod čelovodstvom petere kneževske bratje: Kluke, Lobella, Kosenca, Muhla i Hèrvata, i u družtvu dviuh svojih sestarah: Tuge i Buge u velikom broju put Dalmacie i današnje hèrvatske zemlje, gdě su poslě mnogolětnoga boja oko g. 634 — 638. Obre podpunoma nadvladali i iz Dalmacie i jednoga kraja Panonie stranom izbacili, stranom u robstvo odveli. Ovi su Hèrvati bili u dvě dèržave razděljeni: naime u dalmatinsko-liburninsku i panonsku hèrvatsku. Stolni grad od pèrve bio je Biograd (Zara vecchia) u primorju jadranskom; od poslednje pako Sisak, gdě se Kupa u Savu izlěva. Ove su se dvě dèržave pazile uvěk po najbolje; one su se uzajemno po poslanicah i glasonošah neprestano priateljskim savezom proti nepriateljem čuvale i branile.

Od ovoga se vrěmena počemši do god. 740. razširiše Hèrvati tako, da pod imenom hèrvatskim razuměvahu se sve zemlje od Drave do Biograda, gdě se stiču Sava i Dunav; med Savom, Vèrbasom i Cetinom (u Dalmacii) uzduž mora jandranskoga, med potokom Arsiom, i gradom Albonom do u Norikumu, do blizu Maribora (Marburga). —

Po nadvladanju Obrah i podignutju svoje dèr-

žave primiše dalmatinski Hèrvati sveto kèrštenje pod svojim knezom Porgom, sinom Porinovim. Cěli se je narod tom prigodom po papi Ivanu IV. zakletvom obvezao, da neće nikada susědnih dèržavah i narodah oružjem napastovati, naproti bi mu obećano, ako bi igda koi narod na njihovu zemlju nepriateljskim načinom udario, da će tada u sv. Petra imati svoga čuvara i branitelja. Papa se je uzbojao, da nebi Hèrvati na Italiu udarili, što bi oni možebit bili i učinili, da su kašnje sveto kèrštenje primili. Tom zakletvom, kao věrozakonskom dužnostju biahu prepréčeni svoju dèržavu obladanjem susědnih dèržavah razprostirati, ali tim budu prisiljeni, da svoj život obradjivanjem polja i brodjenjem po moru uzdèrže. Tim se načinom oni do skora obogatiše i okrěpiše. —

Biahu slobodni i svoji, te samo prividno podložni carom carigradskim; ali malo po malo izmakoše se i izpod ovog gospodstva slabih carevah bizantinskih (od Constanta II. do Mihalja II.) Odmah po primljenju kèrstjanske věre bi mladjana hèrvatska dèržava poděljena na 11 županiah.

Hèrvati kao i drugi Slavjani nisu imali u vrěme mira jednoga vladara, nego obće vladanje bilo je kod naroda. Poklisari naroda, koji su bili starii porodicah dolaziše u sbornice (věća) i tamo se savětovahu o dobru dèržave — ako bi rat imao nastati, to su onda izmedju sebe najboljega iza-

brali, da im bude vojsci glavar, a taj se je zvao stariji brat, čast njegova biaše doživotna, on je bio u vrěme rata samovladar (Absolutus dominus) a u vrěme mira nije ništa mogo učiniti bez bratje ili stariih od porodicah.

Pravosudje je bilo stranom u rukuh sědnikah, županah, banah, vodjah, kraljevah i to stranom izvan sabora, stranom u obćem saboru.

Manje su stvari sudili sědnici (prisědnici), većje ili kada tužene stranke nisu privolile na sud sědnikah sudiše župani, bani u spravištu jedne županije; ili na obćem saboru svih župániah, kojim predsědaše něgda bani, poslě vodje, napokon kraljevi. Sudi svih županiah, ili obći sabor, bio je najviše sudište. U malih spravištih svake naime županije pretresivahu se samo ona, koja spadahu na korist dotične županie, kao takodjer rěšivahu se razpre, koje nisu sa željom tužiteljah kod sudišta sědnikah ovèršene. Dèržavni je sabor (sbor svih županiah) imao moć zakone tvoriti, i propisivati, koja su na obću korist domovine spadala, i imao je najvišju moć u pravosudju i ovèršivanju zakonah,

Svaki je Hèrvat imao pravo u vladanju; jer vodje izabrahu kućni gospodari, a ove je odabirala porodica, ko što to i dan danas kod prostoga našega puka biva. Odkud se vidi, da je kod starih Hèrvatah svaka županija imala svoj narodni sbor, gdě se je narod po svojih gospodarih predstavljao,

da su župani ili pèrvi nad cělom županiom bili pod vlastju kuće gospodarah koji su se takodjer i bani ili pani nazivali, ovako je narod kroz svoje zastupnike zapovědao polag raznih okolnostih županom, i oni su se morali podvèrći volji naroda, dakle volja zakonodarstva bila je volja naroda! pa neće li narod zakone one, koje si sám sastavi, obdèržavati? —

Ali u potojnih vrěmenih, kad su počeli vodje i kraljevi na priměr drugih dèržavah čast palatinsku i druge uvadjati, rasla je čast i moć njihova — no ipak ovi vodje i kraljevi ništa nisu mogli uraditi bez savětah i privolenja boljarah ili mogućniih gospodarah.

Obadve dèržave spadoše pod Karla velikoga medju godinom 771—814. Godine 802. ili 810. Car Nicefor i Karlo veliki pogodiše se u tomu, da Niceforu ostane Dalmacia hèrvatska, sa hèrvatskom Panoniom. Po smèrti Karla počeše oholi Franci okrutno postupati sa Hèrvati. Franački poglavica Kodolah, dužda od Friula, tlačio je i progonio Hèrvate nečuvenim i najokrutnijem načinom. —

Ljutovid, vojvoda ili knez hèrvatski na Savi (u Sisku) nemogavši više ovih okrutnostih podnašati, pomisli na spasenje naroda svoga iz ovoga toli okrutnoga sužanjstva, i htěde izbaciti jaram franački. On se najprie potužio na němačko-franačkom dèržavnom saboru Harastallskom g. 818. kroz svoje poslanike radi kèrvoločnosti Kodolaha, no

premda pravedno, ipak badava. Zašto on g. 819. složivši se sa susědnimi Kranjci i Korušci, koje su Franki i Němci već više godinah tlačili, dignuvši na oružje vaskoliki narod, očito od cara odstupi. Proti njemu bude poslana silna vojska iz Italie, ali se moradoše bez uspěha kući povratiti. S toga Ljutovid bude obodren i ohrabren, te poče napastovati vodje Frankom podložne, i bude něgdě sretan něgdě nesretan; jerbo od Baldarika, naslědnika Kodolaha (koga je Ljutovid nahrupivši u Furlansku ubio) bude u Koruškoj potučen; a Bornu kod Kupe po izdajstvu Timoćanah i Kućanah potuče, i vojsku mu raztěra, gdě pade mèrtav Dragomuž, tast Ljutovidov, ali boj ovaj povrati Borna Ljutovidu, kad je on u mesecu prosincu sa vojskom u Bornine krajeve napao, Borna ga je u njegovih osnovah mutio, poslě bi izgubio tri hiljade hrabrih svojih vojakah i 300 konjah odići ga primora. Poslě ovoga je odmah u pèrvo prolětje u saboru Aquisgranskom odlučeno, da se šalje proti Ljutovidu trovèrstna vojska, ali ni ova neupokori Hèrvate. Junački se je borio ovaj junački narod godinicu danah sa razjarenom vojskom franačko-němačkom, koja je žarila i palila te opustošila polja posavska. Slědeće godine 821. dodje i opet trovèrstna vojska početkom lěta, koja je i opet zato što Ljutovid nije ništa višjega proti njoj poduzeti mogao, samo poharala polja i kuće popalila, te odišla kući. Če-

tvèrta vojska bude srětnia, jer Ljutovid bude ostavljen od svojih saveznikah (Kranjacah i Korušcah) i od svojih Posavacah, koji se preplašili od priašnjih porazah, i prebojali se budućih borbah.

Ljutovid ovako ostavljen, vidivši proti sebi ići silnu vojsku, pobeže iz Siska (koga je početkom boja utvèrdio), i iz čitave Posavine. Došavši u Sèrbiu k jednom vodji bude od njega primljen, — ali Ljutovid nezna se s kog uzroka ubì njega, a grad mu osvojì, kog za dugo neodèržà. Jer morao je běžati dalje u Dalmaciu, kadě dodje Ljutomislu, stricu Borne, koi ga na věru primì, Ljutomisl pako ili da věru svoju Frankom pokaže, ili iz koga drugoga uzroka ubije Ljutovida!

Po smèrti Ljutovida bude u Hèrvatskoj mir povratjen, ali tudja sila nije prestala tlačiti tužni i usužnjeni narod ovaj. Tolika biaše okrutnost franačka, da su děcu iz naručaja materinskoga tèrgali, sěkli, i psom za jesti bacali. Ako su ovakovu kèrvoločnost mogli počiniti Franki po predobitju Hèrvatah, kakovu nijedan tiran u divljih narodih počiniti nebi mogao, vidi se, da nije morala biti netemeljita tužba Ljutovidova na Kodolaha u saboru Harastalskom, i da uzavre sèrce Hèrvatah pravednim gněvom te prisili ih, da se za obranu pravah i slobode svoje late ubojitog oružja. Uzbune se i opet, te potuku pincipe franačke, koje su medj sobom imali; ubiše Ljutomisla, koga su im Franki

město Ljutovida svojevoljno nametnuli. Česa radi velika vojska proti njim krenù, no se Hèrvati tada osvěstiše, i što je Hèrvatske od Cetine do julskih planinah, od jadranskog mora do hladnog Dunava sve ustalo malo i veliko, staro i mlado, te pod vodjom svojim Porinom bojak biše sedam godin danah. U něšto prijatnih okolnostih oni svladaše sve německo-franačke čete i Hèrvatska bude opet slobodna od tudjinah!

Ljutovid Posavski.

Grom za gromom, trěsk za trěskom slědi —
Da l' je iko živi zapamtio
'Vake noći bujne i olujne,
Sve se većma stištavaju bure
I vihori zastiru oblake — —
A na zemlji sve već stišalo se —
Blagi Bože! na što ovo sluti? —
Svet. Miletić.

I.

Pognaše se po nebu tamni oblaci, i pritisnuše svu zemlju hèrvatsku, a iz tame gèrdnja munja sěva, grom udara, nebesa se tresu, kiša lěva, kano da će vas svět potopiti, te straši smèrtni stvor: a Hèrvat mirno noćcu boravi, sniva o cvatućih livadah, zelenih luzih, o bujnom polju, koje mu se očarajućom dražesti smije — sniva, da stoji na obali srebèrna potočića, i čuje romorenje hladne vode, žuborenje veselih pticah, gdě mu se sve veselo ukaziva i duh se njegov veseli u srěd tamne noći, kano u srěd běla danka, sniva da vidi pastira, kako se penje po zelenoj lozici za milimi jaganjci, svira uz frulu — i glas nje nebesni budi slavulja, i on se stane na zelenoj grančici natěcati sa pastirom, dok ga neočara milim i sladkim svojim glasom, te on prekèrstiv ruke niti svira, niti išta sbori; već zabun gleda čudeć se milini zvukovah; snivajući Hèrvat motri ova

i duboko promišljava, kako se sréd slobodna naroda narav čověku i dražja i milija ukazuje, kako se usréd slobodna naroda i ptičice i ostala zvěrad slobodnije i sigurnije kretju, niti se plaše čověka, koi živeć u svojoj naravnoj prostoti, tihoći, miru, slogi, ljubkosti i pravednosti, u čvèrstom savezu sa naravom, duboko ćuti svaku krivicu i uvrědu, zato i znade štovati čověčnost i slobodu i u istoj němoj zvěri, razmatrajući i duboko promišljavajući ova Hèrvat, sav uznešen uzklikne: „Slavuje poběda!“ to izusti, grom udari, a on se probudi i vidi kako se munje igraju, gromovi udaraju i zemlja se potrěskuje.

Uplašen nad ovom nenadanom proměnom, skoči se, ali eto sva se čeljad oko njega skuplja, poplašena čudom jošte nečuvenim i nevidjenim. Sěda kosa kano niti srebèrne krasi glavu otca porodice, oči žive, ali uda stara i umorna. „Šta je děco, koja vas tišti nevolja u sréd tamne noći, kad ja tako sladko snivah?“— Otče! ta nisi li čuo gromah udaranje, da smo mislili, da će se nebo svesti. — Lěpa je bila měsečina dok se nepokazà gusti oblak sa zapada, te poletio proti izhodu dok nedodje evo u naše krajeve, tu se stèrknù sa oblačićem došavšim od izhoda, i pritisnuše vaskoliki naš zavičaj, oni se biju, iz njih goruće iskre skaću, gèrmljavina, trěsk gromovah i lěvanje kiše nikad neprestaje.“ —

„Mili Bože, šta to biti može?“ reče starac, i duboko se zamisli — misli — sluša — čuje kako gèrmljavinu nebesnu, udaranje gromovah slědi tutnjava i potres zemlje — i poslě dugačka mučanja prigovarì: „Proživio sam puno godinicah, ali jošte takve noći zapamtio nisam. Istina, bila je jedna noć ovoj slična, ali je ovom usporediti nemožeš, ona kobna noć bila je poslědnja pod-

pune slobode hèrvatske, za onom je noći slědilo: da je naša cěla domovina spala pod gvozdenu franačko-němačku desnicu; istina bog, oni nam ostaviše tada naše poglavice, samo da Franke spoznamo glavare, i da im danak plaćamo; ali strah me je . . . . proživio sam děco više onakovih dogodjajah, gdě su Franki predobili jedan narod pak onda navabiše tamo Slavjane srodnike naše, i kad dodju, ostave im slobodu, da se sami onako ravnaju i upravljaju, kako vide, da će im najbolje biti, da si sami kroje zakone za obće dobro, da svoj svome pravo sudi, kako vidi, da pravica donaša rěčju ostave ih, da su u svojoj kući slobodni učiniti sve sami na obće dobro, da im neidu zapovědi od daleke tudje zemlje, děco, pustiše ih slobodne u domovini svojoj, kao što smo i mi Hèrvati do nedavna slobodni bili: ali lukavost, grabežljivost i oholost franačka i němačka nemože toga podněti, da je u carstvu njihovom tko dugo slobodan, zato oni ostavivši narodu svoje glavare, dotle su nje nadarivali svakojakimi darovi, dok nezaslěpe narod i glavara; pa onda pod kakovom goder izlikom, kao da je on kakov krivac ugrabe ga i odvedu, da mu neima traga, a narodu nametnu tudjinu glavara, da ov radi, kako mu je volja, koi negleda, što je pravo, što li je krivo, i nit sluša mudrih savět, koi ti vodi hrabrene junake, bratju tvoju, iz tvoje domovine tuć se za drugoga, a često i proti onom, koi mu ništa kriv nije, koga nikad ni vidio nije, a kamo da bi ga bio uvrědio, vodi on bratju, rodjake tvoje po krutih bojevih, dok izginu starešine naroda; pa onda dèrž tko više može, rinu narod u okove robske, te mu postave samo tudjine, da ga ovi tobož rede i upravljaju, a siromah domaćin šuti pa im radi najteže poslove; ako li se usudiš reći, da to nije pravo! jao

tebi do Boga jednoga, već te s pinju u težke lance, pa te odvuku iz naručaja staroga otca i majkc, iz ogèrljaja mile ljube — gdě te i prodaju.“ —

„Šta prodaju čověka? komu?“ upita ga družina. „Prodaju, prodaju!“ žalostnim dalje starac sbori glasom. „Strah me je dakle děco, da ova strašna noć nije glasnica ovakova okrutna čina! —

Sva družina pripovědanjem starca duboko ganjena, pogleda jedan u drugoga, te počme gorko plakati. Krotka, mirna i blaga narav naroda našega, kad čuje pripovědati, koje nevolje brat njegov — čověk, tèrpiti mora, razžali se nad njim i gorko se razplače što mu pomoći nemože.

„Děco, prodjite se plača, ne sa suzna oka, već sa ruke marljive i ufajuće se u boga rodu nada niče; — No pomolimo se višnjem Bogu, da on polag neizměrne svoje dobrote odvrati od nas toli strašnu nevolju, i nedozvoli, da biva nepravda na světu; spustismo se u milošću njegovu, jer on nepušća onoga, koi u njega věruje i u njega se ufa; ali děco Bog govori; pomozi si sam, pomoć ću ti i ja. — Poklekne štarac i okolo njega porodica njegova i moli: „Bože, otče svamogući! mi děca potlačenoga i tèrpećega naroda hèrvatskoga, uzdižemo ruke k-tebi i molimo te, da ohrabriš dušu našu za pravdu i istinu, da se borimo za slobodu dědovah naših. Bože Hèrvata, praotca našeg i otacah naših! smiluj se nad domovinom našom i nad nami, i oslobodi nas izpod tudjinskoga jarma. Amen.“

Dok su oni ovako u rečih i molitvi bili, puhnù větar, kano nepriatelj ovoga noćnoga strašila, raztěrava tamne oblake za malo se i danica ukazà, i jur traci sunca žare na visokom nebu zaostavše oblačiće,

vĕtar duva, magle tĕra — i opet za malo eto sunca! Sunce se tako mirno pomoliva, ko da htĕde pomiriti zavadjenu sa nebesi zemlju, i protĕrati zavisnu oluju i strašilo noćno, te njeno mĕsto zauzeti, i načiniti, kao da nije ništa ni bilo. Ono pušća svoje zlatne trake na livade toli krasnim cvĕtjem posute, da čovĕku ovakovu lĕpotu motrećem, sèrce od radosti igra, i on vidi rosicu na cvĕtu titrajuću, razne praveć boje, kao alem kamen sjajni, te se oko umèrloga nasladjiva u božanstvenom stvoru; Tu ptičice zuboreć hvalu spĕvahu višnjemu Bogu, tamo se sĕva odtiskuje od zemlje te uzletje nebu pod oblake milo pojeć: sĕj! — a seljanin, preplašen i začudjen nad ovom bèrzom promĕnom, stoji na srĕd polja ravna čudi se dĕlam svemogućega, i zamišljen kadkad progovara: Mili Bože, svĕta stvoritelju, nedosižna (nedohitna) li je mudrost tvoja! Sunce se sve više i više diže. Staresine naroda uzdèrmani neobičnim dogodjajem sastaju se i po selih i po gradovih, te gataju svoju srĕću iz divne ove noći. Jedni kažu: Bog je nakanio pedepsati svĕt radi grĕha gladom i pomorom, i zato poslà ovu noć kao predhonicu onoga zla, koje se ima svaliti na grĕšno pokolenje čovĕčansko. Drugi kažu: Ovakova noć, kakove još svĕt zapamtio nije, sluti na boj, boj kèrvavi ima se voditi!

„Ima istine nĕšto u vaših rĕčih, bratjo draga, ali čudo mi je, da se nesĕtjate, šta se je sbilo prie, a šta jošte dan danas kod nas i okolo nas biva?! Niste li zapamtili one pred dvadeset i više godinah utvore noćne, koja je svojom divljačinom i bĕsnoćom slična bila ovoj zlokobnoj noći. Šta nam je ona donĕla? znadete vi, to sami ah! predobro znadete i ćutite; ona je noć bila glasnica zadnjega slobodnoga sanka našega; već taki

drugi dan šepirio se je tudjin po razkošnoj domovini našoj, smějao se gledeć velelěpno blago naše, smějao se, ali mu je guja sèrce grizla, te možda svojim směhom, sjajnostju zlata i srebra mnoge od naše kèrvi očarao i zaslěpio, koji će po svoj prilici pomnožiti bědu našu i uskoriti konačno sužanjstvo naše, tada mi spadosmo pod tudji jaram, a tudjinac, kad te prime za pèrst gleda, da ti i ruku prihvati — — ta nije li vam to dosta, da smo zaboravivši se zakletve pradědovah naših prestali biti slobodni narod, i postali robovi robovah! na sramotu našu i proklestvo praotacah naših, koje se mora svaliti na nas, ako nećemo ćutiti kano Hèrvati, kano junački i slobodni narod. A šta okolo nas biva, to malo tko od nas znade, šta sa susědi našimi Slovenci? — Eto oni su prie pol věka bili slobodni, kao što do nedavna i mi — ali kad navale na nje Avari, potomci onih, kojih pradědove mi někoč iz ove zemlje prognasmo, oni zamole pomoć od Němacah, Němci im budu na pomoći u nevolji, te oni tako složnimi silami premogu i protěraju nepriatelja, ali tada věrolomni Němci prekèršivši bratinsku vezu i priateljstvo, pogazivši věru i prisegu, nametnu slobodnim Slovencem svoj jaram, te naseliše medju njih svakojake němačke narodiće, koji zauzeše slovenska města, a nje iz rodnoga njihovoga města prognaše; i tako su Slovence ili u podpuno robstvo srinuli, ili na takovoj slobodi pustili, koja se je malo razlučavala od pravoga sužanjstva; postaviše im u svakoj obćini jednog ili više poglavarah — tudjinah, kojim su morali badava raditi, a nad ovimi budu opet drugi veći i veći a siromah Slovenac za sve mora kruh priděljavati, pa još k-tomu, koi išta više imade imetka mora u boj iti, ili drugoga poslati, onda mu děci njegovoj oduzmu ot-

činstvo; toliku mu daću nametnu, da je nemože splaćati; zašto sva njegova prodaju, pa ga iz pravoga njegovoga, iz miloga zavičaja protěraju da hoda od praga do praga ko tudje zlo. Neću, da vam sva izbrajam, koja tèrpeti moraju bratja naša Kranjci i Štajerci, dosta vam to budi, da su je na to spravili, da ih kano drugo robje prodavaju i zaměnjuju polag volje svoje, i oni im bědni mořaju raditi pri takovoj hrani, da ih na hiljade od gladi umire — a koliko od drugih tugah i nevoljah!?

Dokle oni ovako zlo pate, glavari njihovi blište u zlatu i srebru; viděli ste sjajnost odećah njihovih i oholost njihovu; ono srebro i zlato što vidiste na njih se sjati, to su suze i žuljevi bratje naše. Varaju oni cara, da narod dobro stoji, ali Boga prevariti neće: Bog nikomu dužan neostaje! uzbudit će se někoč i narod onaj, ali onda jao njemu, koga će postići sèrčba njegova. Prokleo sam onaj trenutak pred dvadeset godinah, kad sam pèrviput vidio po našoj domovini hodati tudjince, kad sam ih vidio oholo razpolagati tu, kano da su kod kuće. Bratjo! onaj dan biaše smèrtni udarac za me, on me nagovori on, da ja odrekav se světa i njegovih slastih prodjoh tužan u goricu cèrnu, gdě mi je za uzglavje leden kamen, a postelja zemljica pretvèrda, tamo se ja probijam kroz tèrnje i kamenje, tamo sprovadjam život samotni, više u carstvu duhovah, nego li na ovom za me samotnom i jadnom světu — i nazirem u budućnost naroda svojega, a šta vidim, da može hasniti milomu rodu mojemu, hitrim da mu javim. I nut evo vam bratjo draga! i obraz domovine, i tužna slika susědah naših, kao što je nje ono zlo postiglo, koje ih i danas gnjete i davi, postići će do skora i naš mili zavičaj, ako nebudemo na oprezi i drugčie radili, nego

što radimo! Kazati bratji, koje ih zlo čeka, i opomenuti ih, to je sveta dužnost moja; a vi starešine naroda, koji ćete někoč davati račun vašega starešovanja bdijte nad narodom, i vlast sebi pověrenu upotrěbite na dobro domovine. Znajte: Bolje je pošteno umrěti, nego sramotno živěti! A kada svane danak onaj, kad će se kobiti pravda i nepravda, kad se bude borila pravica s krivicom kroz onoga vas molim, koi světom ravna i upravlja; budite mi pravde ljubitelji i za njenu poběđu vojujte. Tko pogine, duša mu se raja nagledala, světao mu obraz pred divanom Boga pravednoga; tko ostane, da slobodu uživa!“

Ovako je kazao stari pustinjak sboru starešinskom. To rekavši pozre ih, i udalji se put gorice cèrne, svoga premila stana.

Gledju oni za njime, čude se rěčim njegovim, i u duboku se prošastnost i budućnost zadube mišlju svojom. „Pustinjak ovaj, reče jedan, koi je udaljen od huka světa, i sprovadja život u samoći sa dusima, vidi u duhu svomu pogibelj, koja nam prěti. On vidi i zna, što se je sbilo, no mi smo ljudi te možemo to sve drugčie napraviti, možemo, samo ako imamo čvèrstu volju i postojanost iz ovoga zla načiniti dobro. Samo bratjo! kad uztrěba, da smo gotovi! Pametnomu čověku rěčca dosta!“

Malo vrěme postojalo, čuje se huka oriti vèrh Velebitske planine, gdě udara o teme sěda Kleka i odbija glasove po ravninah i bèrdinah čitave Hèrvatske, te dopire u uši Hèrvatom i zamni po svakoj okolici groznim glasom jao! jao! běda i nevolja! jer je danas paklena misao uzburkala sèrca grěhom okaljana, te diže kèrvožednu ruku da načini dělo bez priměra, da razděli brata od brata, i zavadi otca proti sinu — da su danas dva cara bezbožna razdělili južne pokrajine!

Na glas ovaj uzavě sva Hèrvatska, ali jošte nije bilo došlo Hèrvatu do živoga, da bi se uzpalio vatrom pravednoga gnjěva; zašto svako zlo malo po malo dohadja, a tko znajuć, da je još daleko od njega, i da drugi od ovoga težko tèrpe, a neide tamo, da ga nadje i uništi, te izbavi tèrpećega, tako će u istinu ono samo doći potražiti njega, a to tako pojedine ljude, kano i čitave narode.

Duh Hèrvatah toli uzdèrman nad ovom novostju kao što je prie na krilih strastih uzletio i iskrom svoje žestine moćno obuzeo sèrca svih Hèrvatah: tako je za malo uspavao. Hèrvat tiho spava, dà, dà, Hèrvat tihi sanak boravi; a nepriatelj kèrvožedni i oholi kano lav vidivši plěn svoj tihoma se primače, da se tako čim moćnije nanj obori i smlavi ga, tihi sanak boraviš ti narode moj hèrvatski, dok te novi duh nepozove na kèrvavo polje, za věru, domovinu i slobodu dědovah, i tad ćeš se boriti hrabro i junački doklegod nepreobladaš!!!

II.

W krojach ludzkśći jeszcze noc głucha:
Żywioły chęci jeszcze są w wojnie;
Oto miłość ogniem żionie;
Wyjdzie z zamętu świat ducha:
Młodźież go pocznie na swojiem łonie
A przyjazni w wieczne skojarzi spojnie.
A. Mickiewicz.

Jednoga jutra kruto rano, dok jošte svět duboki san boravi u tihoj noći, uzbudi něšto viteza, on ustane, izšeta na polje, motri jasnost zvězdah, koje titraju na visokom nebu, motri měsec, koi svojom čarobnom světlostju, něku neobičnu milinu i dražest poděljuje velikoj ravnini, tamo jur volari vole iztěraše, te uz dvojnuše

prebiraju pěsme svakojake, tamo pastiri iztěraše na pašu stado svoje, pěvajući, kolo igrajući, kupe cvětja, te se š njime kite i rěse; narav se junaku smije; slavulj na laganih krilih svojih poleće od gèrma do gèrma te uzleće u visinu neba i hvalu pripěva svevišnjemu tvorcu, junak se čudi, gledajući, kako se tu dvě rěke raznoga izvora sa radostnim hukom gèrle i stapljaju vezom više nerazdruživim.

„Cěli svět u miru spava, samo duša moja neima mira, moje je sèrce ranjeno! Ptica poje, vesela je, jerbo ima druga, u kog ustih i u ćutih rajska ljubav uzajemna stoluje, jedna drugoj spěva, zbori — a ja jadan neimam druga, da u naručaju njegovomu, i u sèrce njegovo prelijem gorke suze i ćuvstva sèrca moga; huči Kupa sama, ko da sama na se mèrzi, ali eto jada, ona ište druga za njim teče — tu ga nadje — poljubi se š njime, te u slozi put nastavljaju dalje; blago tebi Kupo i Savo! jednim putem i u svezu bèrzate u naručaj vašega otca — u pućinu velikoga mora. A ja bědni mèrzim na se, nemam druga, sám sam, borim se sa ćutjenji. Eno orla samcat lěta po prostranom zraku; leti mili, leti k Velebitu, imaš planinu; a ja sam sám i još imam tužnu domovinu. — Duše blagi umèrla otca ti mi uvěk pred očima treptiš, i čujem te govoriti ljudskim jezikom: „Sine! Sine! izpuni što si obećao!! — kletvo težka roditelja, kad te se budem rěšio?! Cèrne misli šta me obletavate? Vaj me bože! Što ja vidim? — narod mirni, narod moj hèrvatski, koi tebe spasitelja světa štuje i slavi, stati nad groznim ponorom na sklizkoj hridi,. a tudjinca gdě se primače, za da ga poturne i on se razbije i izčezne u gèrdnomu jazu tvèrde pećine. Ti to višnji Bože vidiš, a nesmiluješ se; vidiš to i ti žarko sunce, i hladna Kupo i Savo, pa možeš li ti žarko sunce, ti hladna Kupo

i Savo onako teći mirno svojim putem, ko što ste tekle za davnih — za blagih vremenah? Zazor vama i sramota! razsèrdi se razsèrdi o Kupo i Savo te uzavri pravednim gnjevom i udari natrag k svojemu izvoru, te se baci nebu pod oblake, i potopi u strastnih valovih svojih ono plěme, koje je toliko ljubah razcvililo, tolikim suzam uzrok, da nemožeš razlučiti ili više suzah ili vode Sava i Kupa nosi; pokaraj oholo Franačko pleme i njihove saveznike, da se nauče štovati věru pradědovah naših, da se nauče poštovati Hèrvate, nauči ih, da, ako ih pravica nepomože, krivica ih pomoći neće; nauči ih, da, koji propovědaju nauk Isusov, da i rade polag njega. A tebi je Ljutovide sramota od ljudih, a od Boga grěhota, ako neizvèršiš zagovor i obećanje otcu svojemu, ako danu rěč neodèržiš, ako neizpuniš zapověst duha svojega!“ —

Ovako je razmišljao na polanah sisačkih junak, visokoga dostojanstva, uzbudjen od savěsti svoje; a ov junak bio je Ljutovid Posavski, župan hèrvatski!

Ljutovid poslě smèrti otčeve bude izabran od Hèrvatah za velikoga župana, koi je tada u Sisku stolovao, i Franki potvèrdiše ga u časti njegovoj. Otac njegov, koi ga je na to odhranjivao, da bude někoč osloboditelj naroda svoga izpod jarma nesnosnoga tudjinca, sva je upotrěbio, da u mladjanih grudih njegovih uzbudi ljubav za narod hèrvatski, da on upoznav nevolje i težkoće, koje narod njegov tèrpiti mora, gleda na svaki način da pomože narodu svojemu. Zato ga je vodio po čitavoj Hèrvatskoj, Štajerskoj, Kranjskoj, i drugih Slavjanskih dèržavah; i svagdě mu je pripovědao o narodu slavjanskom, o krěposti i o poštenju našega naroda, razlagao mu, kako se narod malo po malo počeo kvarit, da je s tudjinstvom pao narod pod kmetiju i pod težke

daće. A kad je došao u Slovensku i vidio, kako oni moraju sušiti velike bare i moćvare i gladni i žedni, sa žalostju je opominjao sinka: Evo vidiš li sinko, kako ovi ljudi tèrpe, zato što im tudjinac gospoduje, prie bo kod njih toga bilo nije — ovo su naša bratja, nemora li se čověku sèrce ganuti, kada vidi kako ovdě na hiljade ljudih gladnih i žednih, mèršavih i blědih, kano da su iz groba izvadjeni, radi od rana jutra do tamne noći, sinko mili, vidiš siromaštvo, da kad dodješ u narod svoj znadeš pomilovati siromaka, vidiš tugu i žalost, da, kad ti bude tko pripovědao o tuzi i siromaštvu, u koje srivaju Franki narode, věrovat ćeš, da ta težka i gvozdena desnica njihova može postići i narod tvoj, ako nebude na se dobro pazio, i svaki tudjinčev čin bodrim okom motrio. No sinko nije to sve, što narod tèrpi ovdě, ja ću ti još više pokazati, samo ako bude moglo podněti sèrce tvoje i izdašen sèrčbu svoju. Idimo malo u primorske gradove. Prolaze sela pusta nigdě kèrsta božjega nevide, a kad skrenu u kuću to vide starca kod peći, a oko njega děčicu nejaku. „Pomoz Bog, starče!“ „Bog pomagaj vrědni putnici.“ „A gdě je tvoja družba?“ upita ga otac Ljutovidov. „Gospodo! něšto tudjinci odtěraše, da suše one proklete moćvare i gladni i žedni, něšto se jošte tuče po tudjoj zemlji, što prognano, što za tudjinu bojak bijući; a něšto je u goru pouteklo, da uteče jadom i nevoljam, te plačući goru obilaze; kući nesměju, a tamo živěti nemogu, kamo ćeju i na koju stranu?“ „Umiri se starče,“ reče mu Ljutovid, svanut će sunce i pred naša vrata, no samo onda kad se Slovenci slože sa Hèrvati proti kletom tudjinstvu.“ — U to podju dalje, kud su god dalje kroz sela prolazili nevide nigdě ništa, nego tugu i nevolju.

Poslě duga šutanja progovori otac k Ljutovidu: „Promisli si sinko žalost ovu, koju tèrpe sědi nemoćni otci i matere u starosti svojoj; nigdě nikoga, da ih pod starost podvori; onoga, koga su na noge podigli, da ih odhrani do života, onoga su mu ili u vojsku poslali, ili na sušenje onih moćvarah protjerali, a još k tomu drobna děčica kruha prose, pa odkud da im ga daju, kad ga sami neimaju!“ Nepokvareno sèrdce mladićevo nemože věrovati, da bi mogao biti čověk tako okrutan, kako ga mu često drugi kazuju, da bi mogao biti tako krivičan, kao što je; njemu treba da sám na svoje oči vidi i na svoja uha čuje, — da se sám uvěri, a kad sam vidi krivicu i nevolju, koju tèrpi brat njegov, onda nepokvareno sèrce njegovo prepukne tugom i žalostju, i gleda pomoći tèrpećemu; Tako je pucalo i sèrce Ljutovidovo gledajući i promišljavajući nesrětni narod ovaj. U to dodju i u primorske gradove. Otac ga vodi po sjajnih palačah, po lěpih ulicah, te mu opet govorio: „vidio si zlato, srebro i sjajne palače, to su muke i suze bratje tvoje, koje su oni za drugoga sazidali,“ — te ga vodi dalje u podzemne špilje, gdě je do kolěna voda, a špilja tamna i strašna. „Otče, tu nije nikoga,“ reče sin — „kamo srěće, da je tako, ali samo hodi dalje,“ idu, idu, dok nedodju u jednu sobu, tu mu skliznu kosti pod nogom „otče tud su kosti“, „jesu sinko jesu, ali samo dalje“ — „eto otče ono kostih i trupljah čověčjih“ — nije to ništa sine viděti mèrtva truplja, već ljude na mukah. Još se jedna otvore vrata na zapověd tamničarskoga stražara, koi ih vodiše i světiše im. I nut to. Tamo čověk vas okovan i bačen u polak vodi a u polak na suhom, blěd i taman i jedva od slabline podiže oči svoje i tihim glasom reče: „panie zlituj się nade mną i podaj mnie wody“ — ondě drugi k-steni

prikovan raztegnjen visi i muči se kao zmija na tèrnu, i jedva progovara: „Ach už nigdo neni na zemi kto bi Slavům spravedlivost činil.“ Tamo tretji viče: „Jez pomagaj!“ Al se tudjinca sèrce skanilo, on ih je tu zatvorio, da pogiblju kan da nisu ljudi. Ljutovid je vidio ove i mnoge jošte druge većje muke. U njem sèrce razigra pravednim gněvom, — blěd ko stěna, trepti ko šiba na vodi, zaboravlja da je u tamnoj gèrdnoj špilji, iz koje uteći nemože te hoće da razrěši okove nevoljnikom ovim, i umori tamničarskoga stražara, al' ga otac pogledao i primio za ruku. Otac htěde, da ga još dalje vodi, gdě su veće muke, ali mu on reče: dosta mi je i preveć! dok je gledao zlostavljenu bratju, zakleo se na kosti, na suze, i kèrv onih, koji su tamo pretèrpeli okrutničku smèrt, i koji jošće stenju u lancevih dušu izpušćajući, zakleo se, da će se osvetiti okrutnikom ovim. A kad izidoše van, i budu na samom reče mu otac: „sinko moj, je si li vidio, šta rade iz ljudih? ono ti je jedan Poljak, drugi Čeh, a tretji Kranjac, svi naša bratja — Slavjani, susědi Němacah i Frankah; u one se tamnice malo tko pušća, i mi nebi bili došli, da nebi ja bio dobro podmitio tamničarskoga stražara, blago nami za uvěk da nas nitko razumio nije, „otče, otče blagi, da me nisi vodio po tudjem světu, ja toga nikomu věrovao nebi, a sad věrujem,“ „blago onim, koji věruju i znaju se čuvati ljudih ovih.“ Zakleo sam se na one kosti bratje moje, koje je nevrědna moja noga gazila, da ću osvetiti kèrv pravednu, zakleo sam se, da neću podnositi, da tudjinstvo tlači narod moj! „Sinko moj! to ti je samo jedan grad, koi je toliko suzah i kèrvi naše žèrtvah slobode pozobao, ali gdě je drugih na stotine, i možda nema grada gdě nebi, koi to od bratje naše čamio. Sinko! budi pravedan! ljubi bratju i narod svoj, preziraj svaku

nečověčnost.“ „Ali otče! kako oni mogu jedan slobodan narod podjarmiti?“ „Sinko ovako: Jel' te, narod slobodan, neda si sobom zapovědati? „jest“; a narod je slobodan dok je složan, zato oni najprije moraju gledati da zavade poglavice naroda, pa kad se oni počmu med sobom svaditi, onda eto ti njih kano miritelje, priatelje, a kad je konac svadji, onda su oni gospoda, a kamo se oni jedanput uvuku i zapere, težko ti ih je iztjerati, sada ovdě svadjaju narod, podmitjuju gděkojeg, a gděkojega, koi šta reče proti krivicam, lěpo ga odvuku u daleke zemlje, i kad on nit nemisli o zlu, oni ti ga ili otruju ili bace u tamnicu tamnu, gdě čami, kao što si vidio!“ — Ovako prodju na kèrst svu zemlju Hèrvatsku, Štajersku, Kranjsku, Korušku, Primorje, stranu Němačke i stranu Italie, te je svuda sědi otac svog mladjana sina Ljutovida naučao.

Ljutovid je sva ova duboko promišljavao i prem mu se je kašnie otac u věčnost prestavio bio, te on ostao mlad i bez vodje, ipak je odmah razumio kamo cilja mir učinjen med Niceforom iztočnim i Karlom velikim zapadnim carom, kojim bude Hèrvatska spala pod jaram Frankah, a Sèrbia i Bulgaria pod jaram iztočnoga samovoljca. Uvidio je on, da ovaj mir směra na konačno uništenje južnih Slavjanah, da samo složnimi silami dva jaka cara mogu satèrti slobodu tako moćnih narodah. Razumio je on, uzhitjenje i ogorčenje naroda nad ovim činom; i nije bio němi i bezćutljiv svědok boli subratje svoje nad pogibelju, koju toli živahno predslutiše i polag priazni velikoga cara, polag odpèrta puta na višji stupanj slave i časti, nije se odrekao naroda svojega. Znao je on, da neimaš veće slave, nego za narod živěti, za narod se žèrtvovati, ako to domovina zahtieva. Pa bivši dobrim kèrstjanom i

domoljubom nije mogao odobriti děla suseda svojega, koi je za taštu slavu, časti i sjajnost pod zastěrom razprostranjenja nauka Isusova narode plěnio, davio i u gadno robstvo metao. Zapověst Isusa: ljubi bližnjega kao samoga sebe, uvěk mu je pred očima treptila, nju je naučao i polag nje radio; iz ove je izvodio lěk duši svojoj za posmèrtni život těla; iz ove je razumio, da kako je goder on rad, da je slobodan, miran u svomu zavičaju, da tako isto hoće i ostalo ljudstvo, znao je, da robstvo slabi duševnu i tělesnu snagu čověka, da samo onaj je vrědan slobode, tko zna i u drugom slobodu cěniti, samo rob gnjusnih i zamèršenih svojih požudah robstvo ogèrljuje, i dragomu ga nameće, da tako može laglje svojim tělesnim požudam zadovoljiti. Da je robstvo vrělo razdora i nesloge domaće, da robstvom ljubav i priateljstvo, a potom obći mir i blagostanje vele tèrpi. — Ćutio je on ova. Ali boli sèrca svoga nije směo odkriti bratji svojoj hrabrenim Hèrvatom, buduć mu je nepozvani gost — tudjin za pleći stajao, tudjin! koi bi za malo slobodniju rěč na njega vikao, kao židovi na Isusa: věšaj ga! onaj, koi bi rad sreću i dobro narodu, nesmě k-narodu progovoriti, veće rano uranivši uzdiže se duhom u nebesnu visinu, i požali se sudcu pravednu — Bogu istinomu.

Kad je Ljutovid jednog rana i opet uranio i na obljubljeno polje izšetao te tu na slobodnoj poljani slobodio duh svoj, i kad se jur moć sunčana borila sa kraljicom nebesnom, danicom, i světlost se njena gasila, on vratjajući se kući u uznešenom ćuvstvu još jedanput se obazre po ravnini zemnoj i po svodu nebesnom, vidiv na jata pticah izletjuć sa gnězda svoga — gorko je u glas protužio: One su sve jednoga roda, one imaju svaka svoga druga; a ja tužni niti otca niti majke, nit

ljubovce niti prava priatelja. Vruće ga propanuše suze niz bělo lice.

U to doba prolětje i oro ponebesnom svodu, koi se silnimi svojimi krili zagnao u visoko nebo, te brodi put zahoda k Velebit planini. Ljutovid ga i gleda i misli: „On sám, ja sám — on ima Velebit, ja imam domovinu — on moćnimi svojimi krili uzletje pod oblake, a ja mišlom na krilih věre i slobode letim do Boga.“

Na samih se vratih susretne sa Porinom, koi pokloniv se, božju mu pomoć nazivlje; ali Ljutovid zamišljen odpokloniv se hoće da ide dalje. „Ha! Župane, odkud tako rano?“ — Ljutovid ljuto i pogèrdno pogleda na njega i ništa neodgovori. Porin mu još jedanput pogleda u lice, vidi kako mu lice gori, kako mu iz očiuh živa vatra skače, i kano da mu čita na obrazu njegovom uzburkanje sèrca i želju za někom osvetom. „Ljutovide, reče, tebi je zlo jutro osvanulo, te si tako neveseo, umiri se — svoga neprijatelja obladati možeš!“ Oj kako su sgodna sèrca nesretnih i tužnih sinovah, sèrca čista i nepokvarena! „Šta govoriš, Porine? ja da mogu poběditi svoga dušmana?! ah! da mi je to moći reći onda bi se za najsrěćnijega na světu scěnio; ali jao, da je taj nepriatelj samo moj, preboléo bi, no on je i nepriatelj moje domovine, mojega naroda!“ — „Šta, nit ti Ljutovide, neimaš posebnoga nepriatelja, nego tvoj nepriatelj je i nepriatelj naše mile domovine?! Ako tako, tak nisam ja sám, koi sprovodim u skoznuvanju sto i sto noćih misleći i plačući nad propastju našom, sad sam našao sèrce, koje jednako smojim bije; tako od sada Ljutovide prisižem ti se živim Bogom, da ti hoću věrno služiti, i šta god rečeš, izvèršiti, do zadnje kapi kèrvi moje! samo ako se naš narod oslobodi ovoga težkoga tudjeg jarma!“

„Junače! ako svět sladki san boravi, znaj, da Bog nespava! reče Ljudovid Porinu, — i upita ga dalje: „ljubiš li zlato i srebro, kojim se sjaje nepriatelj naš? „Ne! Jer zlato i srebro su dva satana, koja su kadra i najstalnijega čověka sèrce otrovati; nit sam ih imao, nit znam slasti njihove; ja sam blažen kad sam zadovoljan s onim malom, što imam, tudjih žuljevah netrebujem.“ Ljubiš li razkoši i časti? „Današnjega dana razkoši i časti stěku se većinom kroz nepoštenje i zla děla, kroz ubojstvo i gulenja brata, zato ih mèrzim iz sve duše; mèrzim svaku čast, kojom je čověk sužanj drugoga, u kojoj mora raditi proti narodu svojemu, mèrzim čast i dostojanstvo, u kojem čověk nemože ništa učiniti za dobro bratje svoje, naroda svoga!“

„Ali ljubiš li domovinu i njenu slobodu?„ „ljubim i to nad vlastiti život!“ „Ti si moj pobratim Porine, ti mili priatelj moj, koi si odlanuo težku bol duše moje, podaj mi desnicu i poštenu svoju rěč na znak priateljstva, i prisezimo si priateljstvo do groba.“ — Poda mu desnicu, on mu je stisne, pritisne ga k sebi, ogèrle se i poljube, suze lijuć od radosti, izreku: „Priatelji do groba, jedan za drugoga život položiti!“

„Sada me pusti, Ljutovide, da idem sazvati starešine, kao što si to jučer kazivao, da lov lovimo.“ —

„Idi, idi ljubezni moj priatelju! naj se proslavi ovaj dan, u kom ja nadjoh věrna pobratima. Ali od ovoga nikomu nit rěči.“ —

Porin prodje i za malo se čuje u tvèrdji sisačkoj zveka kopitah konjskih po sinjem kamenu, hèrzanje dobrih konjah, i stade graja slavnih starešinah. — Eto gosti! eto lovci!

Sèrce svih zaigra od radosti, i ova se na licah pokazuje veselim i ljubkim pogledom kad vidiše vesela

svoga župana; božju mu pomoć nazivlju starci, on ih veselo prima i š njimi se ljubi; te podjoše da lov love. Ljutovid se veselo premetje od jednoga gèrma do drugoga, od jednoga města na drugo — sad stane pod razgranatu lipu i mirisnim cvětjèm njenim nasladjuje dušu svoju; sad pod stolětnim dubom motri stalnost, kojom on buran i nepogodam pèrkosi, dižuć smělo čelo svoje u nebo visoko, tako stalan u dobrom o čověče budi! reče. Sad opazi na vitkoj grani dva ptića, koji se gèrle i celivaju, žubori jedan prema drugomu, kao da mu něšto pripověda — uznese se rajskim veseljem, — lěpo vama, reče, ali lěpo i meni, no težko drugu bez druga! protiče polja za zvěradom ko sèrnjak goru za milenom košuticom; ali nije njemu toliko do zvěradi, koliko da se nasladjiva slobodnim zrakom. On je posve zadovoljan s lovom, ako samo vidi zvěr, ako samo vidi u dan svoga veselja, u dan koga on htěde proslaviti, družbu svoju veselu. Dok se on veseli i nasladjiva, ni ostala družba u tom neostaje, Porin nju razgovara i zabavlja te mi k njojzi progovara: Oj drugovi, bratjo moja! lěpa li je zemlja hèrvatska, samo da je tako slobodna kao što je lěpa, da nam tudjin po njoj neharači. „Častni Porine, jošte žive stari Hèrvati, od Hèrvata vodje svoga, jošte se u pèrvih njihovih odziva zakletva njegova, kojom ih je na smèrtnoj postelji zakleo da brane slobodu.“ Još Hèrvatska ni propala, dokle žive stari Hèrvati!“ reku drugi. „Ljutovid ljubi narod svoj, ali bez vaše pomoći on mu sam pomoći nemože.“ „Mi smo svagda pripravni! reku starešine, i kada već prodje vrěme lovu pěvaju po gori zelenoj, i pěvajući kolo igrajuć vratjaju se kući. — Stol po gostoljubivosti slavjanskoj jurve čeka mile goste svoje.

Istom oni za stol posědali, dodje glasnik (ulak) od Balkana. „Božja vam pomoć gospodo Hèrvatska!“ — „Šta novoga pobro Bugarine?“ — „Bog nikomu dužan neostaje, kažu naši stari, i pravo kažu zašto imaju razlog. Nije vam tajna gospodo Hèrvatska! kako su lani podělila dva cara južne Slavjane, da tako uzmogu laglje svaki svoje u podpuno robstvo srinuti ali višnji Bog na svemu mu hvala! nehti takovoga zlotvora podupirati i pomagati. — On kao stari čudotvorac, koga su putevi ljudem neznani, pokazao je danas svoju sèrčbu nad onim nepravednim činom, oni mnijahu, da su razdělili i zavadili bratju, ali su se ljuto prevarili. Što se veže vezom naravi, vezom jezika i običajah, to ako i ljudi razrěše i odtudje jedno drugom; to se mora opet prie ili poslě stopiti — a to se danas pokazalo, danas, kada car Nicefor navali sa vaskolikom vojskom da opustoši i poplěni prestolj bugarski, priteće brat bratu u pomoć u nevolji, priteće Sèrb Bugaru, kao što je i svagda dužan priteći! te se začne silno kreševo — tu se mnogo cèrne kèrvce proli, i sa starim slavjanskim Dunajem poměšalo; ali jao i naopako, a poglavu — cara iztočnoga njega smó vam živa ufatili, glavu mu odsikosmo, i oběsismo je na věšala tanka, da vide Rimljani i Karlo vel. kako se gadja onome, koi mirni i slobodni narod slavjanski na dvě strane poděli, i na bojno izvede polje, za da ga može speti u krute okove svojega robstva; za da vide, kako sloga ništavi vojsku, hvata cara, glavu mu odsěca, te ju pribija na věšala, za porugu caru zapadnomu; za da vidi svět, kako se gadja onom, koi narav nogami gazi, kako mu se ona osvetjuje!“ — „Božja kazan!“ svi uzkliknu.

Neimaš rěči da izustiš, niti pera da izpišeš radost, koju poćutiše svi starešine nad ovim toli veselim za nje

glasom, a imenito je Ljutovid mislio, da je i on jurve svladao nepriatelja naroda svoga. Razgovor se s početka vuče polagano, sve više i više živahniim, napokon burnim postane, kao što se od raznih stvarih govorilo, tako se i razgovor uzdiže, vrie i huči; tu se je govorilo o lovih, i uzpomenitih mladih lětah, o blagostanju domovine. U to prispě i večer na pó maglen, a na polak bistar; několiko se zvězdah blišti, ostale se sakrivaju za plaštem tamnih oblakah. I već se počimlje nebo rumeniti i cèrveno měsec pomolivati na obzorju nebesnom, on se skriva za magle i vidi se kan' da na svojih žarućih krilih sad uzletje nad povèršje zemno; sad opet da sklaplja svoja krila i sěda u pučinu dubokoga mora. — A družba se radostno razstavlja.

„Lahka vam noćca bratjo mila, — hvala vam za čast koju mi izkazaste!" reče Ljutovid, svi zaviknu: „Lahka noć!" te otidoše svak na svoju stranu.

III.

Mlad Ljutovid zanese se
I na vile obazre se —
Oj, kraljica gèrli njega
Pèrsi vrěle, grude sněgu
Zvězde oči, kose zlato
Sve je njemu, sve je dato,
U njegovoj sve je vlasti —
Kud ćeš većje, bolje sreće?—
P. Popović.

Ljutovid jedinac roditeljah svojih. Otac njegov, ljubio ga je kao jedinoga naslědnika, kao jedinoga ostanka, odvětka. Mati je milovala i njegovala svoga Ljutovida, i on joj se je vidio biti najvećim darom Višnjega Boga. Ljutovid svojim milim pogledom, nježnim posměhom, po-

štenim sèrcem i dobrotom, veselio je stareše svoje, koji i najveću nadu i utěhu u njemu imadjahu. Mati njegova angjeoske dobrote, milostiva, ćutljiva sèrca kao pobožna žena, kao prava mati učila je svoga miloga Ljutovida poznavati Boga kao pravednoga i milostivoga sudca, kao najvišju dobrotu i milosèrdnost učila ga, da ljubi bližnjega svoga, da uboge i tèrpeće sa svom moćju podupire, i pomaže, da ima ćutljivo sèrce, koji se gane nad svakom nepravdom i bědom, — da ljubi stareše i štuje volju njihovu; što je veoma dělovalo na nježno sèrce njegovo. Ali uboga majka, ostaviv nejaka sina, prestavi se u věčnost. Otac Ljutovidov krotke duše mirna i ćutljiva sèrca, ljubeći pravdu, a mèrzeći nepravdu, lebdio je oko sina svojega, kao majka. Često bi ga uzeo preda se, pa mu pripovědao staru dogodovštinu naroda hèrvatskoga, običaje i ćut hèrvatsku.

Kada Franki slobodni hèrvatski narod podjarmiše, težko je on podnosio jaram tudjine, uvěk je podbadao Hèrvate, da stresu jaram nepozvana tudjine, a šta njemu nije bilo dano učiniti, to je on sinu svojemu za dovèršiti ostavio. I kad već onemogne, dozivlje preda se sina svojega i starešine naroda hèrvatskoga, te im govorio: „Bratjo draga i sinko ljubljeni! Vidim da mi se je razstati sa světom ovim, kojega bi radostno ostavio, kad bi vidio izpunjenu želju svoju! Bratjo! Franki ugnězdiše se u domovinu našu i po njoj harače ko po divljoj pustari, koi je pravi Hèrvat toga mirnim sèrcem podnositi nemože; ja sam mislio, da se ih otresemo, no evo me — — Praděd naš, Hèrvat, nas je zakleo, da netèrpimo tudjega jarma! da se věkoma borimo za slobodu! no što meni nije bilo moguće, nit dano učiniti, to ostavljam vama i tebi ljubezni sinko moj! kojega ovdě pred licem starešinah zaklinjem mlěkom materinjim i kostmi

dědovah tvojih, da započeto dělo izvèršiš, da oslobodiš narod svoj izpod tudjeg jarma!“ na što mu sin odgovori: „zaklinjem ti se i opet otče, da hoću!“ čuvši ove rěči nasměhnù se starac, koi se već godinu danah nasmějao nije, te radostan dušu izpustio.

Ljutovid nad smèrtju otca i matere svoje bude vele razžalosten — ljubio ih je, i nije mu mogla iz pred očih izginuti slika predragih svojih roditeljah; a nauka njihova, kojom bi upojen, tako se ukorěni u njemu, da za izpuniti volju stareših, nije se plašio najsuroviega prikora, niti iste smèrti!

Ljutovid je ljubio lěti rano ustati, te prošetati poljem ravninu, koja se pruža Sisku od izhoda, tamo je nasladjivao, oživljavao i slobodio duh svoj, tamo slušao pěnje pticah, mirnim okom gledao zeca, kako poljem struže — i kad jur sunce ogranù i obsjà zlatnimi svojimi traci čarobnu ravninu ovu, on pun uzhitjenja tèrgao je cvětje na cvatućoj livadi, te nosio sobom kući, da mu je u srěd gorkih jadah barem uspomena radostnoga bavljenja cvětjem nakitjene i mirisne poljane.

U sred ljute zime se je proganjao za zvěradom po zapadnoj i brežnatoj okolici Siska. Kad sněg na komade padajući šušti po razgranjenih granah bukve, větar huči po šupljini stolětnog duba, on misli, da se divlja zvěr miče iz gnězda svoga. Potěraju li psi divju zvěrad, tadar njemu nesmeta ni tèrnje nit gèrmlje, on se prebija kroz gustu goru, kano kroz ravno polje, skače i zvěrad lovi.

Družina ga njegova vèrlo ljubljaše, zašto je bio uljudan, dobra i milostiva sèrca, da se nebi ni mravu na putu zamědrio. Često bi joj pripovědao od starih dogodjajah, od starih, hrabrih, poštenih i bogobojnih pradědovah.

Mèrzio je svako nepravedno i nečověčno dělo, i zato na narodnih zborih i saborih svečano i odvažno je vojevao proti svakoj nepravdi, i od starešinah privoljenje dobio za pedepsanje krivca. Zlo kazniti, a dobro nagraditi, svetom bì dužnostju njegovom. Nije se plašio od tudjinca za pravednu stvar i najsurovije prikore podněti. Bog je istina i pravednost najvišja, i ljudi bi morali biti pravedni i iskreni, često bi govorio.

Starešine naroda ljubili su svoga poglavara kao pravoga otca. Muževnost, stalnost, značaj i ljubav, kojom je ravnao, i bdio nad blagostanjem naroda, toli ga prijazna učini svima — čitavoj domovini, da je volja njegova bila i volja naroda. Često se je sastajao sa starešinami naroda i světovao o obćem dobru.

Više je putah u godini zaredio čitavu svoju županiju, da razvidi, kako stvari stoje: pohadjao sad jednoga sad drugoga od starešinah, porazgovorio se š njimi pa otišao; Tako je većput pohadjao i boljara Dragomuža.

Ov bì izšetao na dvor pred njega sa jedinicom kćerom svojom, i lěpo ga dočekao. Izljubiv se i za junačko izpitav se zdravlje, odveo ga u běle stane svoje. U sobah se Dragomuža sjaje zlato, srebro i světlo kamenje, u kojih se utaplja i obsěnuje oko umèrloga, sve ovo kazuje, da se je jurve naš Dragomuž tudjim duhom zadahnuo, — ali duša samo dušu ište, i mèrzi ju sve što nije život; tako nit Ljutovida nije ništa ganulo zlato, srebro i drago kamenje, već ga bolje ganula Milica, jedina-kćerka Dragomuža, koje prosta narav i poštena duša toli očara Ljutovida, da je s vrěmenom malo više o čem mislio, nego o ovoj lěpoti děvojci, i čim je više govorio tim se je bolje opazivala njegova smětja, koja se podvoji, kad je lěpa Milica ovaj angjeo zemaljski služio svojemu gostu i starom otcu; one mile cèrne oči

bliskajuće se ne zemaljskom, nego nebesnom dviuh zvězdah světlostju, onaj ljubki, stidljivi i očarajući pogled njezin, koi bi istoga lava ukrotio, one malene ustne, kad se nasměje, mèrtvoga bi uzhitile, onaj mili, tanki zvuk glasovah i vitki stas, sličile su iz gorice vili, kad poskoči, kao da angjeo lěta po nebesnom svodu — sve se to na jedanput vèrti po mozgu Ljutovidovom. Duša njegova više neima mira, dok ne pozre u lice njeno; ali kad se oko s okom susretne i udari, on nemože podněti čar očiuh njenih, već zastidjen baca oko na zemlju; a ona kan' da je poběđu odèržala nad njime, zacèrveni se i milo ga pogleda. Ljutovida razgovarajućega sa Milicom, ona ljubkost, ona uljudnost, onaj nevini u sèrce proničući pogled i iskrenost sèrca, uznese tako, da je vidio u slici njenjoj božansko, a ne zemaljsko bitje, angjela.

Od tada mu uzplamti sèrce plamom ljubavi više neizgasivim, od onoga mu časa ljubav grudi uzdiže, sèrce mori i čim ju više gleda, tim se većma razpaluje u njemu, kao da vatru uljem gasiš; on poćuti, da ljubi, ali nezna, da li je ljubljen — a nepodufa se kazati. — O njoj danom misli, noćju sanja.

I kad bi polazio kući — većput bì mislio „podjem k otcu njenom, odkrijem mu boli i ćuti sèrca svoga i zaprosim od njega ruku Miličinu — ona moja!“ ali kad hoće, da polazi kući, on se zaboravlja odluke svoje — opraśta se ś njime najbolestnijim sèrcem, o svemu se ś njime razgovara, o domovini, o narodu, o tudjinah Frankih, Němcih i o slobodi, ali od ruke Miličine nit rěči spomenuo nije, već samo baci pogled na Milicu i reče u sebi: „Bog te blagoslovi angjele moj!“ Tko od sèrca govori, toga govor i do sèrca slušateljah dopire, śta od sèrca dolazi, to se i sèrca prima. Prosto, otvoreno i pošteno sèrce Ljutovidovo dopèrlo je i do sèrca Mili-

čina. Jednaka duša jednaku nadje. Kad bi on tamo došao, ona nezna što da govori, strast ljubavi preuzme u njoj narav, a kad bi odlazio, kanù joj suza niz bělo lice, te tihoma progovara: „Višnji te pratio mili junače!“ —

Jezdi junak nuz to polje ravno, ali ne sám, — sěn ljubovce njegove uz njega lěta — on se sěnom razgovara: „Milice! nepomnažaj boli sèrca moga, ah dušico milena! grěšio bi proti Bogu, koi je ljubav stvorio; grěšio bi proti ćuvstvu sèrca moga, kad bi kazao, da te neljubim — ne! — ja te ljubim, toga tajiti nedopušća mi vrijuće sèrce moje.“ — Obazre se — sěne neima. —

Zamišljen junak jezdi dalje i misao njegova nove světe stvara, pa je i obara. „Ali kakovo rumeno lice njeno? kakovom strělom čarobie probijajuće oko? one běle ruke? oni tanki, duzi, obli pèrsti? oni běli zubi, dva niza bisera? one blistajuće se oči, dvě zvězde nebesne? — to spodoba angjela! — to pravi angjeo! Pak kako ga neljubiti?! — Ona me ljubi — znam ja, znam — one běle suzice, koje kanuše niz rumeno lice njeno, one su znak, da me ljubi.“

Ovako je stoput sobom mislio junak zamišljen vratjajuć se kući. A Milica je gledala kroz prozor svoga ljubovnika, kako joj se izpred očiuh gubi u dalekoj dalečini, u gori zelenoj — pa tiho sborila: „Sad, sad ga više neima! ah, da mi ga je barem još jedanput viděti, prie nego mi se izmakne vidu očiuh mojih, oči, oči moje, zašto vi neprodirete kroz tu cèrnu goru, kroz te tvèrde zidove grada Siska, da ga mogu uvěk gledati? — Ljutovide, ti si duša moja, za te sèrce moje kuca, ti si ga predobio svojim junačkim, nu mirnim i ljubkim pogledom, tvoje odpèrto čelo, tvoje jadreno i rumeno lice u kom dva bisera sjaju, tvoj lěpi uzrast, u kom krotka i bogobojna duša stoluje, tvoja ljubav domovine i naroda

hèrvatskoga, a tvoje poštenje nada sve, dopada mi se. Volila bi s tobom po gori šetati, hladnu vodu piti, i korenje jesti, nego s Bornom u srěd carska dvora, gdě bi mi služile pomorkinje vile. Dušo moja, što si mi tako nemirna, da nigdě pokoja nenalaziš?"

Ona je poćutila silnu moć ljubavi i u blaženom ovom ćuvstvu sprovadja mladjahne dane i noći svoje.

„Priatelju moj," reče jednog jutra Porin Ljutovidu. „šta si mi tako zamišljen i neveseo? ja te motrim već više vremena, ali one spokojnosti duše tvoje, kojom si prie sjao, na licu ti neopazujem." „Priatelju dragi! moj mir i pokoj je tamo — samo tamo mogu biti miran i spokojan, ah! — tamo — niti ćeš viděti svoga priatelja mirna, dok ju nedobije." — „šta nju? gdě? tko je ta? ta ja sam mislio, da je sèrce tvoje toli stalno, da ga ništa nebi moglo predobiti do ljubavi domovine, ali — ali! — Kao što tělo granicah znade, a duša ih nezna, tako i ljubav neima granicah. „Ona — ona moja biti mora; jer je angjeo sa nebesne visine, koi osladjuje život čověku, čujme, mili Porine moj! takovoga zemaljskoga bitja jošte vidio nisi, cèrne oči njene, s kojih strělje od ljubavi siplje, da se tvoje oko od njih odbija, kao od zrakah sunčanih, i pada dole, ljubki i nedužni pogled njeni, koi bi očarao i svetca u nebu, lice bělo i rumeno, da ga takva još vidio nisi, běli zubi, dva niza bisera, a stasa tanka i visoka, da bi rekao: to je vitka vila iz gorice cèrne — jedan njezin mili pogled nadkriljuje sve dražesti světa — ali šta? ja ti je opisati nemogu — dosta, ona je uzor lěpote — i ja ju uzveličavam, i — i ljubim!"

Neima ljubavi toli sèrdačne, iskrene, oli nedužne, kojoj nebi ljudi zaprěke stavljali. Dragomuž bo je već prie obećao Milicu pokvarenomu Borni, koga je preslěpilo sre-

bro i zlato, kojega je želja, tudjim se obogatiti i nakititi, slavnim biti od tudjinah, ma ga i vlastiti narod prezirao i mèrzio, ma to bilo i propastju slobode naroda njegova, koi je sva učiniti kadar: izdati, prodati, paliti, daviti, prevariti i ugrabiti, samo ako je on po tom slavljen od tudjinah. — Takov je bio Borna župan damatinsko-hèrvatski, koi je Milicu već prie od otca izprosio bio, Borna, kojega srebro, zlato i bogatstvo obsěni Dragomuža, te je on mislio, da je samo kod njega prava sreća i dostojanstvo kćeri njegove, a neznaše, da nenačinja dobro i sretno življenje ni srebro ni zlato, nego mirno i zadovoljno življenje, neznaše, kolika je nesreća tudje sèrce tudjem dati, gdě ga volja nije.

Kad je god većput Ljutovid Dragomuža pohodio i posětio, da vidi svoju ljubovcu, sèrce mu od radosti uzigralo, opazivši onaj grad, gdě ona stanuje, koju on ljubi, a vidivši zorčić njeni, čini mu se, kao da ga gleda i od miline se smije, te mu se snuju po glavi misli svakojake: — „sad neću prie oditi, dok neizprosim ruku njenu — i ona bude moja!“ —

Kad Ljutovid jedva jednom kazà otcu, on neće ništa od toga znati, on je gluh i nemilostiv na prošnje njegove, a kad već nije mogao odolěti prošnjam njegovim, kaže mu: „da je ona od Borne izprošena:“ Grom da udari, i sèrce mu izprebija, leden větar gola da ga nadje, nebi se junak toli prepanuo, koliko nad ovimi ubojnimi za njega rěčmi. — „Ah Bože! šta kaže: ona tvoja nebude! Milica nebude moja, nego Borne!!“ — — jadi ga raztiču, blědne i u nesvěst pada. — „Ah Ljutovide!“ priskoči k njemu Milica „upokoj se! angjele moj, umiri se!“ „Zar si ti Milice!“ „ah! blažena mene u rukuh moga angjela, ti mila vičeš,“ „da se upokojim?“ „Ne — toga biti nemože, jer ja ljubim“ — kad ove rěči izusti, Milicu su

tople suzice posipale „ja se umiriti nemogu; čujem svoje sèrce strastno tući.“

„Milico, ja te ljubim, to zaněkati nemogu — cěli vaskoliki svět to je uza i okrutnik moj, do tebe milene, — prime joj bělu ručicu, pa ju poljubi. Milica akoprem ga je ljubila, ipak se neusudi izdati pred otcem, da ga ljubi. Ljutovid pun žalosti i tuge, vraća se kući, niti gleda kako se probija žarko sunce kroz guste oblake, kako oblaci zastiraju i prěče trakom sunčanim, da ne světe na tu tuge zemlju, gdě su se dviuh ljubovnikah sèrca združila, — gdě su si dva ljubovca věru zadali do groba, no ih raztavlja roditeljska ruka — niti zbori, već zamišljen jezdi ravnim poljem i gorom zelenom, natapljajući toplimi suzami grivu šarca svoga, i kad stiže na vèrh gori još si jedanput težko uzdahne, i pogleda grad milene ljubovce, pa zaklinje žarko sunce: „Sunce žarko, ti nesvětilo više ovoj okolici, ti nesvětilo gradu onomu do sobe premilene moje — sva mi ga cèrnom maglom zastri, samo čuvaj onoga města, kamo mi njena nožica korači, čuvaj mi je, da nigdě neposèrne. Prikor tebi, ako drugač činiš!

Kad dodjoše doma, niti jede, niti pije, nit se s ikim razgovara; nego gorke suze niz bělo lice roni i Bogu se moli. Tělo njegovo slabi, lice vene, oko gasne, nevidi se više na ustnih njegovih one miline i sjajnosti, kad se nasměje, kao prie, već on čezne, gine i propada.

Porin vidivši svoga priatelja, kako mu gine i propada, stade ga těšiti, ali on zato malo haje, kakovi bo govor mogao bi utěšiti, tako ranjeno sèrce? I akoprem nije nitko smio Dragomužu od nje nit rěči progovoriti, to se on ipak usudi za svojega prijatelja moliti, ma se i Dragomužu zamèrio. On je zajašio većput vrana konja, te dojašiv k Dragomužu vojvodi, směrno mu se klanjao i molio: „Dra-

gomuže hèrvatsko kolěno, podaj kćerku za župana našega Ljutovida, on je i bolji junak i poštenii od Borne, Borna se tudjim nakitio, a Ljutovid je druge svojim zaoděo, Borna je nasilnik i zlobna sèrca, a Ljutovid je blag i krotak. Kćerka tvoja blaga i krotka samo će šrětna biti kod poštena i dobra čověka kakav je Ljutovid.“ A Dragomuž mu vazda odgovorio: „da ju je on Borni obećao, i njemu da će ju dati.“ I tako budu badava svi trudovi njegovi.

Milica izgubivši svu nadu, da će ikada svojim ljubovcem dane i noći veselo boraviti, da će se ikada š njime združiti, razboli se. — Otac vidivši da bolest kćeri njegove sve opasnija biva, těši ju sa razkoši, koje će uživati kod Borne, sa sjajnostju i dostojanstvom tolikoga glavara, sa blagom, kojim on sjaje. „Otče, reče mu kći, ako voliš živu viděti kćer svoju, pusti me za Ljutovida — on je moj! za njega bije sèrce moje. On je moje zlato, srebro i biser-kamenje. Ah! Ljubezni otče, nije blago ni srebro ni zlato, već je blago, što je kome drago! Borna nikad moj! prie ću skočiti u duboko more!“ Što ćeš na to čuvstvo roditeljsko? Ljutovit akoprem mu je zabranjeno bilo više pod krov Dragomuža dolaziti, to je on ipak višeputih sa vlastitom pogibelju u srěd tamne noći dolazio pod grad — da se porazgovori s onom kroz okno, za koju bi pripravan život položiti.

Pěva pod oknom tiho, da ga samo ona čuje:

Kaži mi ljubo, jeli veća tuga
U po noći u srěd tamna luga,
Ko je tuga ona, koja mori
Sèrce moje u sjajnih mi dvori'? —

Kada zora běli — sunce se uzdiže —
Pěnje pticah ušiuh dostiže,

Ili sunce okrunjeno kada
U pučinu sinjeg mora pada.

Mene tužna, mene bolna nadje —
I do noći ništ' mi nije sladje —
Noći tamna ti kad drugim tminu
Daješ — meni tada tvoji traci — sinu.

Sve dražesti bujnog ovog světa
I razkoši, što je drugim sveta
Za mene su to otróvi pravi
Ljubav tvoja odkad me zatravi.

Sve ljubavi, nade i miline
Za kojimi mlado sèrce gine
Sve su one od mene odpale
U ljubavi tvojoj se razpale.

Duhom mojim ja neživim više —
Duh tvoj mila iz grudih mi diše —
Smèrt je moja bez tebe živiti!
I s drugom se nadom uvěk biti!! —

Bog je stvorio ljubav i usadio u sèrce čověka, — sèrce sèrce ište, a kad se nadju, spoje se, da ih niti smèrt prestrašiti i razdvojiti nemože, zalud su strěle njene, one dopiru do těla, ali do duše nikad — duše ako im je zabranjeno na ovom světu stopiti se, to će se one sdružiti na drugome, zašto prava ljubav u grudih čověka nikad nepogine. I to je što Ljutovida toli obsěni, da je sa vlastitom pogibelju često za ljubavju, koja mu se u sèrcu uzpalila, u misli predočivala gore prolazio, i pod prozor dolazio, zaboravivši se svete dužnosti svoje.

Naměra je Ljutovida naněla, te je on jednoč pogodio, ono doba noći doći, kad Dragomuža kod kuće nije bilo. Blagi bi to trenutak za dva ljubovnika, kad

im se je bilo slobodno izgèrliti i izljubiti, i ćuti svoje izpověditi.

Ali eto goleme žalosti, za čas čù se hèrzanje konja, štropot kopita, i nut nětko stupa u kuću. — „To on! — to otac! jao — běži mili kudagoder možeš.“ — Ljutovid zabun u njenoj ljubavi, reče: „ti li me goniš mila?“ „ne, ne! ti ostani ovdě, ako ti pogineš, poginut ću i ja u naručaju tvojemu, nek se naše duše tamo sdruže, kad im se ovdě sdružiti nije dano.“ „Šta ti govoriš o smèrti?!“ „ha ti još nečuješ i nevidiš — eto otac!“ — „Otac?“ i vas smeten zamisli se duboko — kadkad baca oko svoje okolo sebe i divlje pogleda.

„Ha šta vide oči moje“, reče razjareni otac, — „prizor kom se nadao nisam, kćeri moja šta to? tako li ti štuješ volju otca svoga?“ — „Otče! oprosti, kći tvoja nije posluhnula ovdě zapověd tvoju, sèrce ju je drugamo vuklo, ja nemogu živěti bez njega, — i ako nas razdvojiš, znaj, da si skončao život dviuh ljubovnikah — ja ću skočiti u duboko more, kad nemogu s onim biti s kim me sèrce veže.“ — „Bože, kojega mudrost nebom i zemljom upravlja, priteci mi u pomoć, da neskvarim ni moje ni njihove duše, reče zabunjen roditelj, vidim, da se oni ljube, i da je jedan bez drugoga mèrtav — a zašto grěha povekšavati? zašto kvariti sreću njihovu? Ti Bože vidiš děla svakoga čověka, ti vidiš, da je duša moja čista pri tom poslu — blagoslovi dakle ova dva ljubovnika, koji si proti mojoj volji do groba věru zadaše, obèrne se k njim i reče: „Blagoslov božji i otca vašega, neka bude vèrhu vas, živite bogobojno, mirno i pošteno.“

Milica se baca otcu na kolěna, i ljubi mu skute od haljine. A Ljutovid misleći, da su se sva ćutjenja miline, radosti i razkoši u njegovomu sèrcu slíla, skače se pred tasta i ljubi ga u čelo junačko. — Na to on je

uzeo Milicu za svoju ženu, věnča se š njome i oni živiše sretno i blaženo.

Ali Porin kao što je prie bio uzradovan, da je priatelj njegov postigao svoju svèrhu: tako je za malo tužan postao vidivši, da su se sve osnove i misli njihove razpèršile u vèrvu strastvene ljubavi Ljutovidove. „Ljutovide, žena nije blago največe, često je govorio Ljutovidu. Ljutovid vidivši, da je zabludio proli samo suze — i baci se priatelju o vrat.“ Priatelju mili, koi bdiješ nad menom, pusti me u miru — dosta sam tèrpio — vrěme je, da i ja jedanput uživám slasti ovoga raja zemaljskoga. — „Ni to život pravi, priatelju! ti imaš domovinu, i tužni narod, ti si narod prevario, ti si bio jedini spas naroda, pa sada da ga pustiš? Ljutovide ako Boga znadeš toga nečini!“ „Imam narod i narod se je od mene ufao svojoj srěći i slobodi — ali me je sada sve ostavilo, do moje ljube i možda tebe.“ — —

„Ni istina sta govoriš, narod nije nikad prestao nadu gojiti, ti samo reci rěč narodu, dokaži mu, da se nisi zaboravio njega, i on će te opet zagèrliti kao svoga otca. Silni je duh tvoj, i velika je zadaća tvoja!“

„Pusti me mili, pusti, doći će i tomu vrěme! — Nestalna je i minuća sreća i veselje světa ovoga, i često su ove sdružene ili s osobom, ili stvarju, a kad ih čověk dobi, onda on živi samo u njih, za ostali svět haje i nehaje, al' kak bèrž mu se odděliti od ovih, onda se opet povraća u staru svoju navadu, onda ga prestanu i opet lanci vezati te postaje i opet slobodan. Tako je i Ljutovida srěća světa ovoga prehinila i zaslěpila, no mu ona kratka bila. U cvětu mladosti umre mu supruga i on ostà sám, — — tad se povratja u njemu misao stara, i ćut se stara u njemu sve većma razpaljuje, opet se

povratja k narodu svojemu, opet mu je on sva radost i žalost, i opet ozbiljno misli o oslobodjenju njegovom.

IV.

Strašno pleme doklem ćeš spavati? —
Vražja sila odsvud oklopila,
Da je igdě brata u světu,
Da požali — ka da bi pomoga —
Pomarčina nadamnom caruje,
Měsec mi je sunce zastupio;
Uh, što mislim kud sam zaplivao! —
Čujem lelek, gdě gore prolama — —
Trěba služit časti i imenu —
Neka bude borba neprestana!

Vladika Cèrnogorski.

Cèrni se je oblak povio vèrh slobode hèrvatske, cèrni oblak od tudjih stranah, te siplje strěle sužanjstva i nevolje na ovu nedavno slobodnu zemlju.

Šta je što su uzječala gore i planine plačnim glasom tužnoga Hèrvata? Šta je što daždem dažde oči sědih staracah, ubogih materah, věrnih sekah, bratje i ljubovcah? Koi je uzrok toj narodnoj tuzi i nevolji?

Po Zagorju i ostaloj Hèrvatskoj sluge Kodolaha, franačkoga poglavice, těraju u vojnike sve štogod može oružje nositi, a starci i matere dolaze pitajući kuda će i kamo děca njihova „hajd'te kući budale stare, oni moraju ići, jer je tako car zapovědio“ kazuju im ovi sluge Kodolaha. „Gospodine! odgovara narod, krivo je, ma i car zapovědio, jeli pravo, da děca naša idu izvan domovine tuć' i ubijat' onoga, koga nikadą nit viděla nisu, koji mu ništa zloga nikad učinio nije? jeli pravo, da ona ostave kod kuće nemoćne starce i děčicu nejaku — da pogiblju bez podpore? na to li smo ih odhra-

nili? Ako vi imate šta s onimi puci a vi se namirite kak se goder znate, pustite im malo, pa će oni i vam popustiti? Budite pravedni, pak se neće dizati proti vami, već će vam biti priatelji." „Odhadjajte kući niti pitajte kuda vaša děca, oni moraju iti tamo, kamo ćemo ih mi voditi." — „Jao njemu, koga vi vodite, taj nosi glavu u torbi."

A kad vidješe Franki, kako pošteni ovaj narod neće, da ide drugoga ubijat proti svojoj časti i poštenju. — Onda dovedoše silu svoje vojske, da kupe i staro i mlado i těraju, da im traga neima.

Zaplakali sědi starci, zajauču děčica nejaka, zacviljele snahe i rodjaci, kad im od njih tèrgaju momke u vojnike; sědi starci sinkom govorili: „Děco draga na što vas odhranismo? da budete na pomoć nami u starosti, a vi sada morate odlaziti, kud će vas drugi voditi; gdě je podpora vaših starih otacah, tko će njima služiti, kako su oni vas služili i dvorili? Tko će izbavljat tolike daće kolike su nam nametnuli? Bòg znao, jeda li dodjete kada il' nikada natrag? jedáli nas u životu nadjete? a ako i budemo, da li se nećemo tući od praga do praga." Mladi momci ljuti ko gušteri, plaču kao ljuta godina i med sobom govorili: „Jošte nisu nikad Hèrvati tako sramotni boj bili, kako će biti ovaj, u koga nas vode. Kuda ćemo i na koju stranu? nije li nam sramota od ljudih a od Boga grěhota, da nas baš oni vode, koji nas doma i gnětu i dave, da baš za ove moramo iti vojevati? da je za svoje, nebi nit' marili — ali za kletoga tudjinu!" Al im starci govorili: „Děco draga, to nije još ništa, ali kad vi izginete, šta vam Bog nedaj, onda će oni jošte veću vojsku dizat iz Hèrvatske. Morati će ići, da malo tko ostane, pravo je rekao stari pustinjak: „Nesnosna je ruka tudjinca."

Kad vidješe zapovědnici, da se dižu starci proti naredbi carskoj, oni ih daju pohvatati, i kano zlotvore obsudiše na smèrt, a da izkorene svaku čověčnu ćut u pèrsih ljudskih, zapovědiše istoj njihovoj děci, da ih ona posěku i pověšaju.

Plaču starci, da bi kamen prepuknuo čuvši, da će ih vlastita njihova děca podaviti morati; al' junaci redom izkazali: mi nećemo daviti otce naše, i bratju našu ma nas sve stavili na věšala tanka. Bog vas kleo, vi světa nakaze. Na što franki zapanjeni začudiše se nad ponosom narodnim i štovanjem starcah, te dadoše poubijat někoje od jednih i drugih.

Čudno se je vèrtelo po glavi Hèrvatom promišljavajući šta se š njimi sbija, svi su nezadovoljni, i jedan drugoga popitkiva. „Šta će iz nas biti? Šta kaže na to Ljutovid župan i poglavar naš?“ —

Sunce se jutrom pomoliva u nebesnu pučinu, a tamna magla, koja pritisnù čitavu okolicu otaplja svoja krila na žarećih tracih sunčanih, i poletje gori na vèrhunac, da se odonud zamahne u prostranu praznoću nebesnu, i izgubi vidu čověka, kome je kadšto i dosadna. Rano se sunce tuče sa debelom maglom i budući moćnie k sebi ju privlači i raztěrava po povèršnosti zemnoj, te hoće da samovoljno gospodi ostalomu světu, kano oholo pleme franačko.

Motri ova Ljutovid posavski kod okna stojeći, dok neugleda jezdećega junaka poljem ravnim, da se sve magla oko njega natiskuje i bi reć š njime poigrava, dočim sad priskače k njemu, a sad ga opet odběgava — on se skače na vranicu konju, da ga běle posipavaju pěne, kan' da se je valjao u bělome sněgu — protèrče polje, kano hitra lastavica po visokom i prostranom nebu i eto jednak u grad stiže. Umorena konja njegova pri-

vatiše sluge Ljutovidove, a on ode k samom gospodaru. Lěpo mu se klanja, i božju mu pomoć nazivlje. — „Šta dobroga hrabreni junače?“ — „Čestiti gospodaru i po Bogu brate! Nisam o dobru ni čuo, a kamo li da znam o njemu što kazivati, veće zlo me evo nagoni, da sam se ja potrudio ćak ovamo iz granice naše.“ — „Zlo!? kakovo zlo?“ — „Odkad spadosmo pod Franke i Němce od ono doba se više negovori kod nas o dobru, tako da možemo kazati, da je dobro naše pokopano onoga dana, kad smo pèrvipnt viděli obilaziti zemlju našu od tudjih poglavicah i kad smo prrviput med jednorodnom bratjom opazili tudje slike blěde i mèršave, da ih je strahota i pogledati, ono vrěme zlo se porodi i kod nas, te nam na očigled raste i mili gospodaru, tako svaki dan većje i strašnie postaje, da će se zlo ovo ako mu krila nepodsěčemo, postat ravno zlu susědah naših Slovenacah, koji toliko tèrpe, da se tèrpljenje njihovo opisati nemože, a kazuju stari ljudi, da je kod Slovenacah isto tako prie bilo, kao i kod nas do nedavna, pa da je to zlo uvěk veće i veće postajalo i razprostranjivalo se, dok se nenadje čitav slovenski narod u težkih okovih ohologa Franka i Němca, te sada čami u tolikoj bědi, da me groza hvata kad samo pomislim na nje, — na hiljade ih bludi bez kuće i kućišta, pa mrù od gladi i nenadju milosèrdnosti u svojih glavarih — tako i zlo naše svaki dan dalje ide; te mu stao pripovědati, kako su mnoge poubijali a mnoge u vojsku odtèrali.“ „Pa kako da se nepotužite dotičnoj vlasti?“ „Gospodine! nemilostivna su vam to gospoda; ako dodje Slavjan tužiti, tako on ma i pravo imao ostaje kriv; a dodje Frank il Němac ma i kriv, ostane pravedan — kod njih vam je od davna istina i pravica poginula.

Oni su čudnovate ćudi; čine sve, samo da mogu sjati zlatom i slaviti se od budalah; oni scěne u tom slavu što

prolěvaju kèrv nekrivu i nedužnu, i što robe narode; oni neznaju što je poštenje al' nepoštenje, čověčnost il' nečověčnost. A naši govore: bolje je nepravo tèrpeti, nego nepravo činiti; ali nam sada već dodje do gusta, i vidimo da ovomu zlu već trajanja nije, i mi ćemo morati silu silom suzbiti, drugčije propadosmo.

Ljutovid nad ovim glasom stranom bude ražalosten; jer to vèrlo dirnù sèrce njegovo, kada vidi kako mu se bratja žale, a pomoći im nemože, stranom bude veseo, jer ga ovo očitovanje obodri i ubavěsti, da narod ćuti nepravdu; ali buduć krotak povdava se mučitelju svomu, da se narod jurve osvěstjava i premišljava svoju tugu i nevolju, koju mu je tudjin nametnuo, te reče: „Idi kući moj hrabreni junače i pozdravi svu ondašnju bratju, i reći im, da će župan sa starešinami naroda, koji uvěk o dobru domovine nastoje, gledati, da se nečini krivica ikomu pod županovanjem Ljutovidovim; ja sam pripravan sva podněti za narod svoj, ja ću se skèrbiti za vas, ali bez vaše pomoći nemogu ništa učiniti, svi moramo raditi o preporodjenju domovine naše Hèrvatske. Zato i vi budite uvěk gotovi na poziv i rěč našu." — „Mi smo na sva pripravni, samo da duže samovolja kod nas negospodi." „Pazi!" rěč sabora našega, naj vam bude rěč pravde i istine, a za pravdu i istinu — —!"

Kad ovaj prodje, Ljutovid se sám sobom razgo — vara: „Eto šta rade ovi neljudi, — kako se sve većma dižu na narod moj, — ah istinite su rěči tvoje otče moj: da ljudi ovi neimaju věre, neimaju poštenja, nit poznaju bližnjega nit im je išto svetoga." „Oj Hèrvati kamo smo dospěli!? Pa ako popušćamo kud će to doći?!"

Za několiko danah dodje i drugi poslanik od zagorskih stranah. „Gospodine! Mi nemožemo ovo nasilje

dulje podnositi, koje nam čine nemili tudjinci; eto děca naša služe tudjinu u vojsci, a još tomu dodje, da mu plati veliku daću, pa kad je nemože izplatiti, prodaju mu sve do sukanōga konca, pa ga protěraju i gola i bosa; on reče: ajde tamo, a mi moramo ići — jer tko neće, s njime u lance; pa ga odvuku od sirotčadi, od stara otca, nemoćne majke i mile ljubovce, a tko ode, taj se nepovrati. Da vam je čuti, kako luzi naši zveče glasom turobnim od nevěstah u cèrno zavitih. Tuži majka jedinoga sina, tuži ljuba dragog ljubovnika, otac plače jadnu děcu svoju, da bi iz tvèrda kamena suza udarila, ali oholi i razbojnički samovoljac pogèrdno se směje jadom našim, tvèrdje je sèrce u njemu, nego sinji kamen. Negda nije bilo tako kod nas.“ Ljutovid i njega odpušta potrěbitom mukom i nadom. Tužni ovi glasovi sve gustji postajahu, i duboko dirnuše krotko, dobrohotno i ćutljivō sèrce Ljutovidovo, koi je jur od prie gorio za osvětom i izpunenjem zagovora. Često bi se o blagostanju domovine i polakšanju běde bratje svoje razgovarao sa věrnim svojim priateljem Porinom. Misao je njegova bila jedino domovina, a ćut njegova — narod.

Kad bi lego spavati molio se Bogu, da razsvětli pamet, i da sèrce ljudsko Frankom i Němcem, da ojača i pomiluje narod njegov. A kad se uzbudi izza sna, on više nemože zaspati, veće misli cèrne raztezaju sèrce i dušu njegovu, te izmučen od velikih mislih većput mu se pričini, kano da mu tko progovara: „Smèrt!“ — on se prene, tèrže mač vèrh sebe na stěni viseći, pa polěti: „Smèrt! Smèrt! meni il' tiranu?“ — a kad tamo, nevidi nigdě nikoga. Sve je mirno; cèrna je noćca bacila koprenu svoju na umorena čověka, i on koliko mu je od tudjih žbirah i špionah dozvoljeno u dubokom snu

boravi sladki život u pó noći, kad mu ga po danu dozvoljeno nije.

Izšeta na obljubljeno polje pod šator velikoga, modrom zavěsom prekritoga neba, nakitjena titrajućimi zvězdami, koje beže jedna pred drugom, skrese se malo, kano da se nasmijava svojoj drugarici što ju dohititi nemože, a měsec se za njimi kroz malene maglice naturiva, i zato što se vidi veći, hoće, da gospodi nebrojenoj množini zvězdah, smělo pomoljiva blědo lice svoje, i kroz magle skače, kan' da hoće uhvatiti malene zvězdice, da mu one služe. Měseče, ti si stari samovoljac na nebu, da ti je tolika moć, kolika se želja iz tvojega tèrka vidi, ti bi sve zvězde podjarmio, da ti služe; ali one malene no pametne neće, da se zavade i poměšaju, veće svaka svojim redom složno jedna za drugom běži. Ti nemilo skačeš i time ih hoćeš poplašiti, da se one zagledaju, te běg zadocne, a ti da ih uloviš. „Prikor tebi, jer nepravdu išteš!“ — Sava uzburkana huči kipućimi svojimi talasi i svojim romorom sve strašnija postaje, kao da je i njojzi žao, što izvire tamo, gdě je težko bezzakonje. Motri ovo Ljutovid zlovoljan, gorke suze niz lice prolěva, i měša je sa Kupom i Savom, te kroz plač progovara: „Mili Bože! što moj narod toli sgrěši, da tolika mora podnašati? — Rode mili, rode bědni! Ja se i opet sětjam boli tvoje, sin pokajni sěća se tebě narode moj hèrvatski! plače onaj čas, kojim sèrce njegovo nije tuklo ćutom tvojim, čas onaj, kad se zaboravì tebe, i živiše samo sebi. Časak onaj, koga sam počasio na tvoju golemu nesreću. Da sam radio postojano i neprestrašeno, ti bi bio slobodan, ma baš mene i nebilo! Izpovědam to ovdě u pribitnosti svaznajućega Boga, da se zaboravih tebe narode moj predragi, i prouzročih ti ovaj tužni stan u kom' čamiš. Boraviš ti još, boraviš

mili narode, mèrtvi sanak, dok okrutnik tvoj razmatra, kako bi te još većma davio, svu uzpomenu i někadašnje slobode tvoje iz pameti ti izgladio, i načinio iz tebe slobodnog, gèrdnoga i plazećega roba. Tamo tamo směra misao vaša nečověčni kèrvopije; ja vam svèrhu, ja vam narav znadem. Staza je vaša nepravedna, i još su gadnija srědstva, koja upotrebljavate. Oj nezdušnaci od Boga vam prosto nebilo! Kažete da nauk Isusov razprostranjivate, a baš temèlj ovoga, mir i slogu podkapate, dapače svadjate jednoga proti drugomu, da jednoga i drugoga podjarmite, ah, nečuveno šta radite, učite da brat proti bratu, otac proti sinu i domovini diže smèrtni mač, rodjak rodjakovu kèrv da prolěva, zato što nije iste věre — a jednověrce tlačite, te govorite, da tèrpimo za slavu nebesnu; sve si lopovštine za dopuštene dèržite, kazuć se za poslane od Boga, za poglavare, kojim da je sve pokorno rad dane im vlasti od Boga, a tèrpljenja ovoga světa da nisu vrědna drugoga světa, da Bog děcu svoju ma i dobru kara; to li je věra vaša? Bože, je si li ti to učinio?“ Toliki grěsi Bože! može li bez kazne proći?“ — — Turobno i suzno oko njegovo bludi po velikoj pučini nebesnoj, i po prostránom polju, ali on ništa nevidi, rěka bo suzah ženicu mu zataplja.

„Zlobo ljudska kad ćeš prestati mene proganjati? — tugo nemila, kad ćeš me prestati moriti? prie sam se borio s duhom otca svoga, poslě s ljubovcom, a kad mi se ljubav žudjenom željom ověnča, onda me napastovà priatelj moj, poslě smèrt drage moje — a sad me moriš ti kleti okrutniče! Višnji Bože! da li si ti tako odlučio, da se ja věkoma mučim na ovoj tužnoj zemlji, je si li ti tako hotio, da gdě drugi raj imaju, tu je moj pakao? — tako budi volja tvoja. — Ah! da kane vruća suza od očiuh mojih, na tèrpeće i bolno sèrce

tvoje narode moj hèrvatski! te uzbudi tebe, ti osvěstiv se pograbiš britki mač, i pokažeš, da jošte nije tvoju slobodu i radost nepriatelj pokopao u ledeni grob, da ona jošte živi u sèrcih hèrvatskih, potomcih slavnih pradědovah. Ali doklam su narodu pravi zastupnici, doklam duša njihova dušom naroda diše, misao i rěč njihova želje i ćutjenja naroda izražuje, doklam je krěpka i odvažna volja njihova: dotle nenahude narodu tudje spletke, on im odmah svèrhu sgodi i zna se ih čuvati, istina bo i laž, pravda i nepravda skupa stati nemogu, dotle nisi ti izgubljena domovino moja! U starešinah naroda jošte je jedina nada moja, ako samo oni nisu prestali věrovati u silni duh pradědovah naših, u dužnost Boga i u svoje sile. — Potrěba je dakle, da se skupe i da im se ja očitujem, kao što se očituje priatelj priatelju, kao što se mora očitovati onaj, koi je sgrěšio proti narodu, činio pokoru, i pripravan je zanj život žèrtvovati. Pak bilo šta bilo!“

Za malo danah stade zveka tvèrdoga kamena pod udaranjem kopitah, hèrzanje dobrih konjah, rukovanje i gèrlenje staracah — eto starešine naroda, koje je Ljutovid pozvao na obći sabor. Ljutovid ih lěpo dočekuje u bělom dvoru svomu.

Kad se jur malo odmoriše i Bogu pomoliše, zasědoše u věće, i poče im Ljutovid govoriti: „Vrědni starešine naroda hèrvatskoga! po svoj prilici neću vam kazati stvar novu. Stari je običaj kod nas, da, kad je šta o obćem dobru raditi, da se o tom savětuju starešine naroda. Bratjo! Ako mi pozornim okom motrimo, šta se na světu sbija, tak nećemo zaisto naći znamenitijega trenutka za dogovaranje, kao što je ovaj u sadanje zlokobno doba. Bacimo samo oko na susědnu bratju Slovence, koji někoč slobodni, a sada za malo vrěme u najveću bědu spadoše. Znano vam je žalostno stanje njihovo,

niti hoću povrědjivati, boli sèrca vašega; jer ona děla bez suzah samo sèrce ledeno i kameno bi moglo izkazati — — i pradědovi su naši někoč bili slobodni, i živiše u slozi, mladji štovao je stariega, starci su ljubili svoju porodicu, vodju naroda, starešine i ostalo pučanstvo svi su se zvali bratja, i nije bilo razluke medju njimi, jer je sviuh bila ista misao, ista želja, ista ljubav za dobro domovine sviuh je palila grudi, i tada se je Hèrvatska domovina naša pružala od Biograda do Ljubljane grada běloga, od Kotora ravna pa do Maribora (Marburga). No se někoji tudjim zadahnuše duhom, te se odmetnuše od svoga roda i kolěna i radiše samo za se odcěpiše se od svoje rodne bratje; Hèrvat iz Zagorja nije htio znati za Posavca, a Posavac za Zagorca, Dalmatin za Liku i Kèrbavu i drugu Hèrvatsku, zaboraviše se onoga: „Svi za jednoga a jedan za sve." — Na što dodje tudjin, i stranom nas spavajuće, stranom nesložne nadje, te podjarmi vaskoliki naš mili zavičaj; a sada ovu tudju desnicu sve moćnie ćutimo; kao što su mi kazali ljudi iz granice naše, a i sám sam se uvěrio: da tamo jur nesnosni postaju, ovi tudji gosti, znadete vi, da nam se kèrv i imetak otima, i bojati se je, da neće oni poplaviti i ostalu zemlju našu, i nas iz pravoga našega, iz ovoga města protjerati, koje pradědi naši kèrvjom svojom natopiše, i grobovi kostih svojih zastaviše, da nas, kažem, od ovud neprogone ili sapnu u težke okove robstva, i mi se uvidimo u nevolji; evo već nam se sada prepovědaju skupljati, da se o obćem dobru porazgovorimo, zašto ih naše dobro u oči peče. Mi se moramo dobro paziti.

Po neslogi su pali otci naši, rad nesloge i mi tèrpimo, da znamo cěniti slogu; sloga samo, jedina sloga nas spasiti može!" Tad podižu glas svoj mnogi starei i

rekoše jedni: mi tèrpimo veliku daću i nasilje od njih, drugi isto, a tretji kaže: tako vam je bratjo po svoj zemlji Hèrvatskoj. Vidivši, da tudjin nedèrži zakone njihove, veće svojevoljno postupa, odlučiše: da šalju poslanike na sabor němački, da se tamo potuže u ime svih Hèrvatah nad nepravdom, koja im se čini od ohologa i okrutnoga poglavice furlanskoga, Kodolaha, i da se pozovu i Štajerci, Kranjci, Timoćani, Kućani i Dalmatinski Hèrvati, da to isto učine, te da podpomaže brat brata i bude mu na pomoći.

Noć tamna krije zemlju, ali grad se Harastall sjaje neobičnom světlostju — nije ono ni měsec ni zvězde, što bi nad njim sjale i povećale svečanost dojdućega dana, nit' su ono svěće nebrojene redom nanizane, da světle gradjanom ob noć, kano sunce što ob dan světi, već je ono množ nebrojena poklisarah sa sviuh stranah prostranoga carstva samo imenom rimskoga, ali starih Rimljanah grob ledeni krije kosti, i kad bi koi ustao, gorke bi ga suze posipale, čuvši, da je u carstvu rimskome, a ni Rimljanah, ni slave ni slobode njihove nebi našao; to su poklisari cȁrstva, što se sjaju u gradu němačkomu. Oni sjaju u srebru, zlatu i dragom kamenju, da bi kazao: čověk od zlata načinjen ulicu prolazi, a dragocěno kamenje blišti se na njemu, kano zvězde jasne zimske noći, da nebi čuo govoriti različite jezike. Tu se nahode med njimi i poslanici Hèrvatski, a nje možeš lasno razpoznati, prosta oděća krije tělo njihovo, krupni stas, žive oči, dugački bèrci, odpèrtost i iskrenost u govoru, koja ih diže nad ine, kaže ti: „to su poslanici naroda hèrvatskoga!“ —

Tmina je težka pritisnula, da nevidiš drugoga do sebe stojećega, pol noći bije, i sve već pospȁ, što nesanje cèrne misli i opaku nepravdu; ali dok jedan svět

debelim snom počiva, dotle drugi neumorno radi, něki o dobru, a něki o zlu. U ovome němačkome gradu, u jednoj malenoj sobici, cèrnim suknom preobućenoj, oko cèrnoga stola sědi do dvaest ljudih, koji upravljaju cělim prostranim carstvom, tamnu sobu tamna svěća razsvětljiva na sréd stola pokraj propela, oni misle i promatraju, kako bi laglje u svojoj vlasti dèržali sve narode, da im služe hoćeš il nećeš. „Eto,“ reče jedan, „ovo mi je javio tamo iz Hèrvatske naš znanac, da Hèrvati nisu zadovoljni s nami, da oni gledju, da se slože sa svojom drugom bratjom, pak onda da zamešaju carstvo, no mi imamo tamo naših ljudih, javimo im, šta imaju raditi; mi moramo najprie posijati mèržnju medju njimi, da otac zamèrzi na sina, sin na otca i rodjake svoje, da ništa nevěruju jedan drugomu; pošaljimo tamo po varoših same naše ljude, poděli mo sela i predstavimo im našega čověka, da pazi na mir i red.“ „Šta nebi mi pokušali,“ reče drugi, „da dobijemo sada na svoju stranu Bornu, koi je sada ovdě, on vam hlěpi za častmi i zlatom, bacimo mu několiko žutakah, i obećajmo mu vojvodstvo i visoka dostojanstva, pak će on tamo raditi sam proti svojoj bratji, a ima ovdě i još više ljudih iz onih krajevah, podmitimo je, negledajmo za malo, da sve neizgubimo. Znadete li vi šta, ja sam obišao zemlje one, Hèrvati vam mnogo dèrže do poštenja, oni govore bolje je pošteno umrěti, nego sramotno živěti, mi moramo ovo poštenje u njih prekrojiti onako, kako mi hoćemo; mi ih moramo naučiti, da dèrže puno do onoga, koi je bogat, i koi je u velikoj časti, oni žive prosto, mi ih moramo naučiti, da žive razkošno, razuzdano, pak će onda hitro i poštenje kod njih sve po malo propadati, a kad narod izgubi poštenje lahko nam je s njim; a da nam laglje věruju, uputjujmo je, kako se mi brinimo otčinski

za njih, kako ih mi prosvětiti nastojimo, da mogu i oni stupiti uzporedo s inimi izobraženimi narodi.

Tako su isto Slavjani ondě na sěveru, i oni žive u poštenju, u miru i slozi, ali mi, kojim je dano od pape, da gospodujemo nad cělim světom, mi moramo i nje predobiti, tamo samo kèrstjansku věru naučajmo, pak polag věre moći ćemo i drugo učiniti, mi proglasimo svim narodom, da smo mi poslani od Boga, i da moramo pogane obratjati na věru kèrštjansku, pošaljimo tamo několiko naših slugah, da njihove poglavare zavade, pa ćemo se mi onda u njih bolje uměšati; posvaditi moramo rodbinu, da će jedan proti drugomu ustati, onda mi, kao da branimo drugoga, dojdemo im u pomoć, a kad ćemo već viditi, da je jedan i drugi onemogao, tada su zastalno obadva naši, i kad se jedanput posije mèržnja medju rodjaci, moramo gledati, da se nepomire, zašto dok oni imaju sami sobom posla, neimaju kada pomisliti na nas, — a ako ikoji šta pomisli, s njime dole, kao s poganom; gledajmo, da osiromašimo celi narod, i da će svi od naše milosti zavisiti, tada smo sigurni, da će mirni biti; mi moramo jako paziti, da se u našem carstvu nigdě slobodna rěč neprogovori." „Dobro," reče svi, „tako moramo mi, raditi, i razprostranit ćemo carstvo svoje od izhoda do zahoda, od sěvera do juga, i ležat će pod našimi nogami sva plemena ljudska. To budi naša svèrha!"

Sada pako hajdemo svaki k sebi skoro će i dan biti.

Zvona zvone, znamenje daju, da je prispělo vrěme, da se poklisari skupe i věćaju. Puk se nagomilja na tèrgu pred saborskom kućom, divi se sjajnosti novih gostih. Poklisari i drugi dostojanstvenici idu redom u cèrkvu i po dovèršenoj službi božjoj sědnu u věće. Kad se svi izredaše, red dopade i da naši sbore. — „Narod hèr-

vatski krivde i nepravde počinjene mu po Kodolahu više podnašati nemože. Dodijala mu okrutničtva njegova. Zato je poslao nas, da mi pred vami gospodo, očitujemo njegovu tužbu i želju; primite, dostojite i doskočite zlu, koje tišti Hèrvatsku, domovinu našu, i mi ćemo onda do věka s vami u priateljstvu ostati. On zavadjiva kroz svoje ljude brata proti bratu, otca proti sinu, rod proti rodu; traži svakovèrstne, kod nas nikada neobstojavše daće, i to bez našega pitanja i bez da mi znamo zašto i našto; kupi u vojsku vojnike, kako mu se svidi; uvadja tlaku i sužanjstvo, zabranjuje nam dèržanje zborovah, da se neuzmognemo o obćem dobru porazgovoriti te pritisnuo zemlju sa svojimi žbiri i špioni, da nesmiješ niti rěčce progovoriti. Gospodo! strašilo je što se tu radi, i ako se nezadovolji želji naroda, dobro biti neće!"

„Proti Kodolahu slavnomu, proti Kodolahu, koi je u tolikoj časti i slavi, koi si je hrabrenim svojim sèrcem toliko dostojanstvo stekao, da se ime njegovo ori od izhoda do zapada sunca, proti Kodolahu, tko se usudi ovdě tužbu podněti? Jedan podajnik, rob njegov, to je preuzetnost, to je buntovnik! — tó je kleveta na Kodolaha, grěh proti caru Pipinu pobožnomu, koi sva mudro upravlja, od toga buntovnika car mora znati," reče jedan sinoćni Frank. „Znamo mi odkud taj větar duva, to je maślo Ljutovidovo," odgovore Němci. Više glasovah vikne: „Ljutovid nek se kazni!"

„Nije to duh buntovni Ljutovida, on narod svoj ljubi, niti da, da mu se narod gazi. Ljubi on narod, i usuprot narod njega ljubi. Nu Gospodo! nije to samo misao i želja Ljutovidova, poglavara i brata našega, to je želja naroda hèrvatskoga. Bog mi budi svědok, da istinu govorim!" reče hèrvatski poslanik. „Ni istina, šta govore. Kodolah je blage duše i pravdu ljubeći čověk. Znam ja

toga Ljutovida, znam — i ja sam Hèrvat, ali da se krivda čini narodu mojemu pod blagim upravljanjem slavna Kodolaha, toga posvědočiti nemogu, to samo sebični i zlobni čověk Kodolahu predbaciti može. Eto Kućani i Timoćani misle samnom jedno! Pak kako da istinu govore.“ Tako je govorio podmitjeni Borna, radeći o propasti Ljutovidovoj i naroda hèrvatskoga sa privèrženici Timoćani i Kućani.

„To da bez kazni ostane buntovnomu Ljutovidu? Ne!“ zaviknuše Němci i Franki.

Vidivši poklisari, da su u zalud trudi njihovi turobnim sèrcem povrate se kući pred sbor starešinski. Potlačeni, usužnjeni i prevareni narod, željno očekuje poslanikah svojih; skuplja se u sabor i propitkuje, što je i kako je.

U saboru starešinah stao je poslanik tužnim sèrcem, a suznim okom ovako govoriti: „Zalud su vam trudovi naši, sve je u zalud, kada već počne brat proti bratu krivo svědočiti. Borna, koi bi morao uz nas pristati, proti nama se je obèrnuo, i svimi načini radio, da ocèrni vrědnoga župana našega; Borna, dobro mu nebilo! izposlovà, da su badava svi trudovi naši, da nas tudjinci još buntovnicim prozvaše. Mnoge su tužbe primljene; ali ne tužba Hèrvatah i drugih Slavjanah — Slavjan da tèrpi i pokoran bude svomu potlačitelju? hoće te li to dopustiti vi starešine naroda? To su vam tužni glasovi poklisarstva našega. Sad je red na vas, da vi progovorite iz sèrca u sèrce naroda. Vi ste sada odgovorni pred Bogom i ljudmi za daljnu sudbinu naroda hèrvatskoga.“

Nemilo to dirne sèrce čitavoga naroda, kada pravedna želja njegova pred lice cara doći nemože, i ako dodje, pak joj pomoženo nije; kada rana ni samo što

nije zalěčena, već je jošće većma ozledjena. Zamisle se starešine u duboku i slobodnu prošastnost, kad im nije bilo treba iti po dalekih tudjih krajevih, da polakšice potraže i sebi i narodu svomu, već doma o manjem trošku zasědnuše i šta vidiše, da je zlo, popraviše, a šta vidiše za dobro, to učiniše. Lete oni duhom svojim po bližnjoj budućnosti; mèrtva tišina gospoduje nad sborom njihovim, koju kadkad pretèrgava gorko uzdisanje pojedina zamišljenika i kap suzah, koje padahu iz suznih očiuh njekojih.

Na to je podignuo glas sědi pustinjak i oživio nad propastju samèrtne domovine premišljavajuće starešine. „Pravo se kaže,“ reče, „ako te onaj pre, koi ti i sudi, onda od Boga valja suda izkati. Ali nemislite to tako mila bratjo, kao da mi samo moramo oči u zrak obèrnuti, pak gledati, da li neće skoro odzgor doći šereg oružanikah i pružiti zaštitu bědnom i tèrpećemu, a iztrěbiti nepravedna, jer Bog, koi na nebesih stoluje govori: „Pomozi si sam, pomoć ću ti i ja.“ Pitate: kako da nas pomože, koi je toli daleko od nas? Nisu li vam znana děla njegova? Zahman li se on nazivlje starim davaocem? Ne zaisto! On okrěpljuje duh čověka, ohrabruje dušu njegovu, kad se samo čověk vrućom molitvom uteče k njemu, i sinovskim pouzdanjem pouzda u svemogućnost njegovu; pri najmučnijem poslu, gdě jur duhom klone, kad se opet sěti „to Bog zapověda činiti! to je sveta volja njegova! i kad pozre u visoko nebo, kano da ga je něka silna moć ojačala, ćuti se na pol moćnija, i osvědočen o pravednoj stvari, koju brani, kod uzklika: „u ime božje!“ neplaši se on mačevah nepriateljskih, jer mu niti strěla šta nahuditi, niti se ga mačevi dotaknuti mogu; on lěta po srěd britkih mačevah nepriateljskih, kano po srěd stèrne livade. — Nije nam dakle dosta samo izgledati jošte tužniju budućnost, kocka je

bačena. Čini se od nas zahtěvaju! — Onda se samo kakova misao velikom nazvati može, ako ju udělotvorimo, ako činom dokažemo, da smo osvědočeni o istini njenjoj, ako smo pripravni za nju sva pretèrpiti. Mi i opet ćutimo u sebi glas slobode, pak gdě je onaj Hèrvat, koji nebi bio pripravan za nju ma sto životah žèrtvovati, već bi volio biti u gnjusnome sužanjstvu. Nemarnostju i plašljivostju našom strovaliti ćemo narod naš u najokrutnije okove dušmanske, u podpuno robstvo, kakovo ga to u Slovenacah vidimo, u pandje razjarena Kodolaha, koi će nas mučiti, kako nas još nitko mučio nije. Pa hoće li to dopustiti sadašnji Hèrvati? Ne — toga oni učiniti nemogu! tad se nebi směli nazivati potomci onih slavnih predědovah naših, koji mačem u ruci osvojiše svojom kèrvlju natopljenu zemlju ovu; — tad bi se morali stiditi sadašnjega pokolenja; — tad bi navalili na nas hiljadu prokletstvah potomakah naših, koji bi stenjali pod samovoljom tudjinca Franka i Němca! tad bi nam pravom potomci kazati mogli: oj otcevi gèrdne kukavice, oj otcevi roda izdaice: Zemljica vam kosti izmetala!“

Istom što on dovèrši svoj govor, skočiše se starešine na noge junačke i upaljenim licem svojim zasvědočiše, da ih ganù govor stara pustinjaka i jednim glasom izreku: „Da i ovaj okrutnik ovdě svojevoljno postupa i gospoduje, dokle toplja kèrvca probija žile hrabrena Hèrvata. Vidit ćemo!“ I razidu se kućam svojim. Kad kazaše starešine kod kuće bratji svojoj, što je i kako je; narod poče razmišljati, te se hrabri junačkimi pěsmami i razgněvan čeka onaj sat, kad bude pokušao sreću s nepriateljem svojim.

V.

Nad svietlim tvojim grobom zloba gèrdna bluva tmuše,
Al nebesnu silnu zraku, što će ugasit tvoje duše? —
Plačne gèrdne pomarčine, mogu l' one světlost kriti?
Světlosti se one kriju, one će je razpaliti —
Plam će věčno životvorni blistat Slavu tvoje zublje,
Sve će sjajnii i čudesnii u věkove bivat dublje. —
Vladika Cèrnogorski.

Dvěsto godinah blizu prolazi u věčnu skoro tminu zaboravnosti, — kano slava i veličina velikih gradovah, koje u razvalinah samo motrimo i divimo se nad někadanjom veličinom i slavom njihovom, dvěsto godinah do Ljutovida prohadja, kad se Slavjanin pritisnut težkom nevoljom od divljega suséda, sve uništiti, u prah i pepeo obratiti želećega Němca, oriaškim svojim duhom uzneo u nadzemaljsko carstvo, u carstvo duhovah, odkud okom světlosti proniknù tajne ovoga nevidlivoga carstva, te ohrabren uznešenim duhom svojim poćutio u sebi iskru božju, poćutio, da je čověk, i da kao takov imade prava duhu svojemu priměrna; te obazrev se oko sebe, razcviljenim sèrcem vidio, gdě ga okružavahu ljudi, stvorovi božji, sapeti u okovih robstva, te mu se nemogaše na ino, nego priteći tèrpećemu u pomoć, i nebesno suglasje na zemlji udělotvoriti. Ali našavši toliku skvarenost na světu, da narod proti narodu, brat proti bratu vojuje, ne kao da ga pravo, zakon Isusov uči, već da mu nametne težke okove svoje, da mu pobědjeni služi, a on u razkoši da pliva i boravi gèrdne dane svoje, uvidivši, da neima pravice i poštenja u tudjine, da ovaj svagdě je-

dino korist svoju gleda, kano što kvočka brižljiva saziva, i pod kreljuti spravlja piliće svoje, sazvao je on několičinu bratje, i odkrio im ćuvstva i boli svoje; ćutljivo sèrce njegovo nadje srodnoga ćuvstva u bratje, te oni ustanoviše: da idu stradajućoj bratji svojoj u pomoć, da ih idu naučati, nebi li osvědočili Čehe, Moravce, Slovake, Poljake, Sèrblje i Pomorane, Kranjce, Štajerce i Hèrvate, junačka kolěna, da su si svi bratja, da im je svim jedno slavno ime „Slavjan“ i da se tako upoznaju, te ogèrle kano dva brata, priatelja ili ljubovnika po dugačkom raztanku — šta naumiše, neodumiše. Pohode bratju svoju, i nagovore ih, da se slože i zlu razlazak preprečе.

Danuše dušu novoga života bědnomu Slavjanu, on se prene, obazre i vidi angjela čuvara, izbavitelja svoga, baci mu se u naručaj, ogèrli ga, te tako jedan duh čili postane obćim, misao jedna obodri i stopi množtvo dušah vezom ljubavi i zahvalnosti više neizbrisivom, dižu se i reku: „I mi smo ljudi, i mi imamo prava od naravi Bogom si poděljena. Živimo i mi opet slobodni i za sebe. Vrěme je da i mi učinimo děla životu našemu priměrna, te stresemo jaram tudjinah!“ I oni se skočivši na noge junačke složiše i ogèrliše, te britki mač, koi su prie proti samim sebi dizali, obratiše proti obćem dušmanu i preobladaše! — Ovako je duhom jednoga velikana postalo veliko carstvo Slavjansko pred 200 godinah. Muž ovaj veliki, genij svoga stolětja, koi se je popeo u nebesnu mudrost. jest Samo. Samo je bio tèrgovac slavjanski, koi nemogavši dulje podnašati samosilja franačkoga, avarskoga i němačkoga pod izlikom tèrgovanja ostavio je svoje rodno město sa svom svojom družbom i utekao se je k srodnoj bratji na Labu (Elbe, Albis fl.), i buduć jedna mu je s njimi misao

glavu tèrla, jedna mu bol sèrce morila i grudi palila, i u jednu svèrhu veliki i moćni duh njegov sa duhom njihovim se sticao, zato nije čudo, što jednaku bol ćuteće i za jednom svèrhom čeznuće sèrce njegovo veliku obljubljenost i priaznost u bratje nadje, s jednakom bo s njimi zavisti opojen, skopčanom sa odvažnostju i smělostju, proti Frankom, potlačiteljem naroda slavjanskoga, svih dopadnost steče. Sèrce mu prekipilo jadom i čemerom, vidivši gdě se lavski bore bratja njegova borbom neprestanom s okrutnikom franačkim, sažalilo se njemu za pogibajućom bratjom, pograbio je težko oružje, koje je prie samo proti lupežem robja obratjao pa obratio ga proti razbojniku svoga naroda, i s hrabrenom svojom četom došav u Česku god. 623., stavio se vojsci na čelo, te hrabrenom svojom moćju i srěćom junačkom premogao i protěrao za uvěke iz Moravske i Česke nesnosne Avare a oslobodio je u ostalom Slavjane tudjeg jarma. Zahvalni ovi Slavjani vidivši hrabreno i pošteno sèrce okrunjena slavodobitnim lovorom slave svoga brata, koi je pogèrdio imetak, dà i vlastiti život za svoju i njihovu slobodu, kraljem ga slavjanskim prozvaše i učiniše. Vidivši druga slavjanska plemena neumèrla děla i slavu njegovu, s njime su se sdružila. Tako je postalo u sedmom stolětju silno i veliko pèrvo carstvo slavjansko, koje se je prostiralo od štajerskih planinah do Spreve i Havela, od groznih Tatrah do gljubljine Němačke, pod krunjenom glavom velikoga muža, Samo-a, vrědnoga sina prastare majke Slavie. Samo je bio taj veliki duh naroda slavjanskoga, koi je toliku moć na sěveru sklopio iz Slavjanah, koi je naučio Slavjane, da im sloga trěba, naučio ih, koliko sjedinjene sile napraviti mogu — koi je dokazao, šta može učiniti narod, kad znade, da se za pravo bori, a narod pokazao je i tada, da znade nagraditi mu-

ževe svoje, premda pošteno sèrce za poštene i pravične čine neišće, da ga tko zato il' slavi il' nadariva, njemu je svěst mirna i on je veseo, kad samo znade, da je polakšao život bratje svoje, naroda svoga.

Samo je svagda sretno bojak bio sa susědi, kojeg moćnim i velikim duhom obodreni rodjaci njegovi povraćahu susědom krivde učinjene. Samo je bio pred koga je prestolom treptila sila franačko-němačka i avarska! — koi je bio grozna nepriateljem svojim, a bratji drag i mio.

Smèrtju ovoga velikoga muža skoro je poginula i slava njegova, zašto veliki duh njegov nije se izlio na potomke naroda njegovoga u podpunoj svojoj veličini i moći — ali ipak posve ugasnuo nije. Duh bo velikih muževah nikad nepogine, on uvěk živi u ljudskome rodu i blage poslědice donaša, on neprestaje dělovati i na kasno potomstvo, i čim jedan većma ćuti boli bolom velikoga muža slične, čim jedan većma promišljava velikog i znamenitog čověka, tim ga većma dokučuje i tim se većma približava k njemu. Tako i duh Samoov nije se ugasio u sèrcih Slavjanskih, on je uvěk živio, ali polag velike opačine razviti se nije mogao, već bi prolazio od sědih poštenih staracah na sine njihove medj drugimi ustmenimi pradavanji, ali ne u pèrvobitnoj moći, ne u cělosti nego stranom. Dok se opet nepokazà u osobi Ljutovida Posavskoga, koga uzbudi na veliku pomisao genij Samoov, i nagoni, da on osvestjen uzbudi narod slavjanski za dugo čameći u gnjusnom robstvu i nevolji. Ljutovid Posavski bì, koi na jugu pèrvi uzkrisi iz duboke tamne prošatnosti duh pèrvoga genija slavjanskoga. Kao što je Samo vidio propast slavjansku u razkomadanju i neslozi; tako je i Ljutovid jedini spas propadajuće bratje vidio u čvèrstvom savezu južnih Slavjanah. Predvidjajuć konačnu

propast i uništenje Slovenacah od zavidna i nečověčna suséda, u ime Boga velikoga, počeo ih nagovarati i zaklinjati, da vidivši pred sobom neizběživu propast svoju i svoga naroda, dodju k sebi, osvětlaju lice svoje, i uzdèrže slavu pradědovah!

„Porine jesi si čuo rěči poklisarah naših? govorio je jednom svomu priatelju. Jesi li čuo starešine naše? što to znači: Vidit ćemo! to nije sve. Mi dirnusmo u osinjak, dakle nam se valja bolje braniti kao do sada; s rěčmi nam pomoženo nije. Čim ćemo više govoriti, tim ćemo veću pokazati slaboću svoju, kada mnogo gèrmi malo je kiše.“— „Čuo sam, čuo tužne glase, i tekar se sada sěćam onih, vrědnoga pustinjaka rěčih: da zlo, dok se neizkorěni uvěk dalje ide! On je predskazao starešinam istinu, koju je u duhu svojem predvidio.“ „Je li to onaj pustinjak, koì je na stražnjem saboru našem toli lěpo sborio, da kad bi si svaki Hèrvat ucěpio u sèrce rěči njegove, nebi vas mnogo truda stajalo izvesti velika děla. Mi bi samo kazali: na noge se hvatajte Hèrvati i druga bratja slovinska, da branimo domovinu i slavu pradědovah, da bude slobodan narod svaki! i narod bi sèrditostju lava uskočio te moćju božjom svladao i smèrvio nepriatelja!“ — „Jest priatelju onaj je, koga ja štujem, kano otca svoga, a da tko ga nebi štovao od naroda, kada znade, da sědine njegove kazuju veliku razboritost i mudrost.“

„Porine! mi smo si dva priatelja, jedan za drugoga pripravan život položiti.“ „Jest! i biti mora!„ „Dakle Porine učinimo, da bude i jedna misao naša.“ — „Učinimo!“ „Ah priatelju! dodija mi ovaki život, da mi pravo imamo, a pravo nedobijemo, da mi tudjincu služimo, koi svakidan nesnosnii postaje narodu našemu; da isti Hèrvati na zapověst tudjinc moraju tlačiti i mučiti

bratju svoju, narod svoj. Mudri se hvata prilike, koja mu se nameće. A je li možebiti sgodnija prilika od ove, koju nam pruži nečověčnost franačka? ne, zaisto ne! Narod je ogorčen i osvestjen, on će čuda tvoriti, a tudjinci su medjusobom nesložni i slabi. Pobratime, ja mislim izbaciti jaram franački!“ — „Ljutovide dragi! to je i moja najsvetia misao; tudjim robom biti, nemože više podněti sèrce moje, ono me boli, i nikad němiruje. Koga nebi to ganulo, što oni rade, u njem bi bilo sèrce od kamena. Za slobodom teži sèrce moje.“ „Ali kako onda, kad se narod već toli izkvario?“ „Eh znadeš kako je bilo prie. Stari su naši Hèrvati imali svoje pèrve skupštine ili spravišća u obćinah kade su se sišli svi gospodari kućah; tamo su se oni dogovarali o obćem dobru, tamo odlučiše potreboće svoje, tamo su i sudili, i ako tko nije bio zadovoljan s ovim sudom gospodarah kućah, starešinah obiteljih, on bacivši škèrljak na zemlju, rekao je: ja se tužim dalje, ja ću tražiti pravicu na obćem skupu, kad se budu sve obćine cěle županije skupile; ako li je i tamo izgubio, onda se je pozvao na sabor naroda, na skupštinu svih županijah, t. j. sbor cěloga naroda, i kako ovi odlučiše, tako je bilo. A tu su bili sami naši ljudi. U spravištu predsědao je najstariji starešina, no on nije ništa mogao učiniti bez dopuštenja naroda il' starešinah, koji su predstavljali i zastupali narod, on je bio samo izjavitelj i ovèršitelj volje narodne; njemu je bilo svejedno ili imao pred sobom bogatca ili ubogog, priatelja, rod ili nerod; on je sva smatrao iz gledišta poštenja i pravednosti, od kojih ga nikakovi obziri odvratiti kadri bili nisu, ali zato i nenahudiše njemu nikakove spletke, gadna ocèrnjivanja ili sumnjičenja, jerbo čini njegovi biaše javni i sjajni. U takovog poglavara imao je i mogao je imati narod pověrenje. A ne kaki su danas něki, koji neslu-

šaju volju naroda i koje od staze pravednosti kakova god malenkost priateljstva ili rodbinstva odvratiti je kadra; a ljubezni moj, kaži mi što neće ovaki pripravni biti učiniti za volju samosilnika, tudjinca?! Hèrvati nisu imali u vrěme mira jednoga poglavara, koi bi bio ravnao cělom zemljom, već svakom porodicom ravnao je gospodar njezin, no ipak ako je komu šta krivo bilo, on se je mogao pritužiti na skupštini županijskoj, kad dodjoše skupa svi gospodari. Većput su se ovi shadjali, da se porazgovore o obćem dobru, i ako bi tko bio na nje napao, da ih podjarmi, onda bi se oni sašli, te izabraše izmedj sebe, koga vidjahu, da je najbolji junak i najpošteniji i najmudrii med njimi; njemu su predali svu moć dok je boj trajao proti obćem nepriatelju, a kad je prestao boj prestala je i moć i čast njegova, i on tada nije ništa mogao učiniti bez privoljenja stariih il' starešinah naroda, ali kad predobiše Franki zemlje ove, onda oni napraviše sami po městih i po selih gospodu svoju, koji su ravnali onako, kako sami hoće, nit pitaju više narod: narode, koi nas hraniš, je li tebi pravo? je li to volja tvoja? Nije li dakle sramota, da onaj, koi može bit svoj gospodar, je tudji rob? Dok nisu Hèrvati znali tudjega jarma nitko se nije tužio, da mu se nepravda čini, a ako se i je tko potužio, imao je sudište naroda, naš sabor; gdě je pravedno pravdu očekivao, a sada se tužiš pa još pravičan, ostaneš kriv. Starešine su ljubili narod, a zašto? jer je kèrv jedna protekla žile svih; a sada nam tudjin sudi, koi niti znade, šta je ljubav, ljubav družbena, ljubav bratje, do ljubavi razkoši, nepravde i razbojničtva; koi nevidi u nižjih sliku božju, nego sužnja; koi misli, da drugi čověk zato, što je siromašnii je proklet od Boga na věčnu njegovu robiju, a jedan je i drugi čověk, za svakoga kažu, je Isus tèrpio; koi bi morao

ljubavju upravljati i ravnati narode, to on čini grozom! Vidji, da mi, kad se spomenemo blagih predjah svojih, koji su ljubili pravdu i istinu, i koji su branili siromaka, da nam kod uspomene njihove sèrce od radosti uzigra; a usuproć, kad se spomenemo sadašnjega glavara, tudjine Kodolaha, groza nas hvata. Ali kad još samo malo bacimo oko svoje u najbližnju budućnost, nemora li nas groznica stresti? — Vrěme je, da i mi Hèrvati osětimo sebe, da imamo pravo na slobodu.“ — „Ali moj dragi, sloboda se nemože dobiti sada bez da nebi čověk stavio život svoj na kocku.“ — „Tako i jest! znaj, da je samo onaj vrědan slobode, koi slobodu ćuti u sèrcu svomu, kojega rěč „sloboda“ uzpali grudi, i on je pripravan za nju život žèrtvovati, on kojega rěč „sloboda“ neuzpali grudi, on je i u slobodnoj dèržavi rob. — Zato brate, mi moramo ćut ovu u svakom domovine naše sinu uzbuditi — i kad budu svi ćutili moćnu silu „slobode,“ onda će i maleni naš narod nepremožan biti! Samo onaj, koi žèrtvuje život, vrědan je, da gospoduje. A šta je sloboda? — nego rěč u činu, koju narod u mislih i u sèrcih nosi, je spoznanje u bližnjem brata, a brat bratu, ako mu je pravi brat, može li zlo učiniti, može li zahtěvati, da on veći tèrh za obće dobro domovine podnaša nego on; ako su obadva jednaka? — sloboda je jednako uživanje pravah — sloboda je, kad ti možeš proti svakoj krivici i nepravdi govoriti i raditi, kad ti imaš pravo govoriti o vojsci i o daći, koja bi ti se imala nametnuti — rěčju sloboda je, kad se prez tebe za tebe ništa učiniti nemože; dakle vidiš, tu iznimke nije. To i Isus uči, dočim veli: „ljubi bližnjega svojega, kao sama sebe, učini svakomu što boćeš, da i drugi tebi učini,“ a je li to čine naši poglavice, Franki? ne, zaisto ne!

Vidiš, kako oni nauk Isusov upotrěbljavaju samo za plašt, pod kojim robe i tudje otimlju."

„Moj Ljutovide, to je sve istina, ja ti věrujem: da je samo onaj vrědan slobode, koi je pripravan za nju život položiti, da prava sloboda ništa drugo nije, nego istina, ljubav i pravednost, koje narod u sèrcih nosi i u zakonih, kojim se svi pokoriti moraju, očituje, da se za slobodu boriti, nije ništa drugo učiniti, nego ono, što ga Bog i narav obvezaše i pradědovi zakleše. Car franački, sada našom nesrećom naš vladar, je čověk blage duše, krotka i milostiva sèrca, ali službenici njegovi, oni nam čine nepravdu; a mi moramo biti proti nepravdi, — mi štujemo cara, samo neka i on nas i prava naša štuje. Ali njegove poglavice! te moramo iztrěbiti il' protěrati izmedju nas." — „Ako je tako, kao što to uvidjam, da i je, dakle sam i ja spreman sve učiniti, ako budeš i život moj trebovao," reče Porin. „Ja sam se već na tihoma razgovarao s někimi od starešinah i oni su kazali, da samo neka ja činim što mislim, da su oni gotovi. — Slovenci, kojim dirnù u sèrce nečověčno postupanje franačko počeše se na sve strane buniti za da izbace jaram tudjinah, i radostno primiše naměru našu, te sva moguća obećaše. Moj tast Dragomuž je privolio. Timoćani i Kućani akoprem su na saboru proti nam bili ipak mislim, da nas budu dobrodošljicom pozdravili tim većma, jer im Franki, kao svakomu mnogo obećaše, a ništa neizpuniše."

Dok su oni u rěči bili, dodje poslanik, koga je Ljutovid k Borni poslao. „No šta govori Borna?" — „Ne baš najbolje. Kad sam došao k njemu, i ulegao u njegove dvorove, mislio sam, da neima veće lěpote na světu, kao je ono što se sjaje po sobah njegovih, to ti je jedna soba lěpše urešena od druge, da, koi nebi stalan bio u

svojoj misli i proniknuo krinku njihovu, pod kojim se gadna podlost skriva, prevario i iznevěrio bi se najvěrnijemu priatelju, izdao bi za nje domovinu, bratju rodjenu. To ti se blišti kuća njegova unutar, kao da traci žarkoga sunca prěko zidovah zrake svoje pružaju. On me je lěpo primio, a kad bi se počeo s njime razgovarati o, domovini našoj, koju hoće da poplave Franki svojim samosiljem — to je on hladnokèrvno odgovarao; kad mu izbrojih bědu, koju tèrpe njegova i naša bratja, i u ime pravednoga Boga i spasenje cěloga naroda, zaklinjah ga prahom pradědovah njegovih, i molih ga, da priteče i on u pomoć svojom moćju. — A napokon mu izkazah naměru našu, da smo pripravni za narod i slobodu dići se na oružje i život žèrtvovati, te da nas od naměre toli svete ništa odstrašiti i odvratiti neće; molih ga i opet u ime bolne i tèrpeće bratje, kažuć mu, da će se ime njegovo věkoma oriti u neumèrlih pěsmah zahvalnoga puka od ustah do ustah, i dok bude jedan Hèrvat na světu u najvećoj tuzi i nevolji zazivat će ime velikoga Borne! da pomoći bratji u nevolji sam Bog zapověda; dočim nam nalaže: da čuvamo, branimo i pomažemo slabijega proti samovolji jaćega. Pak šta mi odgovori: Bila su vremena kad sam i ja najviše cěnio misli one, koje sada Ljutovida obletavaju, bila su vremena, kad bi se i ja bio dao ubiti za narod i slobodu, kao što je to Ljutovid naziva, ali me naučiše Franki, koji světom gospoduju, da su to poganske misli. Proti Frankom se uzdići, znači sada poganom postati; pa je li Ljutovid tako bezbožan? Ljutovid sa jednom šačicom ljudih hoće se uzdići proti Frankom, kojih ima kao listja i mravljah — on, čověk iz kosti i mesa kao i drugi, žèrtva pèrvoga poštenoga udarca, pèrve sgodne strěle. Odkud njemu ta misao? odkud ta smělost? odkud taj duh?

Čověk slaba duha čudi se odkud ta smělost i odvažnost u velikih ljudih, nit se izčudit more, nit ih dokučiti. Zalud sam ga uputjivao, da nisu to poganske misli: pravdu hotěti, i istinu ljubiti, pustiti svakomu što ga ide, nego to su poganske misli: globiti drugoga, drugomu zlo činiti, neštovati pravo drugoga, da pravi kèrstjanik ljubi svakoga kèrstjanika, koi kèrstjanski radi, a mèrzi onoga, koi samo ime kèrstjanika nosi, a drugčie je činom poganin, da pravi kèrstjanik svemi mogućimi nu pravednimi načini usiljuje se zabludjena na pravi put dovesti, da je i on spasen, a i da druga nekvari. — Istina, nas je jedna šačica, ali Bog zna, da li se neće i drugi k nama priklopiti; nu i šaka ljudi hrabrih i odvažnih može puno učiniti. Uvěravah ga, da će se k nama priklopiti i one hiljade Kranjacah i Koruščah, koji bez kuće i kućišta blude i mru od gladi, a mislimo, da i drugi spavati neće, kojim još nije došlo do gusta — zaisto ne, tužna bo sudbina jadne bratje opomenut će ih, da se to može i s njimi do koi dan dogoditi, i tako nećemo mi biti baš tak slabi, kao što se misli, cěli će narod pograbiti oružje, kad mu samo progovorimo, da bude slobodan! Napokon bude tolikim nagovaranjem ganut, te obeća i on pomoć, a sigurno Timoćani i Kućani, hoće se sklonuti s Bornom. Sada ti Ljutovide ništa nepreostaje, nego činiti priprave, da se digne narod, i da mu se javi sloboda, a smèrt tiranu Franku.

U to Porin, koji je za vrěme razgovora malo izašao bio uplašen dotèrči i zaviknù: „Izdajstvo! Franki i Němci su saznali za naše osnove, saznali su něke od saveznikah naših, poloviše je i odvukoše! mi izginusmo! al da samo mi — preboléo bi gorke jade ove, ali šta s narodom?!“

„Umiri se priatelju! ja poznajem svoje saveznike, oni su odviš užgani za boj proti tudjincem nego da bi mogao ikoi takvoga šta pomisliti, oni su odveć pobožni, neg' da bi věrolomni postali, ako i jesu kojega uhvatili, to su oni Němci i Franki zato učinili, što smo se tužili na saboru na nje. Čověk nečiste savěsti uvěk se plaši drugoga, zato i scěni, da svaki, koi ma jednu slobodnu rěč progovori, već mu je pogibeljan — takvi su naši susědi. Umiri se mili! oni nas izdati neće; Hèrvati znadu biti stalni i postojani, kod njih jošće izdajstva bilo nije, a niti će ga biti. Potrebno je da su žèrtve, žèrtve onakove neprestrašene, koje će podticati narod na osvetu. Samo tiho! Ufajmo se u Boga i u pravednost stvari naše, pa će sve dobro biti!"

VI.

Vuk na ovcu svoje pravo ima
Ko tiranin na slaba čověka!
Al tiranstvu stati nogom na vrat,
Dovesti ga ka poznanju prava,
To je ljudska dužnost najsvetija!
Vladika Cèrnogorski.

Sunce poslědnje svoje trake baca na golu, stèrmnu i sědu glavu kamenita Kleka, i oni se odbijaju od tvèrde pećine, pripoznavajuć veću tvèrdoću i stalnost njezinu, i odbijajući se u pučinu nebesnu, kèrvave prave slike, kano da lavu sèrditomu i umorenomu kèrvava pěna kroz usta proleće — i kad već utone u pučinu velikoga mora, onda još poslědnji blěsk njegov kano stražnji uzdah umirućega čověka preleće nebo i zakloni se oku čověčjemu. Smèrkava se, i već nemoć umorena kèrvavim znojem poljoděljca pritisnula, da odmori tělo svoje u mirnom i

ugodnom snu pod zahladjem modrog svoda nebeskoga. Noć tiha krije zemlju, noć, koja bi, kad bi se odgèrnula koprena njena, izkazala bi tajne, koje sada čame i čamit će vèkoma u dubokom carstvu neznanja, tiha je noć, kao da se nenalazi na zemlji smèrtnoga stvora, umuknuo je glas hrabrenih junakah, koji pěvahu goricom zelenom i oživljavahu tiho, gluho doba noći; umuknuli kosi i slavulji, umuknuli noćni ptići — već samo strašilo mèrtve i tajne noći gospoduje, koju kadkad pretèrgava zavijanje i lajanje pasah i vika stražarah franačkih, rek bi izumrao je narod hèrvatski. A kad na povèršnosti zemlje velika tišina vlada, onda zemlja krije tajne misli i děla. Izza cèrne gore pomalja měsec kèrvavom glavom okrunjeno cèrnom bojom svoje drugčie blědo čelo. Mèrtva tišina pritisla tvèrdi grad Sisak, stolno město Ljutovidovo, i po njem sve spava, što je tudjincah i što je ono malo Hèrvatah, kojim tajna pověrena nije, i koji niti nesanjaju o blizom uskèrsnutju i goristajanju, veličanstvu, slave i slobode naroda hèrvatskoga.

U sobici Ljutovidovoj tinja svěća, a u njoj dva priatelja motre izhadjajući měsec, i gataju iz njega svoju srěću i nesrěću. „Ti měseče gèrdni boj kazuješ kèrvavim svojim čelom, koje još takvo zapamtili nismo, kobiš někoga!“ govorio je Ljutovid na prozor naslonjen. Ali měsec kan' da niti haje što ljudi gèrde i ruže obraz njegov, smělo se odtiskuje od obzorja zemaljskoga u prostrano nebo, da tamo gospoduje malenim zvězdicam. Priatelju! sve se je stišalo, i sve — štogod negoneta tajnu sutrašnjega dana, spava u dubokom snu, doba je da idemo i vidimo jeli tko prihadja.

Pod gradom su tajni putevi načinjeni něgda pod Rimljani za bojno vrěme, da u vrěme obsědnutja mogu dobiti stanovnici pomoć i hranu bez da zato i znade ne-

priatelj. Tamo na razkèrstju na dviuh kamenih sěde dva pobratima, a u srědini titra luč i raztěrava strašnu tminu podzemaljske špilje. Oni sěde kao zazidani, zaronjéni u duboke misli. Sve je mirno, dok na jednoč nezazuje u ušiuh njihovih hèrzanje konjah, i nezamni zemlja tutnjavom konjskih kopitah, i čuje se glas ljudskoga razgovora. Primaknu uho k zemlji, štropot se povećava i već se razgovetno čuju ljudski glasi. „Mili Bože na svemu ti hvala, reče Porin; Ljutovide! evo bratje naše, milih priateljah, hrabrenih Hèrvatah!“ „Bog pomogo bratjo ljubezna!“ Šire ruke i u lica se ljube, tu se nezna tko je viši, svi su bratja, svi slobodni i dragovoljni junaci i vojnici, pripravni dati poslědnju kap kèrvi za spas svoje mile domovine! Poslědnji bije sat da se izpuni dělo ugovoreno. Sve se diže i hvata se oružja, koga prie nekani položiti, dok ili neizbaci jaram svojevoljca franačkoga, ili dok ga ledena zemlja u zimni svoj naručaj neprimi!

Ali Borna čitave noći nespava, on se s misli bori. Na Franke! to mu hoda po glavi, to je što mu neda spavati. Ja proti caru vojevati? pa zašto? za ništetne stvari, za slobodu, domovinu, za bratju i narod kao što to Ljutovid kaže. Kakva sloboda? ta ja sam dosta slobodan, tko ima tako sjajan dvor kao što je dvor Bornin? tko toliku vlast nad podajnici kak Borna? Nitko; dakle šta će mi veća sloboda? Za kakovu domovinu vojevati? Moja je Hèrvatska (Hèrvatska Dalmacia) mirna i ja sam pèrvi glavar u njoj, ona nije u pogibelji. — Za bratju, za narod? moja su bratja svi knezovi i grofovi franački i němački, pa kako za njih vojevati, ta oni nisu u pogibelji. Aha! ali Ljutovid kaže proti njim vojevati. Ja da proti bratji vojujem? toga nemože Borna! to je smèrtni grěh, kojega čověk na se navaliti nesmie,

ako vĕruje jedinoga Boga! — Pak da ja za ovakove stvari čast svoju gèrdim? Ne! ja sam za nĕšto većega stvoren, ja moram dobiti cĕlu Hèrvatsku; tad budem poglavar cĕle Hèrvatske zemlje, i osveta moja na Ljutovidu bude izvèršena. Dobro mi je to došlo. Ljutovid će propasti! — Ja mu se osvetim, pak eto meni dvĕ koristi, pèrvo što mu se osvetim, drugo nagrada od cara! Evo prilike, evo slave moje! pojdem na mahnita Ljutovida, osvetim mu se, ubijem ga, poklonim glavu njegovu caru, a on će dati meni za uzdarje vladanje na mĕsto Ljutovida, i Borna bude glavar od Jadranskoga mora do Dunaja, od Timoka do Julskih planinah, od Maribora do Cetinja. Pa tko će biti ravan Borni? — Ovako govoreći zamisli se.

Borno! Borno! krivo imaš. Zašto dižeš mač na glavu naroda svoga? Nisu tudji grofovi i knezovi tvoja prava bratja, već su ti ono prava bratja, koja su s tobom jedne kèrvi i jezika. Borno! s ovimi si sin jadne majke Hèrvatske.

Tko to? poskoči, zapanjen, gledi, obzire se naokolo, protèrči sobe, ali sve je tiho, samo sèrce i savĕst se njegova bori s misli. To su moje lude misli, tko bi se tu u pó noći desio, kad sve spava! Hoćeš li pogaziti vĕru koju si prisegao narodu svojemu? Tko mi to i opet dosadjiva s vĕrom? ja vĕrujem u Franke, glavare od izhoda do zapada, ja vĕrujem u čast „honor,“ u sjajnost zlata, srebra i svĕtloga kamenja, u boj proti poganom za spas duše potrĕban. „Kriva je to vĕra oj Borno!“ „Tko si, što mi govoriš? negovori mi više ti noćni duše, ti me obsĕniti nećeš! od namĕre svoje neodustanem! Ja sam slobodan, slavan i sretan, i za malo i najsretniji. Ovako umoren od težkih mislih zaspi upravo kad se bratja njegova najbolje pripravljahu da stresu jaram tudjinčev.

Zora zabělila na izhodu i jur zvězde gubiše svoju priašnju světlost — gasile se i blědile, pětli pozdravljahu zoru, slavulj u gèrmiću hvalu prispěvao nebesnomu tvorcu, a san tihi bacio je ugodni svoj sklop na podlimi misli umorena franka, ali sèrce turobno i kipeće za osvetom nemože spavati, ono se krije u podzemnimi putevi. Hèrvati, koji su se zakleli, da stresu jaram tudjinčev i da budu svoji u svojoj kući, oni nespavahu već se sakupljaju u podzemnimi putevi. Na jedanput se otvore vrata pod kojimi se je sakrivala tajna sudbine dojdućega dana. I junaci oružani, kano jato bèrzih sokolovah bace svoj moćni pogled u onu stranu odkud su luč dohadjati viděli. Opaze za stolom sědeti sěda pustinjaka, polag mladjana svetjenika, sve povèrvi k njemu. Ljubilo se malo i veliko, staro i mlado, i bi se ljubili do běla dana, da nije Ljutovid stao govoriti: „Bratjo! pravednoga Bog pomaže. Stvar naša poginuti nemože. Narod, kako vidim iz vas ovdě sabranih, je odobrio misli i děla naša, on će dakle radostnim sèrcem dočekati nas, izbavitelje svoje, on će se uzpaliti, kad mu samo kažemo, da smo mi ustali za ono, što on hoće i želi — zlatnu slobodu, a tko nezna da je na njegovoj strani poběda? Ako mi i izginemo za svetu stvar svoju, to će ona ipak nadvladati, jer se misao naša neće s nami utèrnuti, ona će buditi i poticati unuke, da slěde dědove svoje. Nama će bit' zadužbina kod Boga i neumèrla slava kod sretnih potomakah! Ako budu Franki hrabreno vojevali za ništetnu slavu i časti, koje su bolje sramota neg slava u očih poštena čověka, onakovim je načinom steći, ako budu dakle oni za ništetne stvari hrabro vojevali, šta ćemo mi učiniti, vojujući za věru i slobodu dědovah svojih! Bratjo! požèrtvovanje se od nas traži, pa je sve gotovo, i mi preobladamo te stečemo slobodu sebi i unukom svojim, i ako u tom sve-

tom boju mi i poginemo, ipak će bratja naša moći reći: „Hèrvatska je slobodna.“ Tad podigoše svi mačeve u visinu, da Bog višnji ojača mišice njihove, i posveti britke mačeve, da s njimi proslave pravednoga Boga, u kojega se ime hvataju bojnoga oružja; da izvojuju slobodu narodu svomu te povikaše svi u jedan glas: „Ljutovid naš vodja!“ i čula se je strašna rěč sa hiljadu gèrlah: „smèrt il' sloboda! Bože, budi nam svědok i tko prisege neodèrži, kazni ga u devetom kolěnu!“ I već se pèrvi traci sunčani utapljahu u visokom nebu i boj vodiše sa zvězdicami, kada oni izadjoše iz cèrkvice, i raztèrkaše se po čitavom gradu, vičući: „Na oružje! na oružje! da živi sloboda i narod hèrvatski! Smèrt potlačiteljem!“ Tèržu se mirni stanovnici iz ugodna sna, i sve štogod je moglo oružje nositi, poskočilo na noge junačke, vidivši na čelu vojske samoga župana i sěde starce, bacahu im se oko vrata ljubeći ih. A kad reče Ljutovid: u Štajersku i Kranjsku! Sve zaviknù: „tamo, tamo na Kodolaha okrutnoga!“ — Kudgod idu svagdě se podigava huka i svět vèrvi pod okrilje svoga gospodara, i svagdě se lěva cèrna kèrvca dušmanska, — pěvajući i nepriatelja obarajući navale u Štajersku i Kranjsku. Vika se digla do nebesah, i Slovenci se kupe, da s Hèrvati stresu jaram nesnosnoga tudjinca. Kano što lav ranjeni napinje poslědnje svoje sile, i nasèrtje na lovca za da ga obori i občuva svoj život, tako med Hèrvati sa Slovenci, i Franki gèrdno se zametne kreševo, kèrv se toči Savom, Dravom, Kupom i donaša glase Posavljanom, da su se pobili Hèrvati sa dušmani, i da se jur cèrna duša potlačiteljah tělom razstavlja, da nosi sa světa nepravdu. Leže trupi franačkih plemićah kano snopovi kèrvju natopljeni, oni se bore s grěšnom dušom, koja se tuče po tělu, a nemože izaći dok tělo trostruko nepretèrpi one krivde, koje je on za

živa počinio ubogomu Slovencu: A Slovenac i Hèrvat odihava si nad mèrtvimi tělesi okrutnikah slobodnim dahom i spominje se nĕkadanje slobode svoje.

Glas dopade Ljutovida da je ubijen Kodolah, a kad je on to kazao vojsci, svi padoše na kolěna i dignuvši ruke prema nebu vapiahu: „Hvala tebi věčni Bože! što si i opet posvědočio mogućnost svoju i pokarao nesnosnoga okrutnika, tirana Kodolaha, kao što je nedavna Němac Erich pokaran bio.“ — Kratko vrěme postajalo, i nut gèrdni oblak praha zemnoga vije se na zapadnoj strani, da nemožeš viděti jasno sunce, kako se smiriva za goru, a za malo světe se šišaci prihadjajućih iz Italie franačkih vitezovah, da poraze Ljutovida, hrabrene Hèrvate i Slovence te osvete grofa Kodolaha. Kad je Ljutovid vojsku zagledao, k hrabrenim se je svojim drugovom obèrnuo, kažuć na dohadjajuću vojsku, ovako im govorio: „Junaci bratjo mila, jošte nevojevasmo, ali nam sada valja pokazati, da smo duboko osvědočeni o svetoj i pravednoj stvari svojoj. — Evo se pred nami prostire polje slave i slobode, samo složno, nepriatelj mora pasti!“

Ima časovah u životu ljudskom, kada se čověk zaboravlja sebe, svoje sobstvenosti, i tèrči u najopasniju pogibelj, niti mu pada na um, da bi on mogao pasti, ali duh ovaj neuztraje kod svakoga do svèršetka, i rědki su dusi, koji bi se toli smělo bacali u naručaj smèrti, ma i najsvetiju stvar braniti.

Vojska Ljutovidova vidivši, da neima Borne neima Kućanah ni Timoćanah, vèrlo se prepane, ali Ljutovid vidivši smetnju vojske, obodriva ju moćnim i odvažnim duhom svojim. I jur stèrknuše se dvě ogněvite vojske, Slavjan se bori za svetu slobodu i narodnost, niti gleda što ga cèrna kèrvca oblěva; a Frank za slavu i časti, podmeće svoju glavu pod britki mač razjarena Hèrvata.

Oni se bore borbom neprestanom, da se nezna tko će nadvladati, dok napokon vidivši Frank, da su se sve njegove nakane razbile na oštrih mačevah hèrvatskih, bez uzpěha se je povratio kući, a Ljutovid razredivši stražu na granici Kranjskoj, da čuva zemlju od navalah nepriateljskih, kano poběditelj vratja se u milu si domovinu Hèrvatsku.

VII.

Kugo ljudska da te Bog ubije!
Ali ti je malo po svijeta,
Te si zlostju tvojom otrovala?
No si otrov adske tvoje duše
I na ovaj kamen izbluvala!
Vladika Cèrnogorski.

Poldrugi věk je jur minuo, odkad bi Kupa slavljena gostoljubivostju, i brat brata s prěko Kupe k sebi dohadjajućega dobrodošljicom pozdravljao — a sada zamèrzi brat na brata, Hèrvat na Hèrvata, te dižu pèrviput proti sebi ubojito oružje, tako naučeni od tudjinah; eto narode na što te tudjinstvo navelo, da je sada Kupa prag věčnosti, koga nitko, komu je život drag, prekoračiti nesmie. Jošte si pitca tamo i amo slobodno spěva i gnězdo pravi, jošte zvěrad tu i ovdě slobodno si ište hranu, ali čověk, brat k svomu bratu ići nesmie, ako mu je mila sloboda, ako mu je mio život. Ljudi su se podělili u dva tabora zaboraviše, da rod proti rodu na korist kletog tudjinca diže oružje, da im jedna kèrv žile ogrěva i život im daje, zaboraviše, da su svi dětca slavnoga hèrvatskoga roda, da bi morali biti i jedne misli, jednoga směra, da se jošće nikada nijedan narod, koji se odrekao svoga slobodnog i samostalnog bitja,

sa tudjim gospodstvom pohvalio nije, tudja bo majka ima svoje, nepoznaje jade tvoje. O Kupo! naskoro ćeš biti kèrvju bratinskom okaljana, i bit ćeš svědok kasnim potomkom, gdě je zavist i podlost podhuškana od tudjina digla kèrvavi i bezbožni mač proti bratu svome, vidět ćeš strašni boj medj rodjaci, čuti ćeš jauk i vrisk jednorodne bratje, čuti ćeš gdě otac viče na sina: „Zar ti sine moj tražiš glavu moju?“ čuti ćeš glas vičući: Ah bratjo! kamo smo došli? složimo se i ubijmo onoga, koi nećuti ćutjenjem naroda, koji se nada srěći od tudjinah, taj bo nenosi bratsko sèrce, on ište propast našu, a slědimo onoga, koi za slobodu vojuje! — Kupo! vidět ćeš poplašene ptice i zvěrad razběžat se, vidivši da brat brata umarja, što kod njih neima! — Jošte nije vrana vrani oko izkopala, niti slavulj udusio slavulja; ali brat tu pèrviput nemilostivo i okrutno se susretava s bratom!

Kupo! ti vidiš kako se sjaje Borna u srěd vojske, a oko njega gèrdno jato tudjinah, kojim se pèrsi od radosti šire gledajući kakovo je sěme proniklo iz nauka njihovega, kako se cěpa moćni i junački narod kèrvatski, a to sve na njihovu hasnu, i govore izdaici Borni: Slavni junače, osloboditelju carstva našega u ovoj zemlji, pomozi nam, potuči i raztèrati buntovnike ove, a car će znati nadariti i odlikovati tebe, svojega věrnoga podložnika nad sve ine vodje njegove. Vidiš, ti Kupo vidiš, kako se slaba duša ovim obsěniti dade, kako je za igračke pometane mu po pèrsih pripravan izdati narod, prodati otca, sina i brata umoriti, istoj svojoj majci utrobu raztèrgati i plod razbacati, a sve za volju tudjinca, u kog neima ni malo poštenja, već nezahvalnost, izdajstvo i nevěra; vidiš ti Kupo kako Borna potica brata proti bratu na korist okratnika franačkoga, kako hinbeno i lukavo go-

vori Dragomužu: „Za Boga, šta je učinio Ljutovid? Za slavu i čast je vojevati onakvomu vitezu, kakov je on, a ne za někakvu, što ju on nazivlje domovinu i slobodu. Žao mi ga je, idi priatelju, idemo mu na susrět, da ga odvratimo od njegove nakane, — drugčie je propao, on će se umiriti, kad će viděti, kolika strana naroda neodobrava děla njegova, on će baciti oružje i prosit će milost u cara, a car je naš, kažu, blage duše čověk, pobožan i bogabojeći, on će mu život oprostiti, i njegovo će ime blištati kano žarko o podnevu sunce.“ — Čuješ ti to Kupo, kako se dade obsěniti i slaba duša Dragomuževa něšta grožnjom, a něšta sladkimi nu podlimi rěčmi ovoga roda izdaice, i s njime se sdružuje, vidiš šta biva oko i polag tebe, kako vrie kèrv u Hèrvatih i huči kao tvoji valovi po tom tvèrdom kamenu, vidiš silnu vojsku, a u srědini nje Bornu. Vidiš kako u sred vojske njegove podiže glas sědi starina: „Vaj šta vide oči moje?! što jošte viděle nisu, eto kose moje běle se kano sněg na gori, ali toga u praděděh naših nit je tko vidio, nit je zapamtio — što danas něki spravljaju. — Nije se negda dizao brat proti bratu, otac proti sinu — nisu toga grěha znali praděďovi naši, niti sinovi njihovi hoće da znadu! Hèrvati su živili u slozi i jedan je drugomu bio uvěk na pomoći u nevolji. Ali sada ah Bože! odkad se ugnězdiše med nami tudjinci, zametnuše svadju medju bratjom rodjenom. Bolje, da se nije rodio, tko robstvo pomaže i razširava! — ah klelo ga i nebo i zemlja! Nedavno smo svi skupa oštrili mačeve proti nepriatelju i svladasmo ga, a sada da dižemo ubojitom strělom oružanu ruku za hasnu tudjinca potlačitelja naroda našega, proti bratji našoj, na našu propast i sužanjstvo, ah bratjo to biti nemože! oj Hèrvati osvěstite se! Mi možemo vojevati samo s bratjom proti nepriatelju, a

nipošto s njime proti bratji! bolje je věčno nepriateljstvo sa susědom, nego ovakova sramotna sloga, kakove neznaše naši dědovi i pradědovi, kojom da izbrišemo pleme naše sa lica zemlje. Bratjo! bratjo! nama je vojevati s Ljutovidom i hrabrenimi Hèrvati proti Frankom! a ne s njimi proti bratji svojoj!" Kupo, ti to vidiš i čuješ kakova nastaje graja i vika u vojsci Borninoj, kako iz stotine gèrlah zaori: pravo! tako jest! tako biti mora! samo nemiran Borna bojeći se većjega zla čini se kan da nečuje. Vidiš to ti i veseliš se, da Hèrvat jošte diše duhom naroda svoga, da se brat dèrži brata svoga. Vidiš gdě tamo Ljutovid na obronku brěga u zahladju posvetnih lipah uzbunjen šeta i razmatra sudbinu naroda svoga, kako svrativši oko na dvě ognjene vojske, kroz plač govori: Gèrdni dane kad pèrviput zagledah světlost tvoju! bolje bi bilo, da se ni rodio nisam, nego da ja pèrvi u narodu svojemu dižem mač na glavu brata svoga. Pravedni Bože! da li si ti tako hotio, da se izkolju bratja medju sobom? — Nisi! nisi ti Bože toli nepravedan, da bi ti to hotio, ti si pravda i istinu ljubiš! Već vi pogani štovatelji slave i časti, srebra i zlata — Franki, vi ste zadojili kužnim svojim mlěkom bratju moju, i svojim ju duhom zadahnuste, te se oni odmetnuše od svoga naroda, iznevěriše mu se, i prestaše čověčno misliti — da ih više nemožemo drugčie smatrati, nego za tudjine, jer im više ista kèrvca neogrěva těla, i ista misao neuzpaljuje grudi. Oprostite Ljutovidu, vi kasni potomci ovaj jošte nevidjeni čin u narodu našem. Uzmite si u pamet, i budite složni proti nepravdi, proti svakom samosilju! Ja sam to morao učiniti, hoteći po volji narodnoj izvojevati svetu slobodu.

Poslě bi ovako odlahnuo duši svojoj, izpovědajuć se pred svenazočnim Bogom uleze u tabor bratje, i kaže

im da se spremaju za boj. Suze su posipale svukoliku vojsku Ljutovidovu, kad je saslušala rěči njegove. Mučno je bratu proti bratu vojevati! — Vidivši Ljutovid tugom obuzeta sèrca svakoga drugčie hrabrena Hèrvata, kad im je rekao, da će vojevati proti Borni i njegovoj vojsci, da će vojevati proti Hèrvatom. Kakova bratja, reče, ako Boga znate? kada neće u slozi s bratjom il vitežki poginuti il odèržati mejdan za svetu slobodu; kada podpomažu tudjinu, a ne rodnu svoju bratju. Nisu ono bratja naša nego izdaice roda, kada gaze zadnju volju i odluku praotca našega Hèrvata, kad srivavaju u robstvo i sebe i bratju svoju. — Ima i kod njih, koji nemisle toli užasnu misao za svoj narod i oni će se — vidět ćete, sdružiti *)

Kupo, ti děliš dvě ognjene vojske, i tečeš tečajem svojim, i kadkad zahučiš na tvèrdoj pećini, kano, da plačeš nad ovim nesložnim i usužnjenim narodom, bacaš běle pěne svoje sad na jednu sad na drugu stranu, kao da pokažeš i jednim i drugim suze svoje nad nevidjenim činom, a bèrzim svojim okom motriš gibanje dvih vojskah. Vidiš kako brižljivi Borna i njegovi slědbenici — tudjine, usiljuju se utažiti uzburkana sèrca, kako on predstavlja vojsci pred oči, da je to budalaština hotěti se šačicom ljudih suprotstaviti toli ogromnomu carstvu franačko-němačkomu, da je to samo škoda i sramota domovini; jer bi tim izgubili pověrenje kod Frankah, i oni bi nas jošte bolje gnječili, niti bi nas pozivali više u boj proti poganom, vojevati za slavu, čast i spas duše! čuješ ti

*) Pripověda se, da je Horvat, vojvoda, u svojoj zadnjoj odluci zakleo pet svojih sinovah, i kanoti zadnju slavne otačbine slavjanske volju im izručio, da složni medjusobom ostanu, da slavu svojih dědovah i pradědovah uvěk pred očima imadu, da starinske svoje krajine opet osvoje, i da se nepodlože nikad vladi tudjinacah.“ Tako piše sl. Švear.

Kupo gadne rěči Bornine, i vidiš, da im odziva u narodu neima, pravo bo kaže narod: bolje je pošteno umrěti, nego sramotno živěti — tudjega neželi, a svoga nedaj, narod zna, da o onom, što dužnost nalaže učiniti za svoje dobro, nije směti mudrovati i dugo premišljavati. Ah Kupo ti to sve vidiš, i mirno tečeš, ali će se za čas měšati topla kèrvca hèrvatska sa ledenom vodom tvojom, i obustavljat će mèrtva tělesa tek tvoj.

Zora běli na izhodu i budi čověka, da ore neobradjeno polje, ali kod Kupe se hvataju dvě vojske krutoga oružja, da se pokaže, hoće li svi zajedno ili podleći franačkomu jarmu, ili skupnimi silami vojevati za slobodu. — U to zagèrmì iz stotine gèrlah: „Hurah!“ i započne se težka borba, kèrv se bratinska lěva i odtiče u stari Dunaj slavjanski, da mu javi kèrvavi boj Hèrvatske, — da mu javi, hoće li preobladati pravi Hèrvati. Ljutovid leti posrěd kèrvava boja pogèrdeć život za veliku svoju pomisao, i ište izdaicu Bornu, da ga obori sa konja i izbriše prikor i sramotu sa Hèrvatah. Izdajstvo! izdajstvo! zagèrmi vojska Bornina, vidivši, gdě su Kućani i Timoćani pristali uz Ljutovida i njegovu vojsku, da s njime vitežki vojuju za svoju i njegovu slobodu. Dragomuž pada s konja gorko uzdišući nad krivom stazom, kojom je udario. A vojnici Bornini běže koji kuda može. Cèrna zemlja i ječi štrepi.

I kao što tmasti oblaci vode boj sa suncem, nedajuć mu, da ono goruće svoje lice kaže smèrtnom stvoru, dok najposlě nenadjača postojanost njegova i ono raztěrav tmaste oblake zasja na poprištu svoda nebeskoga, te prosiplje zrake svoje u izobilju, tako i Ljutovid slavodobitno poraziviši Franke i njihove sluge, i zaslěpljenu bratju svoju proli suze od turobna oka svoga, što nije ovim činom svèršio dělo svoje, barem u domovini, što

nije ovim porazom sjedinio sèrca Hèrvatah; jer mu uteče Borna u planinu, da produlji boj narodni! Kupo, ti si ta sva vidila od početka do konca, ali neka neuzavre odmah tvoje hladno sèrce i zaplovi nad glavami ovih brěgovah i uduši ovaj nesložni narod, jer ćeš opet viděti vezu sèrca sa sèrcem, i kao što něgda nisi podělivala bratju u nepriateljske ratove, tako ćeš i opet to viděti. Kupo viděti ćeš! i opet u Hèrvatih jednu dušu i jednu želju! viděti ćeš ih skupa vojevati za obću slobodu. Tužna se vraća vojska Ljutovidova: Jedan spěva smèrt okrutna Kodolaha; drugi plače poraz bratje; tretji plače prokletu neslogu! A da kako bi vesela bila, kad ni dosta što joj Franki kao listje i mravi pustoše zemlju, nego jošće zavadiše brata proti bratu, a težko bratu bez brata.

I neprodje tomu dugo, što glas dopade Ljutovidu, da je Borna vrativši se kući, skupio raztèrkanu svoju vojsku, i pod svoju vlast podtěrao Timoćane i Kućane. Prepukne sèrce u junaku hèrvatskome, Ljutovidu, i on krene s vojskom u Dalmaciu, da sve što je živo pod mač okrene, a neživo ognjem popali, da razbije osnove Bornine i da ga ili natěra, da s njime vojuje proti Frankom, ili da ga ubije. Vidivši Borna, da mu nije više obstanka u njegovih gradovih, zato on zatvara gradove, zaklinjajući stanovnike, da dèrže zadanu rěč, i da se nepuste u nikakve dogovore sa Ljutovidom, a tko bi se usudio pèrvi rěč progovoriti budi o pomirenju, budi o predaji, da se stavi na věšala tanka, — ode u planinu napadajući i razbijajući vojsku Ljutovidovu.

Ječu šume i planine od ljuta boja bratinskoga, jer je brat zamraženom bratu najljutji kèrvnik.

Kad se ljutim ovim bojem podobro oštetile dvě ognjevite vojske, nagoni Borna Ljutovida, da on skupivši

svoje vĕrne bojne drugove mora ostaviti Dalmaciu i priteći u pomoć Posavini, jer se već i opet vratjala silna vojska franačka iz cĕle Italie i Nĕmačke, da poplavi svu zemlju Hèrvatsku.

Težko je bilo Ljutovidu dĕleći se sa Dalmaciom, bez da je šta učinio, te on tužan sobom sbori: „Narod se je moj valjao u kalu robstva, te je podnosio nepravdu, on je ćutio u dubljini sèrca svoga nepravdu, koja mu se je činila, ali on nije imao toliku silu duha, da bi predočio svĕtu bòl svoju i uklonio ju. Ja sam uzneo misao njegovu, bodrio mu sèrce, i pružio mu mač u ruke, da si traži slobodu, i njime da uvĕk bdije nad njom. Pobĕdio sam kèrvoločna Kodolaha, raztĕrao sam vojsku Borninu, sdružio sam množtvo srodne bratje slavjanske — a eto i opet jedan Borna me nagoni, da prolĕvam bratinsku kèrv, i bludim po snĕžnatoj ovoj pećini sa ovo nĕkoliko vĕrnih svojih Hèrvatah, kojih je broj dan na dan manji. Ali sve bi to prebolĕo, da je samo time pomoženo narodu mojemu, za kojega sreću živim! Bog te kleo izdaice, Borno! zašto slĕpiš narod i bacaš ga u tudje sužanjstvo! Zar je sudjeno: da budemo uvĕk tudji, a nikad svoji! Ah Bože! zašto mi stoji na putu ovaj čovĕk?“

Kad vidiše Borna, da se Ljutovid vratja kući sa malo svoje vojske, skuplja svoju vojsku, zahvaljuje joj se na postojanosti, muževnosti i žèrtvah njenjih. Već je mislio da sĕdi na stolcu Ljutovidovom, i gospodi od Cetine do julskih planinah, od jadranskoga mora do hladnog Dunava, da gospoduje nad cĕlom Hèrvatskom. „Eto želje moje izpunjene!“ govoraše on sam sobom, jer izdaica priatelja neima, komu bi mogao odkriti želje i nade svoje, „Ljutovid je pao, a ja se uzvisih, on ode kući sa malo svoje vojske, nĕšto sam mu je ja potukao,

a ono malo što je ostalo, potući će naskoro Franki i Němci, pa će dati meni u ruke vladanje.“ Tek što prolětni jug popuhnù, sněg okopnù i slavulj zapěvao na zelenoj grani, a mirni poljodělac zaorao polje i utaplja oči u bujnoj rudini, već se valjaše od zapada silna franačka vojska, da bi rekao: pozobat će dèrvlje i kamenje, a kamo li ne nadvladati samoga Ljutovida sa njegovimi několiko drugovi. Dim se vije u oblacih nad Hèrvatskom na znak, da se približava silna razjarena i postojana vojska franačko-němačka, koja pali kamgod stiže; čuje se jauk sužnja hèrvatskoga, kog sapinje u verige robstva svoga, da ga odvede u daleke krajeve, i već se vidi treptiti u zraku slavodobitni lovor njeni — nad saveznici hèrvatskimi: Kranjci i Korusci, da plaši Ljutovida. Ali žarom ljubavi domovine, slobode i osvete opojeno sèrce, sto će uplašiti? Takovo sèrce straha nepoznaje. Tako i Ljutovida niti toliki porazi, niti tolika žalost nad razdvojenom bratjom, niti iznevěrenje Slovenacah, niti grozna okrutničtva vojske franačko-němačke od naměre toli svete odvratiti nemogu; on stoji posrěd věrnih i hrabrenih svojih Hèrvatah kano tvèrda pećina usrěd pućine morske pèrkoseći talasom uzbunjenoga mora, koji nasèrtju na nju, i hoće da ju proždre; on stoji nepomično i diže oči svoje pram tvorcu neba i zemlje, kao da vidi, da mu fali mogućnost i sila njegova, da bi mogao odolěti tolikoj sili dušmanskoj. Silni duh njegov dèrži silnu vojsku njegovu, a i lasno je biti silnom onome, koji zna zašto vojuje, koji u gèrdno pritisnut sužanjstvo zna, da mu ovako već živiti nije. Kao što je duh božji svagdě pribitan, tako i duh njegov proniče sèrca svih Hèrvatah. Jedna rěč njegova oživljuje vaskoliki narod! On je rekao: „Bolje je nepočeti nego nedočeti, i hoće, da rěč odèrži, te na čelu hrabrenoj

svojoj vojsci odoljava nebrojenoj sili dušmanskoj, sad se zatvara u tvèrdi grad, sad nasèrtje na dušmana, razbije ga pak poběže, sèrdi Franka s hrabrenim junačtvom hèrvatskoga naroda, koi viče: volimo slobodno poginuti, nego dulje služiti tudjini.

Dim se diže do oblakah, i cvili kukavno pučanstvo videći gdě mu plěni i vatrom žeže polja i gore nečověčna vojska, koja nepobědivši Ljutovida grozni ostavljajući trag svoje pribitnosti vrátja se kući urlikajući: „Predaj se buntovniče! nećeš uteći da po zraku lećeš!“ — Běsna pěna prosipava divlje čete franačko-němačke, gdě nemogoše nadvladati malenu Hèrvatsku. Kèrv hèrvatska potokom teče, i nataplja polja města ugodne rosice, da iz njih iznikne cvět blage slobode. Hèrvati stoje nepomično i pripravni su prie do poslědnjeg izginuti, nego se predati.

Ali duša nepravedna goni dugo za svojom namišljenom svèrhom, i groznom postaje istoj svojoj rodnoj bratji, dok ju neuztegne čuvar věčnosti! Ona poćuti grěhe svoje i više mirna nije na ovome světu.

Jednoga jutra stajao je Borna na obali pokraj mora i gledao plavo sinje more, u to doba dovedoše vojnici franački množtvo ljudih svakog roda i kolěna a velikoga štovanja u narodu, sve sputane u težke negve, i kèrvave, da ih jedva poznaješ, na pol bose i na pol gole, a za svakim po jedan vojnik, pa kad koi sužanj prema bratu svojemu šta progovori, već ga lupa i gèrdo mèrcvari; nerazuměvši ga, misli, da će se i u težkih okovih nanj dići, sav sapet još mu je grozan, a kada ga nevoljnik zaklinjaše: „neka čověče, ako Boga znadeš, mučit ljude kano němu zvěrad,“ onda ga je stao jošće bolje tući. Kad to vidio prevareni Borna sa obale i dočuo, da hèrvatski sbore, sèrce mu prekipilo i groza ga je stresla,

on se osvestjiva. „Bože! to su svi jednoga roda, Hèrvati i Slovenci! reče tiho. Aj Hèrvati, kamo li smo došli? Ah! tudja vas ruka veže, davi, gnjete i mèrcvari rad nesloge naše.“ Od toga časa više nebije vesela žilica u sèrcu njegovom, kao prie, više nevidi on u kamenitoj gori sini kamen, nego kosti ubitih Hèrvatah, nevidi vode u Kèrki i Zermanji, kèrv samo padših za slobodu žèrtvah trepti mu pred očima, sětja se suda božjega, i savěst njegova nije više mirna, ona ga peče, te on běži iz jednoga města na drugo; tělo njegovo neima više mirne i spokojne noći i tavna noć kamo je već sama u sebi strašna, jeste njemu još strašnia i burnia, njemu se hiljadu putah čini, kano da čuje na hiljade glasovah: „Prokleti izdaice! koi nisi štovao i ljubio nikoga do sebe, koi si zametavao svaku uzvišenu misao, do podle svoje. Proklet bio na věke věkovah! — te uzklikne: Ah Bože! kaži mi, tko mi to opet govori? — Već evo dvě godine prolaze odkad mi nitko govorio nije, ali sada, sada i opet něšto stište dušu moju, i proklinje u sve věkove!“

Tako se on muči i danom i noćju bez da se smije komu potužiti; svak se ga klanja, ali on svakog čověka još većma, i kad je jednom opet prokletstva čuo, došavši k sebi u groznome plaču viče: „Prokleti tudjinče! Sada vidim, da nikoga oko mene nije, koi bi mi govorio, to je ćut moja, duša moja grěhom okaljana. — Svěst moja! ah svěsti moja nutèrnja, da sam te prie razumio, nebi ćutio tolike boli, pa zašto? za tudju nevěru.

Dvě godine prolaze odkad se pošteno naspavao nisam, veće hodam po bèrdinah i pećinah lěvajući kèrv nedužne bratje svoje, i oni padaju žèrtvom moje podlosti i slavohlěpnosti — živim životom zečjim, pak šta sam stekao? — Žalost i tugu. Kušao sam tašte slasti

ovoga světa, koje su mi sadá jed! letao sam za slavom, časti i gospodstvom, a njih stekao nisam, već izgubih ljubav, věru i nadu. Svět mi se je u pakao pretvorio, i svi ljudi, koji na njem žive, čine mi se pakleni duhovi, koji traže tělo i dušu moju. Najboljega priatelja, Dragomuža, zavedoh, gdě izgubi glavu — a koliko sam druga zla počinio? a sve, da služim vami prokleti tudjinci, koji ste me uvěk zaslěpljivali. Ah strašljiva dušo moja, zašto trepiš pred najmanjim šuštanjem listja!" Ovako je tužio Borna bludeći po bèrdinah i pećinah uzbudjen od savěsti svoje. — Priatelj mu više nije milim priateljem; dom više onim rajem, za koga bi prodao cělo čověčanstvo, běli dan mu više nije bělim i milim, on mu se je pretvorio u strašni sud, na kom vidi, pred najvišjim sudcem stajati sěde starce i matere, věrne ljube, nježnu děcu i goleme junake, koji padoše u svetom boju za slobodu hèrvatsku, na kom vidi, svako najmanje dèrvce, svaki kamenčić i svaku najmanju biljku, iz njega zadovoljštinu tražiti; noć tamna, mu je pakao ovdašnji; gèrmljenje noćno strašne muke paklene: zašto se i skriva u gustoj dubravi, da oteče progonom ovoga světa; od svega uteče ali svěsti uteći nemože, ona ga slědom slědi: „Jao meni, toli je strašan grěh izdaice domovine i naroda svoga? — i pravo je!" Često je sam sobom govorio.

Čověk pada u grěh, i kad već napuni měru svojih grěhovah, onda mu istom nevidljivi cèrv počme gristi sèrce njegovo, te mu věkoma truje sladke čase otrovnim jadom pretvarajući ih u težke boli i traplenja — ovaj cèrv jest svěst. Tako se sbude i s Bornom. Borna župan dalmatinski, blizu pokvarena suseda Franka, upio je duh vojske franačke, samo za sjajnost, slavu i časti vojevati. Koji duh su jošte više u njemu uzbudjivali tu-

djine, kojimi se je okrilio bio i koji ga svagdě i svikud slědom slědjahu, te tako izčezne u njemu ono prosto življenje po običaju hèrvatskom, izčezne ljubav bratje, i on se podvèrgava zakonom i običajem samosilnika, zameće narod svoj, njegove običaje i věru pradědovah svojih. Jedina „uzvišenost“ pred očima mu trepti, — samo da je uzvišen nad ine, i za ovu svèrhu postići upotrebljava sve pravedne i nepravedne načine, razsějava prokleto sěme od nesloge — a napokon utiče se k izdajstvu! probija se běžeći kroz sněžnate gore i kèrvari běli sněg bratinskom kèrvlju, i kad je vidio tašte svoje misli pukom sěnom ostati, kad je vidio, da je pravaren od onoga, za koga se je borio, groza uzdišućih Hèrvatah i vapećih k Bogu za osvetom tèrže ga iz zablude, te pomisli: da je pravedni sudac, koi nagradjuje dobro, a zlo kazni — da je pravedni Bog! poćuti bol i više nije bio miran. Kad se sětio, da je radi njegove požude vaskoliki narod hèrvatski postao žèrtvom běsnoće vojske franačke, uztreptio je, kano da stoji pred sudom božjim, i većput je sam sebi grozne govore dèržao. „Šta ću kazati? — hoću li lagati onomu, koi sva zna? — Šta čuješ uho moje? a šta vidiš oko moje? eno na hiljade dušah nesretnoga naroda mojega stoji s menom pred sudom božjim, i viču: Ti si moju bratju, rodjake, bližnje svoje, svoj narod u robstvo predao, ti si išao ubijat bratju svoju za tudjinu, samo da možeš zadovoljiti zamèršenim svojim požudam te viču: „Krivac je suda věčnoga!“ — Ah Bože! sgrěšio sam proti tebi, zametavajuć tvoje věčne zakone. Ah Ljutovide oprosti bratu svomu, oj milena moja jadna bratjo, oj Hèrvati, težke boli moje; ja sam kriv sužanjstvu vašemu, ja nisam hotio vojevati za slobodu s bratjom rodjenom, već sam stupio uz nezahvalna tudjinca — zaklinjem vas kasni potomci,

zaklinjem vas mlěkom materinjim, da nevěrujete onomu, koi nas je toliko putah ljuto prevario.“ Ovako ga grizući cèrv savěsti nikad odstupio nije, i on se je probijao po širokom světu. No Ljutovid bijuć se s nepriatelji svojimi i proti istoj svojoj bratji, koju je zaveo Borna, gledao je kako bi se Borne oprostio, al ti eto někog Němca k njemu, bivšeg Borninoga priatelja, koi mu se ponudi, da će za dobre novce i veliku čast ubiti Bornu. Prekipi u Ljutovidu neprima mu ponude, već ga stavlja na věšala tanka rad nevěre i izdaje priatelja svoga. Na to malo vrěme postajalo biše, glas dopade Ljutovida, da se je onaj Němac s drugim Němcem ugovorio bio, na glavu Borninu, da ju preda Ljutovidu za dobre novce, pa da je on medjutim, misleći, da nemože biti drugčie, nego da će Ljutovid ponudu veselo primiti, Bornu u šumi iz zasědah ubio.

Tako pade Borna od tudjine, priatelja svoga, kog je pomagao i kome se zavěrio bio, a narod čuvši glas ovaj, uzkliknu: „Prokleti izdaico! zemljica ti kosti izmetala! kako si radio, tako si i svèršio!“

VIII.

Tvojoj glavi bi sudjeno za věnac se svoj podati.
Vladika Cèrnogòrski.

Sunce tone u more i zablišti još poslědnji put čarobnimi svojimi traci na kèrvavih stěnah Siska i proniče žarom svojim tvèrdi kamen, na kojem duboko zamišljen sědi Hèrvat uzdišući nad grobom svoje samèrtne domovine, plače i lěva suze u hladnu Kupu i Savu, te plačući progovara: Teci suzo, teci, ti valovi, što huče oko ovih tvèrdih zidinah, to su žive sestre tvoje, koje pod-

kapaju grad ovaj, da izriju Hèrvatu ranu nikad zalěčivu — to su suze bratje moje! teci ah suzo teci, i što više možeš huči sa valovi ove hladne vode, nebi li ti sreća priskočila, te ti uzbudiš dremajućega Hèrvata! Je li duša u vami prokleti kèrvopije? Ta negane li vas jošte što neima Hèrvat stati, ako hoće, da nestupi na kèrv i kosti bratje svoje?! — Nije li vam dosta da smo u vlastitoj kèrvi sto put prekupali ove ogromne zidine, ovu bujnu ravninu? Svu poharaste zemlju, opustošiste polja, kuće popaliste, a ljude u robstvo odvedoste! Šta još tražite od nas? — Sva žèrtvovasmo, samo da nam je slobodan narod; ali vi nam ovu jedinu utěhu čupate iz nědarah naših! Više odsikosmo nepriateljskih glavah, nego je na nebu jasnih zvězdah, ali one, kao što se světlost zvězdah gasi kak bèrž zora zaběli i sunce ograne, a opet zasjaju, kad se sakrie sunce za koprenu noćnu, opet se pojavljivaju još u većem broju! Tako plače i nariče junak hèrvatski. Uz njega se čuje jeka hoda čověčjega i opetovati strašne rěči: „Sve je izgubljeno! Sve se razpèrši, Dalmacia — Štajerska — Koruška — naši hrabri vojnici — a mi ostadosmo sami, i mi ginemo! a dušmanah kao listja i mravlja!“ ali on, kao da niti vidi niti čuje, samo zamišljen utaplja oči u Kupi i Savi, a prihodnik opet tužno sbori: „Težki su grěsi Hèrvatah, zato i hoće tako nebesni promisao: da usužnjen narod ovi bude tèrpeti i podnašati od tudjinca svako nasilje i svaku krivicu, — da oduševljeni slobodom i ljubavju domovine Hèrvati postanu mučenici naroda svoga, da iz kostih mučenikah hèrvatskih ustane osvetitelj naroda svoga, on da uzbudi usužnjene i onemogle unuke, oni pograbe oružje — — i tada će Hèrvati nadvladati!“ „Šta čuje uši moje,“ „nadvladati će Hèrvati!“ — Gdě si duše blagi, koi proričeš poběduu narodu hèr-

vatskomu?!“ zamišljeni se Hèrvat prene i uskoči, bacivši oko na onu stranu, odkud je čuo glas ljudski dohadjati, i potèrći: „ha! ta ti li si tu, moj ljubezni Porine?“ „Jesam, jesam, dragi pobratime, ja sam ti ostao od mača nepriateljskoga, da vidim usužnjeni narod svoj, i jadikujem jade njegove.“ „Ljutovite izginusmo! sva je naša sila iznemogla — sami ostadosmo, hrabreni naši vojaci poginuše u borbi za slobodu, a jošte sam čuo mnoge od starešinah, da je narodu jur dodijala ova borba, i on ufajući se u čověčnost cara i njegovih vodjah, hoće da položi oružje i pokori se. Čuo sam mnoge koji kažu, da su oni govorili o miru s franačkimi vodjami koji ih k sebi domamljuju, da jim vodje u ime cara obećaše, da će se sve pravedne želje Hèrvatah izpuniti, da neće davat veliku daću, da neće morat više iti na čiju god zapověd tuć se proti svojoj časti, već ako to odluči narod cěli, a narod već znade, zašto da boj vodi, kazuju, da su im sve obećali, što su od njih izkali.“ — „Šta govoriš priatelju! da narod mèrzi da Hèrvati dulje boj biju za slobodu, već hoće mir učiniti s potlačiteljem svojim. Narode moj, propao si, pèrva tvoja misao pomiriti se s onim, koi nezna Boga i njegovih zakonah, je paklena misao. S njimi bi morala biti borba neprestana, na smèrt ili život. Volji naroda protiviti se nemogu, ali Porine moj věrni druže! čuj me. Franki uvěk puno obećaju, pak ništa neizpune, to je po njihovu. No vidit ćeš, ako te Bog poživi, da će oni Hèrvate prevariti, da će gèrdno platiti oni isti, koji govore sada za nje, oni će i nje prevariti, kao što i Bornu, te će isti oni, koji sada govore za mir, vikati: gdě si narode, ustaj, ustaj na oružje, prevara je i izdaja. — Šta su učinili s Kranjci, Štajerci i Korušci? nisu li na prevaru odsěkli sto i sto glavah naših? nisu li i nas toliko putah prevarili? Zar

je zaboravio narod što su nedavno s njim radili, zar je zaboravio, kako ga na sve strane obilaziše tudji žbiri i špioni štono ih je sam platjao, nedajuć mu se mirno niti naspati, a kamo li u družtvu razveseliti, nisi směo istinu govoriti, ako ti je mila glava, — a tudjinci će opet nato navadjati. Požalit će narod što je tako učinio, ali već onda bude kasno! Franki kad su u stisci puno obećaju, ali još nikad rěči odèržali nisu, vidit ćeš, oni će najposlě svojim okrutnim postupanjem pritěrati Hèrvate, da se opet dignu. Bog bi dao, da sam krivi prorok, da budu jedanput pošteni, nu ipak ako se vas narod pokori svomu okrutniku, ja se nepokorim, ja Ljutovid, župan posavskih Hèrvatah, ja neću da budem sužanj u svojoj domovini, voleši ići od grada do grada, od gore cèrne do polja ravna, i živěti život samotni, te slobodan umrěti, nego da služim potlačitelja naroda svoga!"

Ljutovid vidivši, da se silna vojska franačko-němačka i opet diže na Hèrvate, a njegova vojska da je jako izginula, i već někoji Hèrvati sami počeše govoriti, da bi bolje bilo, da se predadu, da će im car sve dati, kako je obećao; zato on skuplja starešine, da se s njimi posavětuje, što bi učiniti, i kako? Kad čověk neima više u sebi sile za něšto učiniti, onda se utiče razumom u svakojaka mudrovanja, i jao si ga narodu, koi se odviš malo u svoje sile uzda, već sve od tudjinca izgledava, ovaj bo svagdě samo svoju, a rědko i naroda korist traži; takovi narod jeste uvěk tudje orudje.

„Triput su već Franki provalili Julske planine i zapali u našu domovinu," reče jedan starešina, a nijedanput nisu otišli bez plěna, bez da nebi požgali kuće i polja naša, i množinu bratje u robstvo odveli. Rodjaci se naši iznevěriše rodu, a mi jedino, ako učinimo mir, občuvat ćemo život svoj i dobit ćemo obećanu slobodu našu."

„Troja se vojska opet diže na Hèrvatsku, poplaviti i opustošiti će ju; predajmo se! kako nam je obećana sloboda naša,“ reče drugi.“ Tko' će se moći oprěti tolikoj sili? predajmo se! na milost i obećanje carevo, da naime nećemo imati više tudjih poglavarah i da ćemo biti samo saveznici njihovi. Savez želimo s njima!“ zagèrmi cěli sbor starešinah.

Tople suze prosipaše Ljutovida, kad je iz ustah starešinah, u narodnoj skupštini čuo želju nesvěstna naroda. „Ah bratjo! jeda li možete biti vi toli nezahvalni svojoj domovini, da sada sami vičete: propadni zavičaju! propadni narode? dosta će vam biti sužanjstva i tudjom silom i nevěrom, nego da u njega i sami privoljavate. Samo slobodan narod sa slobodnim savez praviti može i jedino oni su savezi sretni i dugotrajni, gdě svaki narod savez čineći občuva i zadèrži svoje narodno poštenje i podpunu slobodu, drugčie savez je nesreća za saveznike, jer je robstvo jednog a gospodstvo drugog, pak ako mi i za sada radi tobožnjeg mira i sloge i potlačimo u sebi ćuvstva naša; bratjo, pitam vas, hoćemo li ih za uvěke u nami i unucih naših potlačiti moći?“— „Ne Ljutovide! mi nepušćamo narod, no nemožemo dulje pod nositi ova okrutničtva, kojim predaja naša može konac učiniti! Prisižemo Bogu silnomu, da, ako se nezacěli rana naša, ako se neizpune želje naše, da smo pripravni svi voleši izginuti, nego navalit na nas odgovor i prokletstvo pradědovah i unukah svojih, te biti sužnji tudjinca u svojoj kući,“ reče jedan izmed starešinah. „Ako se vi svi predate, Ljutovid nikada! bratjo! bratjo! žalit ćete! Ovi tudjinci puno obećaju, a ništa neižpune, oni će opet nemilostivo s vami postupati, i kad će jur sve zlo pritisnuti Hèrvatsku, tada će se naći med vami, koji će pogèrdit život i reći: Hèrvati! kad je već tako,

da ima postići konačna propast domovinu našu, i kad već vidimo izkopan grob narodu svojemu, u kojega mu je pasti prie ili poslě, pograbimo još za poslědnji put ubojito oružje, pohitajmo tamo, izljubimo se bratjo, nad grobom domovine svoje, i neka nam još za poslědnji put zazveknu sablje i težke topuzine nad glavom našom, te si odahnimo, za poslědnji put slobodnim duhom, te onda uz zvek sabaljah, jauk junakah i ubojstva kletoga nepriatelja padnimo u grob, koga je izkopao tudjinac narodu našemu! Ovako ostavimo žèrtvenik domovine, kamo će ići pobožni Hèrvati uzdišući i blagosivljajući prah naš! — Bratjo! pravedna stvar nikad nepogine, njeni branitelji mogu poginuti, al ona nikad!“ reče Ljutovid, te razcviljenim sèrcem i suznim okom ostavlja sbor starešinah.

Sunce žari cvatuću livadu i šuši ostinutu kèrvcu na zidovih Siska, da bi kazao: ono se razsèrdilo i sve što nije ognjem popalila vojska nepriateljska, hoće ono izgorěti traci svojimi; čvèrsta moć zrakah njegovih svuda se zavlači i neda odpočinuti umornomu nad propastju domovine uzdišićemu Hèrvatu, on se promeće od jednoga města na drugo, ali vrućina zrakah sunčanih svagdě ga progange. A težko putniku ovakvoga dana! Ali svět kao da prezire žareće trake sunčane vèrvi iz grada i běle nuz lice proliva suze, nu zemlja se skamenila i neprima više suze jadnoga i tužnoga Hèrvata, već je odtiskuje od sebe, kao da više nemože podnositi otrovne suze ovoga nesretnoga naroda, i nje uputjuje u visoko nebo, tamo utočište tražiti! Sve zaplakà malo i veliko gledajući svoga gospodara, kako se gèrli sa starešinami i děleć se od njih, stište im ruke, jer mu je tuga narodnje nesreće skamenila sèrce i u oku obustavila suzu, samo tužno progovara: „S Bogom! s Bogom bratjo mila! Pazite

i bdite nad grobom samèrtne domovine te nepustite, da se děca vaša zaborave težkih bolih, koje pretèrpi i jošte tèrpi domovina naša! bdite! „a narod tako plačnim kliče glasom: S Bogom! s Bogom! da odječu gore toli žalostnim glasom, da tko čuje odjek njihov, nebi mogao nego plakati. Ali svu tuga naroduju nadkriljuje Porin, věrni pobratim Ljutovidov, koji uz njega stupa šuteć mukom mramornime. Tuga sèrca i rěč mu je stisla te on nemože s Ljutovidom govoriti, već poljubiv se s njime jedva izusti: „S Bogom! Bože, da li kada il nikada!“ pak se vrati sa narodom.

Sunce žari, ali šta su traci sunčani, proti razpalenju sèrca? — Što su oni za sèrce studeno? oni ga razpaliti nemogu! Tako žareće sunce nenahudi Ljutovidu, jer je sèrce njegovo bolju otvèrdnulo i tone u rěči suzah; on bo vidi, da je osužnjen narod njegov opet prevaren od tudjinca, kojemu věruje i nevěruje. Ono obljubljeno polje njegovo cvětjem mirisnim posuto, ona množ pticah, koja milozvučnimi glasovi pěsamah svojih oživljuje polje ovo; to neima privabe i miline za Ljutovida; ono je sada něma i mèrtva pustara za sèrce njegovo, koje se više nenasladjiva u njemu; oko njegovo nevidi više na njem někadanje dražesti, sve je pred njim cèrno i sve izčezava, do jedinih težkih mislih, koje ga slědom slěde. K svojim dodje, a svoji ga neprimiše; jer on nehodi zato okolo, da samo občuva život svoj, on bi uvěren, da on neživi za se, već da mora živiti za narod! on hoće da bratja k kojim dodje prime sèrce i duh njegov; tělo mu ubiti možeš, ali duh njegov nikad, taj će sve jasnii i čudesnii bivati i dělovati! Ovako se je probijao tužnom misli, po zelenih luzih, gustih dubravah i zlatnih poljah, od sela do sela, dok nestigne u Dalmaciu, gdě ga primi na věru Ljutomisl sinovac Bornin. Tu je

promišljavao sudbinu naroda svojega, te se je svakoga dana, kak bèrž zora zabělila popeo na visoku goru i iz nje gledao izhadjajuće sunce, da li mu nenosi kakove glase iz Hèrvatske prěko Velebita, miloga njegovoga zavičaja, i kad mu se je sunce svakidan kod pomola kèrvavie pokazivalo, on čitavši u njemu sudbinu naroda svojega tūrobnim sèrcem al punim domoljubnoga ćuvstva vratjao se kući, pěvajući niz bèrdice:

Mili Bože na svemu ti hvala!
Tajni su mi svi putevi tvoji, —
A divnii tvi věčni zakoni.
Šta je čověk na ovomu světu?
Sěna tvoje božanstvene moći;
Šta je Hèrvat u svojemu domu?
Od kolěvke do cèrnoga groba
Moriš njega mukam' svakojakim,
Samcat cvili jadan u kolěvci,
Ali koga ni odkuda neima.,
Da požali, kan da bi pomogà.
Majka služi tudjem gospodaru;
Majka služi i gladna i žednja!
Dodje kući samorana majka
Eto děca, gdě mi plaču nad njom:
Gdě si nama naša mila majko
Od izhoda do zapada sunca;
Da bi hlěba gladnoj děci dala?
Cvile děca pred ubogom majkom!
A šta čini nevoljnica stara?
Pritište ih u naručje svoje
I toplim ih suzami nataplja:
Oj děčice sve nadanje moje!
Nemojte me staru žalostiti —
Nevidite da vam otca neima?

*

Aj njega mi Franki su odveli —
Ah odveli, da ih Bog ubio!
Sva sapeta u okovih težkih
Da se nigda k vama nepovrati —
A ja jadna vaša mila majka
Samovoljcu, koi vĕre neima
Moram služit i gladna i žedna,
Pa odkuda da vam hlĕba dadem? —
Obratite oči u nebesa
I od višnjeg pomoći tražite!
Mili Bože usliši molitve
Od nevine od dĕčice moje,
Dozovni ih u kraljestvo svoje
Da s' nemuče mukam' ovakiem'
U tirana u susĕda našeg! —
Tako kuka nad dĕčicom majka
Da b' iz kami suza udarila! —

Da bi komu pogledati bilo!
Kako cvile sužnji nevoljnici
U dalekih od Hèrvatskih stranah
Kada cvile do Boga se čuje:
Al' se Franka sèrce skamenilo,
Niti čuje nit se smili bĕdnom!
Tuži ljuba svoga ljubovnika
Tuži seka draga brata svoga,
Majka tuži svu nevoljnu dĕcu
A junaci propast domovine!

Da bi komu pogledati bilo
Blĕda lica suzam' natopljena
Na vĕk vĕčnu predata robiju!
Gdĕ dĕlaju od radjanja sunca

Do duboko, gluho doba noći,
Gdě dělaju i gladni i žednji,
I pomiru kan' da nisu ljudi! —
Kad se prohti njegovom gospodaru,
On ga proda il' u svět protěra,
Pa ti hodaj od praga do praga —
Umries li na robiji težkoj,
Nema majke, da oplače sina,
Nema ljube, da izgèrli dragog,
Niti otca da požali sina,
Nit te vodi ka tvojemu grobu,
Žalostiva pěsma svetjenika! —
Već tudjinac, koj baštinu čeka.
Da bi komu pogledati bilo
Tuge ove i nevolje težke,
Ke podnose bratja moja
Bratja moja Hèrvati junaci,
Od kèrvnika Franka ohologa,
Koj im děcu od materah grabi
Iz utrobe i iz naručaja;
Ter ju sěče i psom jesti daje —
U njemu bi sèrce prepuknulo
Od žalosti za bratjom rodjenom.

Zora nade svakom stvoru sviče
Al' Hèrvatu od davna ugasla! —
On se bije i probija gorom,
I svû kèrvcu za drugog prolěva!
On se bije i probija gorom
Tudjom gorom i tudjom ravninom,
Suze lijuć nuz bijelo lice —
Spominjuć se svoje rodne kuće:
Oj kukavna moja domovino!

Zla nadživih tvoja svakolika,
I sad gledam zlostavljena brata.
Oj Hèrvati jel vas još na světu?!
Oj ti čase kud te je nestalo?
Kad ja hodah s hrabrenim Hèrvati,
Kad ja hodah po gori zelenoj
Vrebajući okrutnoga Franka!

Jedni běše sèrca junačkoga
I padoše za svetu slobodu,
Drugi běše hule, izdajice.
I daviše svoju rodnu bratju —
A na korist kletog tudjanina! —
Oj nevěrni sini domovine
Od Boga vam prosto nebilo!
Ta nije li proti vašoj časti,
Da brat brata zemljicom sastavlja?
A nije li kod Boga grěhota? —
I prokletstvo praděd ovah vaših? —
Da rad tudjeg svoga ubijate!
Oj Hèrvati junačko kolěno!
Nečinite težkog bezzakonja!
Tudjin će vas kruto prevariti,
Ako vas ne, a to děcu vašu.
Oj nesrećo vrat si ulomila!
Oj neslogo traga ti nebilo!
Da vas neima u narodu mojem
Danas bi se ponosio Hèrvat
Sa slobodom i věrom dědovah!

Oj nevoljna domovina moja!
Ti nijesi jošte ukopana,
Dok u pěsmah hrabrenih junakah

Živi slava tvojih praotacah!
Dušo budna hèrvatskoga sina
Idi amo k tužnom bratu svomu,
Da sednemo na grob vitezovah
I njihovu zapěvamo slavu
I njihove kosti natopimo
U rieci od našieh suzah,
Da iznikne izpod cèrne zemlje
Iz kostiuh junačkih dědovah
Osvětitelj svih našieh krivdah
A po njemu stara nam sloboda,
Ma za něko naše pokolenje! —

A vaj mene moj prejaki Bože!
Da je meni silne moći tvoje,
Ja bi vatru bolna sèrca moga
Prelějao u hèrvatska sèrca,
Ja b' uskrisio mèrtve vitezove
Da zaklinju i proklinju bratju:
Da se prenu i spoznaju med se,
I poćute ljubav za slobodom!
Ljubav staru našega naroda,
I uzmožnost duha hèrvatskoga.
Pa da žive jedan bar trenutak
Ko otcevi kroz cieli život!

Ovako bi izšetao Ljutovid na visoku goru Velebita, svakoga jutra prie izhoda sunca, i gatajuć iz njega daljnu sudbinu naroda svoga, pun uzhitjenja vratjao se kući pěvajući toli glasno i umiljato, da bi mislio: čitav svět čuje jadikovanje njegovo. Nariče on u pěsmi i tuži cèrnu sudbinu svoju i naroda svoga; zemlju nebu, nebo zemlji tuži, al mu nade ni odkuda neima; te je budio oduševljenom pěsmom svojom spavajućega Hèrvata.

Silna gora, Velebit planina, strašno po njoj gèrmlje i kamenje, po njoj ti se gdĕgdĕ noga sklizne po kostih junačkih, i oko ti zagleda cèrnu kèrvcu težkoga boja, za slobodu Hèrvatsku; jao njemu, koi se u domovini svojoj plaši svakoga gèrmka i svaka kamena, jao narodu, koi tèrpi krivicu, a neima sile, da joj se opre; jao narodu, koi nećuti u sebi iskru slobode, dostojanstvo čovĕka i dade se gaziti, kao nĕma zvĕr; jao narodu plašljivomu, koi, kad samo pomisli koju rĕčcu slobodnu, već strepti i strah ga premore od kèrvoločnosti, kojom se zatira i proganja onaj, koi pravo govori i pošteno radi, jao narodu, u kom se proganja onaj, koi se opira tudjincu, nasilniku, tlačećemu narod njegov, jao narodu u kojem se obistini pririĕčje: da kod njega šuma ima uši, a polje oči, šta mu ostaje drugo, nego sakrivati na dnu sèrca svoga težku tugu i žalost, pa čekati — — no ima ljudih, koji nemogu zamučati mèrzka dĕla tlačiteljah, smĕrajuća na propast naroda njegovoga, ima takovog, koi nemože zamúčati, ma baš i znao, da će za istinu svakojaka progonstva i nepravde, a možda istu smèrt podnĕti, njemu je istina sveta i dobro naroda svoga, iznad svakoga dobra, ali se ovakova čovĕka boje tlačitelji, zato rade, da ga razstave sa životom, a sastave sa zemljicom cèrnom, da neima tko podkrĕpljivati i hrabriti narod.

Tko misli ove misli i ćuvstvuje ćuvstva ova? to je Ljutovid i vĕrni drugovi njegovi. On prolazi Velebit planinu i tamo se sa razbĕgnuvšimi i bojećimi kèrvoločnosti franačke — Hèrvati u gustoj šikaru razgovara i svĕtuje o narodu svomu, mukah njegovih, koje mora tèrpiti od onoga, kome se predao na vĕru; tužni narod vidio se prevarena i na carskoj vĕri i poštenoj rĕči. Po selih i gradovih je jauk i plač ubogih materah, kojim

Franki děcu iz naručaja iztèrgnuše, razsěkoše i psom jesti bacaše, je jauk i plač starih majkah i otcevah, kojih děcam utrobu razporiše kèrvoločnost franačko-němačka, da im plod utrobe razdere i baci. — Ali što je plač i jauk otca nad sinom, seke za bratom, žene za mužom, matere za děcom? to je samo plač nad několiko ljudmi — što je velim plač ovaj proti plaču Ljutovidovom, Porinovim i drugih Hèrvatah po gori běžećih, koji u svojem sèrcu nose cěli svoj narod hèrvatski, koji plaču nad preobladanom i u sužanjstvu stenjajućom zemljom od Maribora do Cetine hladne vode, od Biograda do Ljubljane grada běloga, koji plaču nad prostranom ovom domovinom svojom hèrvatskom. Uzvišenii je plač nad cělim narodom, od plača nad pojedinom osobom, bila ona otac ili majka; ali ovakov plač plaču i tugu tuguju rědki dusi — samo veliki ljudi, malo koji Hèrvati: Ljutovid, Porin i věrna družba njihova. „Ljutovide veliki i pravi Hèrvate! tvoj će duh još osloboditi Hèrvatsku domovinu tvoju i ti nećeš morati plakati,“ těšiahu ga drugovi njegovi. Ali Ljutovidovo sèrce upokojiti nemože ništa do slobode naroda njegova, i on otide svojim putem kući, ali ti zemlja ona sigurna nije, gdě tudja vlast gospodi, koja se plaši svakoga pravoga i dobro za svoj narod želećega — takov mora pasti kao žèrtva progonstva i zasěde njezine. Je li dakle može biti sretna daljna sudbina Ljutovidova? Je li može biti siguran za život svoj? dà, on je strašan tudjincu i onda, kad se podao narod njegov pod jaram franački, on je grozni nepriatelju i onda, kad je ovaj opustošio polja, děcu potukao, junake stranom u daleke krajeve u sužanjstvo odveo, stranom pověšao i poubijao, tudjinci su mislili, da, kad bi Ljutovid još jedanput pozvao narod na obranu slobode i pravicah svojih, da nebi onda samo ustalo sve

što je živo, već da bi tada iz svake kosti čověk postao, iz svakoga dèrvca strelica se načinila, iz svakoga kamena štit se sagradio, da štiti pèrsa junačkoga Hèrvata, i neda da više ijedna kap kèrvi, ijedan Hèrvat padne za pravednu stvar, već da padaju samo Franki, tudjinci, potlačitelji hèrvatski, te da Hèrvati nadvladaju i uživaju slobodu; — ali hoće li biti dano Ljutovidu uživati ovu slobodu? njemu je sudjena strašna sudbina, za da se napuni měra kèrvoločnosti franačke.

Ljutovid razstavši se jednom s bratjom stupa po skalnatoj pećini med vitkimi jelami i strašnimi odlomci kamenite pećine, prolazi jele, prolazi šikarja i golemo kamenje bez da išta vidi, jer mu pred očima trepti kèrvava i izmučena Hèrvatska, domovina njegova, koja tèrpi težko bezzakonje od nesmiljenih tudjinah, o njoj misli, o njoj se i sam sobom razgovara: „Hej Hèrvati, mila bratjo moja! još niste vi izgubljeni i vašom slavom sloboda pokopana, dok ima i několiko poštenih Hèrvatah, samo da ih posluhneš ti narode! ah kako ih posluhnuo nebi, kad hodaš gol, bos, izprebijan polag tolikog truda i muke svoje — plašiš se svakoga gèrma, svakoga dèrveta il kamena, — tudj si u svojoj kući, još nit nesmieš reći, da si Hèrvat, a da za slobodu, staru svoju slobu rěčcu progovoriš — tada si propao, znam ja, da vas svaki ćuti nevolju, ali pojedini šta će učiniti, — sloga, samo sloga, pa ćemo svi skupa osloboditi narod svoj hèrvatski.“ — To izusti i već se na zemljici nadje, polu živ i polu mèrtav, niti duha nemože od sebe pustiti, jerbo ga je vrag njegov podmićeni od Frankah Ljutomisl strělicom pogodio u pèrsi junačke, koi kad je vidio, da leži kano trup na zemlji, pomisli: poginuo je. Ali se duh sa tělom razstati nemože tako dugo, dok čověka kakova velika misao žilice ogrěva, dok mu je veća svèrha,

nego tělo, tako i Ljutovid nemože izdahnuti dušu, dok neizlije još poslědnja čuvstva i želje svoje u naručaj věrnih priateljah. Tako čami cělu noć, neima duše, da đade vode umirućem Ljutovidu, neima Hèrvata, da zaplače nad grobom onoga, koi je pokušao osloboditi narod svoj, neima nigdě nikoga, da mu umirućemu pridèrži glavu i pokopa kosti mučenika hèrvatskoga, da ih nerazvlači něma zvěrad il ugrabi kleti tudjina, neima nikoga, kog bi pozvao, da mu izpuni zadnju volju njegovu. Priatelji njegovi prodjoše svaki na svoju stranu, i ni se nadati, da će ga naći.

Jest čudo naravi, koje se raztumačiti neda, da su sèrca misli i ćutjenja dviuh priateljah, koji su si pravu věru zadali i iskreno se ljube, tako svezana někom silom, da kad se jednom pripeti od njih kakova nesreća, drugi, ma bio on daleko od njega u isti trenutak ćuti něku bol, oséća skažnju u sebi i dobiva slutnju, da se je priatelju njegovomu něšto zloga pripetilo, tako bi i s Porinom. Porin oděliv se sa Ljutovidom prolazeć sa drugovi svojimi gore i ravnine; najedanput poviče: „Oj drugovi věrna bratjo moja, mene je něšto sèrce zabolilo i spominja me na Ljutovida, strah me je, da mu se nije šta zloga pripetilo,“ a drugovi mu odgovore: „Neće se njemu ništa zloga dogoditi, Bog věčni, koi štiti pravicu, brani i njega.“ „Bratjo draga, da je tako, mi bi bili nadvladali i nebi bilo toga šta je.“ — — U to dodju na navadno sastanište, Ljutovida neima, čekahu u tihoći nebi li se odkud pokazao, al sve badava, i već mišljahu, da je dušmanin saznao i ovu gustu dolinu, gdě su jošće slobodno směli govoriti i hrabriti sèrce jedan drugoga. „Dakle nit pećini nit gustoj gori,“ reče Porin, nebude se smio više Hèrvat potužiti i razplakati nad nedavno izgubljenom slobodom, sve mu je oteto, blago otěrano,

žena osramotjena, děte sasěčeno, brat prognan i u sužanjstvo odveden, otac izmlatjen, majka opsovana i kuća upaljena, nigdě ništa neima, siromak, u najvećoj bědi i nevolji, pak još niti u istoj gori nesmie rěčce progovoriti. Jao, jao dokle će to doći, dokle će to tèrpiti Hèrvati?!“

Kad su viděli, da Ljutovida neima i — neima — onda su zažviždnuli med pèrste iz pèrsih junačkih, nebi li ih gděgod u gori dočuo. Dočuo ih samèrtni Ljutovid i skuplja sile da im se odzove, duh mu se skuplja, al' mu tělo onemoglo, on daje glas od sebe i misli, da ga čuje i živo i mèrtvo — no glas mu je slab i oni ga nečuju, čekaše ga jošte, něko doba, onda prihvati rěč Porin: „Bratjo moja, nebi li se slutnja moja obistinila, nebi li se njemu što zloga pripetilo? već hajdemo, da ga potražimo kod njegove kuće.“ Stišnjenim i boljnim sèrcem idu oni kroz guštaru, dok u hodu prolaze kraj Ljutovida, koi je iz razgovora njihova razuměo glas priateljah svojih, sèrce mu od radosti zakucnù i poćuti se sasvim zdrava, te hoće da ustane, al kad tamo, on nemože nikamo, vidivši da oni već kraj njega prolaze sabere sve svoje moći, te poviče: „Jao!“ to dočuli priatelji njegovi i skočiše: „to je glas Ljutovidov, gdě je?“ tèrču amo, tamo — tad on stane nogom micati po listini, i tako ga nadjoše u samèrtju. Cěpom postaše, mukom mučeć běle suze rone gledujući ga valjana u cèrnoj kèrvci, dok im Ljutovid rukom nemahnù i Porina k sebi dozivlje, na što se oni tèrnu, pokleknu k njemu cělivajuć ga i plačući nad njim. Ljutovid skupi sve svoje sile, te još poslědnjiput progovori slabim i tresućim glasom k priateljem svojim: „Bratjo draga! ove boli preboləti neću — Ljutomišle Boga nevidio — ti li si me morao ubiti? ti li si morao biti odredjen od tudjinca, da poslědnju

nadu, da ću viděti slobodnu hèrvatsku domovinu svoju — udušiš u pèrsih mojih? ali neka, neka! ubio si mene tužnog Ljutovida, ali nisi jošće ubio narod moj i duh njegov. — Bratjo draga! ja vidim, da mi se je razstati sa životom, sa vami i osužnjenom majkom, domovinom svojom, nije bilo meni dano, da oslobodim narod svoj izpod tudjega jarma, nit mi ga je bilo dano viděti srětna i slobodna, no što meni dano nije, to vami za izvèršiti ostavljam. Porine brate i ostala družbo! pristupite k meni i prisezite mi osvetu proti Frankom tudjincem, prisezite mi, da ćete dati poslědnju kap kèrvi za slobodu Hèrvatske, tad ću mirno umrěti.“ „Hoćemo! hoćemo,“ zaviknu svi. „Nute bratjo tri pèrsta u zrak,“ podigoše svak do tri pèrsta u zrak, a Ljutovid prihvati rěč: „Mi sini potlačenoga naroda hèrvatskoga promišljavajući tugu i nevolju domovine svoje, promišljavajući nevěru, kèrvoločnost, krivice, okrutničtva franačka i sužanjstva naroda našega hèrvatskoga, promišljavajući někadanju slobodu i sadanje sužanjstvo, někadanju slavu i veličinu Hèrvatske, a sadanje poniženje i sramotu Hèrvatah, promišljavajući kako su nam tudjini nedužnu našu bratju u daleki svět prognali, žene, snahe i děvojke oskvèrnuli, mladu dětcu poubijali i majkam nědra porazporili te plod njihov psom bacali, kako su nam silna polja i sela u prah i pepeo obratili, blago i imetak naš razgrabili, kako nam i danas sve otimlju i na prosjački nas štap obaraju, — vidimo, da mi nismo ništa u svojoj zemlji, nego njihovi težaci, njihovi sužnji, uvěk radeći samo za nje, promišljavajući ovu i druge krivice učinjene narodu hèrvatskomu, prisižemo i zaklinjemo se Bogu svemogućemu, da ćemo gledati i na sve moguće načine raditi, da oslobodimo potlačeni i podignemo osramoćeni narod svoj hèrvatski, da ga učinimo srěćnim i blaženim, da osve-

timo mučenike, koji su pali za slobodu hèrvatsku, da osvetimo kèrv bratje svoje — i voleši neživěti, nego u ovom sužanjstvu viděti narod svoj i sebe!" — „Bratjo!" reče im Ljutovid, „dèržite rěč kao pravi Hèrvati, osvetite bratju svoju i oslobodite narod svoj hèrvatski." To izusti i dušicu pusti.

Lěpo su ga bratja pokopala, visoko grob nakitili, te po njemu cvětje posadili, svojimi ga suzami natopili, da svakoga mimoidućega Hèrvata k sebi privlači, tu da on stane, te poklekne, pa pokrěpi se duhom Ljutovidovom i prisiže osvětu tudjincem i potlačiteljem svojim.

Porin i ostali Hèrvati otidoše i pripovědahu narodu sve kako se je sbilo s Ljutovidom i šta ga čeka, opominjahu Hèrvate na rěči Ljutovidove: da će ih tudjinci tako tlačiti, mučiti i mèrcvariti, da će oni biti sluge njihovi u svojoj kući! — da neima ništa svetoga ovim tudjinam. Tad se dosětjivahu Hèrvati rěčih Ljutovidovih: da će ih Franki prevariti, da će okrutno s njimi postupati i tako prisiliti narod, da u zdvojenju pograbi oružje za smèrt il' slobodu! Tako je i bilo; jer po odlazku Ljutovidovim iz domovine predaše se Hèrvati na milost vodjah franačkih, ali zla milost u onoga, koi milosti nezna; zato i postupaše Franki sa Hèrvati toli okrutno, da su nevinu děcu iz nědarah i utrobah materinjih tèrgali, sěkli i psom bacali, tad propuknù na novo sèrce Hèrvatah, i oni skočivši se na noge junačke pograbiše težko oružje, te odlučiše preobladati il umrěti. Bojak biše punih sedam godinah sa silnimi nepriatelji svojimi, pod Porinom dikom od junakah i izgledom svih Hèrvatah i preobladaše! izbaciše i prognaše tudjince, te je tako i opet postalà slobodna velika i stara Hèrvatska. To se sbilo lěta gospodinova 810 — 830.

